

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فصلنامه جمعیت

سال دهم، شماره ۴۲

زمستان ۱۳۸۱

شناسنامه

نام نشریه:

جمعیت (فصلنامه علمی - ترویجی)

سال دهم، شماره ۴۲، زمستان ۱۳۸۱

صاحب امتیاز:

سازمان ثبت احوال کشور

مدیر مسئول:

دکتر علی اکبر رحمانی

سر دبیر:

دکتر محمدجواد محمودی

زیر نظر هیأت تحریریه

اعضای هیأت تحریریه:

ارژنگ امیرخسروی

دکتر ناصر تکمیل همایون

دکتر حبیب‌اله زنجانی

دکتر سیدمحمد سیدمیرزایی

دکتر عطاءاله متین

دکتر خسرو مرآت

دکتر محمد میرزایی

ویراستار:

محمدکاظم تاجبخش

صفحه آرایی:

دبیرخانه فصلنامه - معصومه مؤمن طایفه

تیراژ:

۳۰۰۰ نسخه

چاپ، لیتوگرافی: روزنامه جمهوری اسلامی (رجا) تلفن ۷۵۳۳۹۴۶

- فصلنامه در قبول یا رد متون دریاقتی برای انتشار مختار است.

- مطالب و مقالات مندرج در نشریه منعکس کننده آرا و عقاید نویسندگان است.

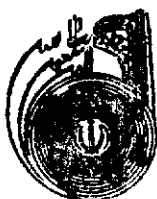
- نقل مطالب نشریه با ذکر مأخذ آزاد است.

نشانی: تهران، خیابان امام خمینی (ره)، شماره ۱۸۴، کدپستی ۱۱۱۳۶، سازمان ثبت احوال کشور.

تلفن: ۶۷۰۵۹۵۹ و ۶۷۰۷۱۳۳ داخلی ۴۸۷، دورنویس: ۶۷۰۶۰۵۰ صندوق پستی: ۶۶۹-۱۱۳۶۵

Email: pop_quarterly @ yahoo.com

Web: WWW. NOCR.IR

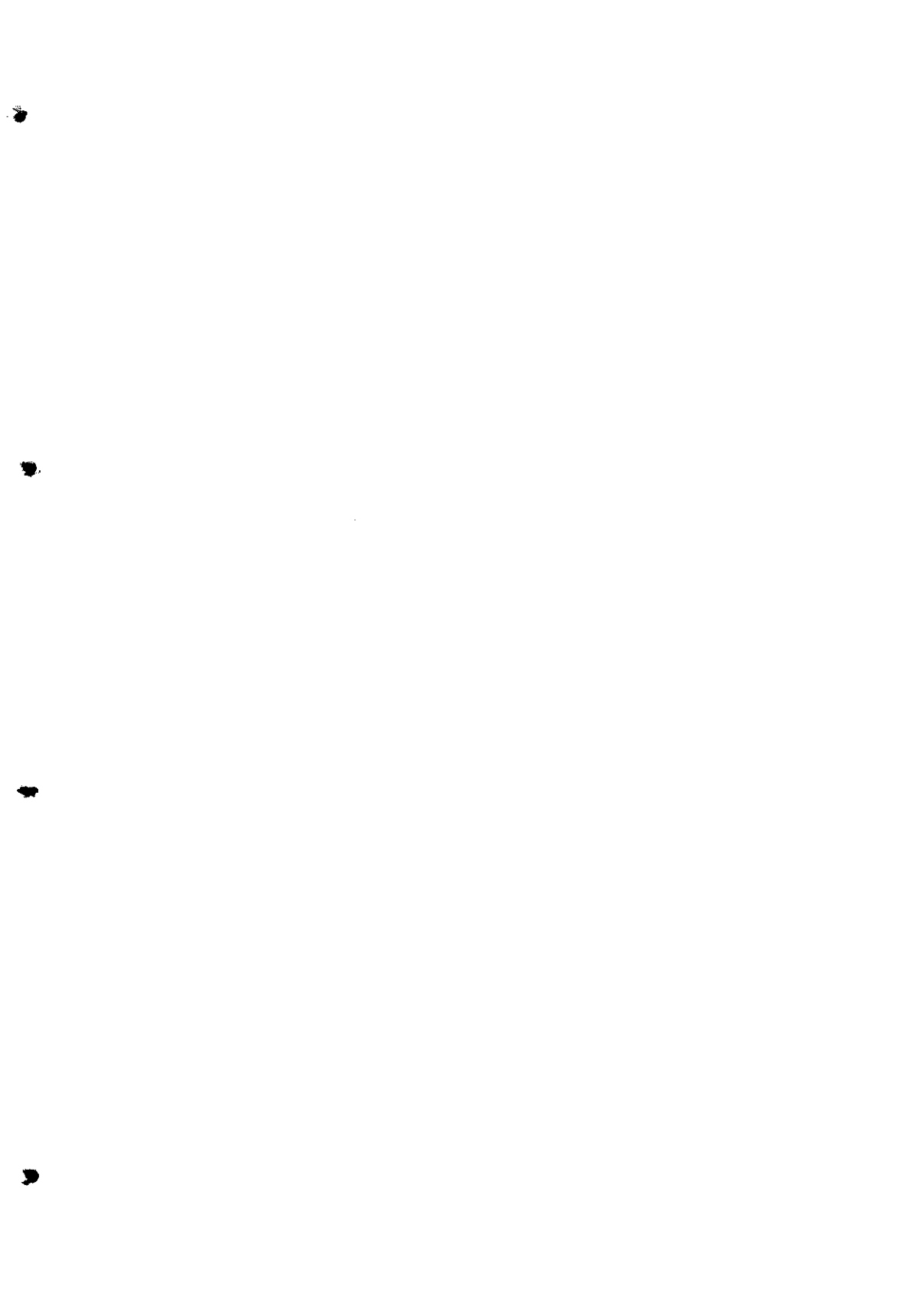
و کمیته‌های اسلامی
خوزه علم‌الرحمه
تجربیات

فهرست

عنوان

صفحه

- * بررسی نگرش شهروندان از مشارکت در مدیریت شهری، مطالعه ای در منطقه ۷ تهران ۱
دکتر علیرضا کلدی
- * مهاجرت بین استانی و باز-توزیع جمعیت در ایران طی سال‌های ۷۵-۱۳۶۵ ۲۱
مرتضی کشتکار
- * سنجش نگرش دانش آموزان دختر مراکز پیش دانشگاهی دولتی شهر تهران نسبت به
تشکیل و تنظیم خانواده و عوامل مؤثر بر آن ۳۵
حامد عطائی سعیدی
- * بررسی علل افزایش جمعیت شهری در مقیاس ناحیه ای (با تأکید بر استان خراسان) ۵۱
دکتر محمدعلی احمدیان و دکتر مهدی جهانی
- * تحلیل محتوای کتب درسی دوره راهنمایی تحصیلی از لحاظ کاربرد مفاهیم جمعیتی ۶۵
محمد بحرانی
- * چکیده مقالات به انگلیسی ۱ لاتین
محمد گودرزی

بررسی نگرش شهروندان از مشارکت در مدیریت شهری مطالعه ای در منطقه ۷ تهران

دکتر علیرضا کلدی*

چکیده

هدف پژوهش، بررسی نگرش شهروندان منطقه ۷ تهران از مشارکت در مدیریت شهری است. در این تحقیق به ابعاد مشارکت شهروندان و عواملی که به نگرش آنها از مفهوم مشارکت اثر خواهد گذاشت پرداخته شده است.

مبانی نظری تحقیق حاضر بر پایه دیدگاه های روانشناختی و جامعه شناختی مشارکت استوار است. روش تحقیق، روش پیمایشی است. همچنین در این تحقیق از مطالعه اسناد و مدارک و منابع کتابخانه ای استفاده شده است. بمنظور جمع آوری اطلاعات از ابزار «پرسشنامه ساخت یافته» بهره گرفته شده است. در این تحقیق، از روش نمونه گیری طبق استفاده شد. همچنین با روش سهمیه‌ای، درصد خانوار هر ناحیه از منطقه ۷ مشخص شد و در مجموع تعداد نمونه ۳۷۳ نفر تعیین شد.

بر اساس نتایج حاصله از تحقیق، نگرش شهروندان از مشارکت مبتنی بر کمک فکری و ارائه پیشنهاد بوده و تمایلی به مشارکت در حیطه عمل و اجرا نداشته اند. در این تحقیق، میزان مشارکت با جنس، وضع تاهل، بعد خانوار، مدت زمان سکونت در محل، و نیز احساس مالکیت بر اموال عمومی شهر ارتباط نشان می دهد. همچنین میزان مشارکت با میزان شناخت از فعالیت های در خدمت شهروندان و پایگاه اقتصادی - اجتماعی شهروندان ارتباط نشان می دهد.

واژگان کلیدی

نگرش، شهروند، مشارکت اجتماعی، مدیریت شهری

مقدمه

افزایش جمعیت و شهرنشینی به عنوان پدیده ای فراگیر در یکصد سال اخیر هم کشورهای صنعتی و هم کشورهای در حال توسعه را دربر گرفته است. بطوری که بسیاری از جوامع معاصر، دارای شهرهای پرجمعیت چند میلیونی هستند. پیش از سال ۱۹۰۰ میلادی رشد شهرنشینی، مربوط به کشورهای غربی بود، اما از ابتدای قرن بیستم، دامنه شهرنشینی به کشورهای در حال توسعه نیز کشیده شد و در دهه های اخیر جمعیت شهرنشین اغلب کشورهای در حال توسعه بیش از جمعیت روستانشین آنها است. (گیدنز، ۱۳۷۳).

صنعتی شدن، شهرنشینی و گسترش دستگاه های اداری بعنوان عوامل مؤثر در دگرگونی جوامع غربی در قرون اخیر مورد توجه قرار گرفته اند. در این راستا، متفکرینی مانند دورکیم، وبر، مارکس، زیمل و مانهایم هریک به نوعی به عوامل فوق اشاره داشته اند.

گسترش شهرها در نتیجه افزایش جمعیت و مهاجرت از روستاها پدید آمده است. همچنین مهاجرت از روستا به شهر باعث تراکم جمعیت شهر می شود و این در حالی است که مهاجران وارد شده به شهر با اوضاع و احوال زندگی شهری خو نگرفته اند.

روند سریع انتقال جمعیت از روستا به شهر در برخی شهرها با ایجاد منابع و امکانات کافی شهری مانند مسکن، آب، برق و ... همراه نبوده است و کمبودهایی احساس شده است. از طرف دیگر افزایش جمعیت، گسترش فیزیکی شهر را در پی داشته و ارائه خدمات شهری را مشکل کرده است.

بدین ترتیب مشکل مسکن، کمبود فضای سبز کافی، آلودگی هوا ناشی از تردد اتومبیل ها، حاشیه نشینی و بیکاری، از جمله عوامل نارضایتی شهری است. در جهان معاصر، حل مسائل شهری، جز با شناختن نیازها، خواسته ها و نگرش های شهروندان امکان پذیر نیست و شناخت مسائل، جز با پژوهش میسر نیست و پژوهش های اجتماعی می توانند مورد استفاده سیاست های برنامه ریزی اجتماعی، مسکن، تعلیم و تربیت، بهداشت و ... قرار گیرد. آگاهی از نیازها و مسائل مردم و بررسی نگرش آنان در میزان نقشی که می توانند در رفع مشکلات شهری داشته باشند، زمینه مساعدی برای برقراری ارتباط منطقی و صحیح بین نهاد خدمت رسان به شهروندان و خود شهروندان فراهم ساخته و اعتماد میان شهروندان و مدیریت شهری برقرار می شود. مشارکت شهروندان در مدیریت شهری می تواند در تأمین

منابع اقتصادی، کاهش هزینه خدمات، افزایش انسجام اجتماعی، کاهش آسیب ها و تنش های ناشی از زندگی شهری و رضایت شهروندان مؤثر باشد.

اهداف

هدف تحقیق حاضر، بررسی نگرش شهروندان منطقه ۷ تهران از مشارکت در مدیریت شهری است. بطور اخص، هدف از تحقیق، بررسی نگرش شهروندان از مشارکت در امور شهری و عوامل مؤثر بر میزان مشارکت آنان در مدیریت شهری است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

در عصر حاضر، همراه با پیشرفت های تکنولوژی، مسائل مهم و پیچیده ای بوجود آمده است. گسترش شهرنشینی در دهه های اخیر به ویژه افزایش جمعیت تهران و کمبود امکانات رفاهی متناسب با این افزایش جمعیت، مشکلات اجتماعی پیش روی مدیریت شهری قرار داده است. بدین ترتیب بررسی نگرش شهروندان از مشارکت در مدیریت شهری بعنوان هدف اصلی این تحقیق می تواند جائز اهمیت باشد.

پژوهش های انجام شده

در یک تحقیق، مشارکت فرایندی توصیف شده است که توسط آن مردم می توانند خود را سازمان دهند و از طریق آن در فعالیت های توسعه محلی توان اظهار نظر یابند. (محسنی تبریزی، ۱۳۷۳)

همچنین روابط اجتماعی و تعامل ها یکی از عوامل مهم در ایجاد احساس تعلق عنوان شده بطوری که تعامل اجتماعی خمیرمایه هسته مرکزی گروه یا اجتماع را تشکیل می دهد و در شکل گیری جمعی متشکل از افراد، نقش برجسته ای ایفا می کند. در میدان های تعاملی است که افراد به مبادلات عاطفی می پردازند و در نتیجه این فرایند، پیوند میان اعضای گروه یا اجتماع عمیق می گردد و احساس تعلق جمعی شکل می گیرد و این احساس شرایط لازم را برای اجتماع اخلاقی آماده می سازد و تعهد، اعتماد، گذشت و فداکاری در افراد جامعه زمینه رشد می یابد. (چلبی، ۱۳۷۲). در مطالعه ای دیگر، با تکیه بر جنبه های روانشناختی و جامعه شناختی، مشارکت پدیده ای دانسته شده که دارای چهار بعد صیانت نفس، درک نفس، قدرت تصمیم برای خود و تسلط بر نفس است. به عبارت دیگر مشارکت رشد توانایی های

اساسی بشر از جمله شان و منزلت انسانی و مسئول ساختن بشر در باروری نیروی تصمیم گیری و عمل است (حامد مقدم، ۱۳۷۰). در پژوهش دیگر، عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در مساجد مناطقی از تهران مورد بررسی قرار گرفته است (شایگان، ۱۳۷۸). در یک پژوهش نیز مشارکت، حرکت آگاهانه، فعال، آزاد، و با مسئولیت که برای تثبیت امور جامعه ضروری است عنوان شده است (شادی طلب، ۱۳۷۲).

مبانی نظری

مبانی نظری تحقیق حاضر بر دیدگاه های روانشناختی و جامعه شناختی مشارکت مبتنی ست. در دیدگاه روانشناختی مشارکت، بر عوامل روانی و درونی تاکید می شود. از این دیدگاه، متغیرهای درونی همان تفاوت ها در ظرفیت هایی است که سبب می شوند افراد از حیث آمادگی برای عکس العمل های گوناگون در برابر محرک های اجتماعی و یا ترغیب مشارکت در مسائل اجتماعی متفاوت باشند. اندیشمندانی که در بررسی عوامل مرتبط با فعالیت های مشارکتی افراد، عوامل درونی را ذکر کرده اند، ساخت انگیزشی را تعیین کننده رفتار اجتماعی آنها دانسته اند. در دیدگاه روانشناختی مشارکت بر عوامل انگیزه و ویژگیهای شخصیتی به عنوان عوامل تعیین کننده نگرش های فردی در مبادرت به فعالیتهای اجتماعی تاکید می شود. از این نظر در بررسی فعالیت های مشارکتی افراد باید به میزان احساس تعلق او به جامعه، اعتماد به نفس، خلاقیت، استعدادهای فردی و نیز انگیزه پیشرفت، انگیزه شایستگی، و انگیزه کار توجه داشت.

هیگن^۱ در باب تئوری تغییر اجتماعی، به دگرگونی در الگوهای جامعه پذیری در انواع شخصیت و سپس رفتار اجتماعی افراد اشاره می نماید که در نتیجه بر دگرگونی اجتماعی تاثیر می گذارد. بدین ترتیب تفاوت در شخصیت، شکل گیری شخصیت و شرایط اجتماعی مؤثر بر آن اساس تئوری تغییر اجتماعی هیگن است.

هیگن با بررسی نقش شناخت ها، ارزش ها و نیازهای انسانی استدلال می کند که یک شخصیت خلاق و نوآور، پدیده های جهان را در نظامی شکل یافته و منسجم می بیند و تصور می کند دنیا برای او ارزش قایل است، بنابراین درصدد برمی آید اهمیت خود را برای محیط به

اثبات برساند. چنین شخصیتی از میزان بالای انگیزه همکاری و مشارکت آگاهانه و ارادی در تصمیم گیریها برخوردار است.

بنابراین از نظر هیگن، انسان خلاق (مدرن) دارای ویژگیهای اعتماد به نفس، انگیزه نظم و استدلال، انگیزه کمک و همکاری، انگیزه مشارکت در تصمیم گیریها و نیز انگیزه پیشرفت است (هریسون، ۱۳۷۶).

مک کالند^۱ ساخت های شخصیتی را با تأکید بر خصیصه نیاز به پیشرفت و خلاقیت در مسیر تاریخی بررسی می کند. او معتقد است برای تحقق نوسازی، یک سلسله تغییرات مثبت در ساخت شخصیتی کنشگران اجتماعی لازم است. او ریسک پذیری، مسئولیت پذیری و مشارکت اجتماعی را از عوامل مرتبط با پیشرفت می داند (هریسون، ۱۳۷۶).

در دیدگاه جامعه شناختی مشارکت، بر فرایندهای اجتماعی - اقتصادی، نهادهای خانوادگی و نظام تعلیم و تربیت تأکید می شود. از این دیدگاه، فراگردهای اجتماعی و بیرونی تعیین کننده میزان مشارکت افراد هستند. صاحب نظران این دیدگاه، فرایندهای ساختاری و اجتماعی نظیر شهرنشینی، گسترش وسایل ارتباط جمعی، ساخت قدرت، پویایی گروهی، سطح آموزش و منزلت اجتماعی را بر مشارکت مؤثر دانسته‌اند. به زعم آنان، حرکت های ساختاری اجتماعی، اقتصادی، نگرش های مثبت و منفی مشارکتی افراد را شکل می‌دهند. این نیروها از مجرای ساخت خانوادگی و عوامل تربیت اجتماعی بر کنش کنشگران اجتماعی تأثیر می گذارند. بدین ترتیب لرنر^۲ بر سه فرایند شهرنشینی، سواد و مشارکت رسانه ای اشاره می نماید. وینر^۳ گسترش وسایل ارتباط جمعی، ساخت قدرت و تکوین نوسازی را دلائل عمده مشارکت افراد ذکر می کند. لیپست^۴ در بررسی مشارکت اجتماعی - سیاسی متغیرهای اجتماعی مختلف را وارد می‌داند. همچنین هانتینگتون^۵ منزلت طبقاتی بالاتر و سپس پویایی و احساس گروهی را زمینه شکل گیری مشارکت اجتماعی - سیاسی می داند.

1 - McClelland

2 - Lerner

از نظر لرنر، شهرنشینی، سواد، مشارکت رسانه‌ای و انتخاباتی در ارتباط متقابل با یکدیگرند و مشارکت در آنها به معنای مشارکت در سیستم کلی جامعه است. به نظر او با گسترش نهادهای مشارکتی، فعالیت افراد در بخش‌های مختلف جامعه و سپس میزان همدلی فزونی می‌یابد. سازوکار روانشناختی مشترکی مراحل مختلف فوق را همراهی می‌کند و آن همدلی افراد است که مشارکت اجتماعی را تقویت می‌کند. از نظر او هر قدر از طرف شخصیت سنتی به سوی شخصیت مدرن می‌رویم، میزان شهرنشینی، سواد، استفاده از رسانه‌ها و میزان مشارکت افزایش می‌یابد. همچنین به قول هومنز^۱ هر عملی از یک شخص اگر که مورد پاداش قرار گیرد احتمال تکرار آن عمل به وسیله همان شخص افزایش می‌یابد.

ویزیر در بررسی عوامل و شرایط مؤثر بر تشکیل و رشد مشارکت مردم در امور اجتماعی - سیاسی به عواملی چون رشد نیروی کار در شهر، تنوع فرهنگی (قومی، زبانی، مذهبی)، و گسترش ارتباطات جمعی اشاره می‌نماید (ویزیر، ۱۳۵۳).

به نظر لیپست کارکرانی که در اجتماع شغلی فعال هستند در امور تشکیلاتی فعال‌ترند. بنابراین درجه بالای مشارکت اجتماعی با نتایج سیاسی که به بار می‌آورد، متأثر از عواملی چون پایگاه شغلی است. او در بررسی مشارکت اجتماعی - سیاسی، متغیرهای اجتماعی مانند تحصیلات، شغل، درآمد، سن، جنس، محل سکونت و وضعیت تأهل را مورد توجه قرار داده است.

لیپست در باب تاثیر شغل بر مشارکت اجتماعی - سیاسی معتقد است که فعالیت‌هایی که افراد تحت تاثیر مشاغل خود انجام می‌دهند، نه فقط بر مشارکت فردی آنان در شبکه ارتباطات سازمان یافته جامعه اثر می‌گذارد، بلکه بر توانایی آنان برای مشارکت اجتماعی - سیاسی تاثیر می‌گذارد.

هانتینگتون نیز عوامل پویای نوسازی را بر مبنای اقتدار خردمندان، تمایزپذیری ساخت‌ها و گسترش مشارکت اجتماعی - سیاسی می‌داند. او مشارکت را در دو وجه اساسی توزیع قدرت درون یک نظام سیاسی و هماهنگ سازی موفقیت آمیز نیروهای اجتماعی تولیدی و مصرفی در یک نظام، توضیح می‌دهد. به نظر او در فرایند نوسازی و توسعه که تنوع و تمایز ساختاری و تخصصی شدن کارکردی و نهایتاً پیچیدگی ساختاری بوجود می‌آید به مشارکت مردم برای ایفای نقش‌های جدیدتر نیاز است. (هانتینگتون، ۱۳۷۵).

به نظر هانتینگتون، بر حسب میزان و نوع مشارکت در نظام ها، می توان مدل سرمایه داری توسعه، مدل مردم گرایی، مدل لیبرال، مدل خودکامگی و مدل تکنوکراتیک را ملاحظه نمود (قوام، ۱۳۷۳).

در مجموع، مشارکت صرفنظر از اهداف آن، برای تحقق برخی مقاصد اجتماعی - سیاسی ضروری ست، گرچه ممکن است جهت و مقصد این مشارکت تابع شرایط زمانی و مکانی باشد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش پیمایشی است، زیرا علاوه بر ویژگیهای جمعیتی، محیط اجتماعی، نوع فعالیت و نیز نگرش آنان می تواند مورد بررسی قرار گیرد. هدف تحقیق حاضر، بررسی نگرش شهروندان از مشارکت در مدیریت شهری است. لذا این تحقیق بدنبال پاسخگویی به سؤالاتی از قبیل مفهوم و ابعاد مشارکت، نگرش شهروندان از ایفای نقش مشارکتی در مدیریت شهری و عوامل مؤثر بر فرایند مشارکت است.

تعاریف

نگرش، یک نوع حالت آمادگی ذهنی است که از طریق تجربه سازمان می یابد و تأثیر هدایتی یا پویا بر فرد می گذارد. به عبارت دیگر نگرش را می توان به عنوان یک سازمان بادوام از فرایندهای انگیزه ای، احساسی، ادراکی و شناختی عنوان کرد. نگرش به نظم و ترتیبات خاصی از احساسات، تفکرات و تمایلات فرد برای کنش اشاره دارد که به سمت بعضی از جنبه های محیطی او جهت می یابد. نگرش مفهومی چند بعدی ست که از خصایص شناختی، عاطفی و رفتاری تشکیل یافته است.

مشارکت اجتماعی سطوح فعالیت از عضویت ساده در انجمن ها تا فعالیت هایی در حوزه های مختلف اجتماعی به منظور طرح مشکلات و درخواست اصلاح و تغییر سیاست ها را دربر می گیرد (رضایی، ۱۳۷۵).

مشارکت عبارتست از فعالیت های اداری و داوطلبانه ای که از طریق آن اعضای یک جامعه در امور محله، شهر، و یا روستای خود شرکت می کنند و به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در شکل دادن به حیات اجتماعی خود سهیم می شوند (محسنی تیریزی، ۱۳۷۳).

مشارکت از نظر سطح (خرد، میانی، کلان)، از نظر انواع، برحسب انگیزه های ایجاد آن (درون زا، برون زا)، برحسب چگونگی دخالت مردم (مستقیم، غیرمستقیم)، برحسب سطوح فراگیری (محلی، منطقه ای، ملی)، برحسب کیفیت همکاری مردم (طبیعی، خود انگیزه، داوطلبانه، برانگیخته، تحمیلی یا اجباری)، برحسب سطوح اجرایی و محتوی عملکردی (بهره مندی خدمات، ارزیابی خدمات، ارائه پیشنهاد، تصمیم گیری و برنامه ریزی، اجرا، نظارت)، برحسب موضوع و قلمرو اجرایی (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی) حائز اهمیت است (طالب، ۱۳۷۵).

بدین ترتیب سطوح مشارکت شهروندان در مدیریت شهری، در استفاده بهینه از خدمات شهری، در ارزیابی عملکرد و خدمات شهری، در ارائه پیشنهادات نسبت به خدمات شهری، در تصمیم گیری، در اجرا، و در نظارت بر خدمات شهری قرار می گیرد.

در این تحقیق ارتباط متغیرهای روانشناختی - اجتماعی مانند احساس رضایتمندی، احساس اعتماد شهروندان، متغیرهای محیطی مانند مدت زمان سکونت شهروندان، و متغیرهای پیشینه ای مانند سن، جنس، شغل، میزان تحصیلات، وضعیت تاهل شهروندان با نگرش شهروندان از مشارکت در مدیریت شهری مورد مطالعه قرار گرفت.

فرضیات این تحقیق عبارتند از:

- * به نظر می رسد احساس مالکیت شهروندان بر محیط شهری با میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری ارتباط دارد.
- * به نظر می رسد هرچه احساس تعلق اجتماعی شهروندان بیشتر شود میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری افزایش می یابد.
- * به نظر می رسد مدت زمان سکونت شهروندان در یک محله با میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری ارتباط دارد.
- * به نظر می رسد بین جنسیت و میزان مشارکت شهروندان در مدیریت شهری ارتباط وجود دارد.
- * به نظر می رسد بین سن و میزان مشارکت شهروندان در مدیریت شهری ارتباط وجود دارد.
- * به نظر می رسد بین شغل و میزان مشارکت شهروندان در مدیریت شهری ارتباط وجود دارد.

* به نظر می رسد بین میزان تحصیلات و میزان مشارکت شهروندان در مدیریت شهری ارتباط وجود دارد.

* به نظر می رسد بین وضعیت تاهل و میزان مشارکت شهروندان در مدیریت شهری ارتباط وجود دارد.

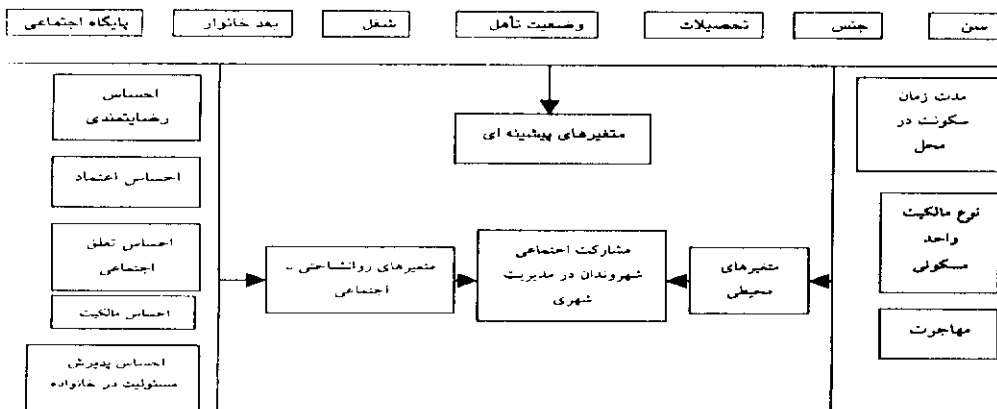
شیوه جمع آوری اطلاعات

شیوه جمع آوری اطلاعات، پرسشنامه حاوی ۲۴ سؤال است. سوالات شناسایی با معرفی متغیرهای پیشینه ای مشتمل بر ۱۵ سؤال، سوالات مربوط به متغیرهای روانشناختی - اجتماعی مشتمل بر ۱۶ سؤال و متغیرهای محیطی مشتمل بر ۳ سؤال است که با انجام Pre-test، مناسب بودن سوالات پرسشنامه روشن شد. همچنین مقدار α کول ۰/۷۹ نشان می دهد که همبستگی درونی گویه ها مناسب است.

سؤال اساسی تحقیق برای سنجش میزان مشارکت شهروندان در فعالیت های اجتماعی بر اساس مقیاس بیکر، شامل میزان مشارکت در مراسم و جشن های ملی، میزان مشارکت در مراسم مذهبی، میزان مشارکت در انجمن های علمی، فرهنگی و هنری، میزان مشارکت در باشگاه های ورزشی یا انجمن های تفریحی، میزان مشارکت در تصمیم گیریهای محله ای، میزان مشارکت در امور خیریه و عام المنفعه، میزان مشارکت در سخنرانی ها، میزان مشارکت در انتخابات، میزان مشارکت در فعالیت های سیاسی - اجتماعی، میزان مشارکت در فعالیت های مسجد محله است که بر روی طیف از خیلی زیاد تا خیلی کم مدرج شده است.

در این تحقیق، عوامل مؤثر بر میزان مشارکت شهروندان در مدیریت شهری در نمودار زیر

مشخص شده است :

جامعه آماری در تحقیق حاضر کلیه شهروندان منطقه ۷ تهران است که طبق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵، ۳۱۲۰۰۳ نفر جمعیت دارد و به ۵ ناحیه و ۱۶ محله تقسیم شده است. واحد نمونه در این تحقیق خانوار است که در منطقه ۷، شامل ۸۱۰۰۰ خانوار می شود. برای تعیین حجم نمونه، ابتدا از روش نمونه گیری طبقه بندی شده^۱ استفاده بعمل آمد. سپس با استفاده از فرمول آماری کوکران و با سطح معنی داری $\alpha = 0.05$ ، $p = 0.05$ و $d = 0.05$ و به لحاظ وجود صفات و خصوصیات اقتصادی - اجتماعی مشابه، از نواحی ۱ و ۲، ناحیه ۲، از نواحی ۳ و ۴، ناحیه ۴ و نیز ناحیه ۵ انتخاب شدند. بدین ترتیب حجم خانوار در ناحیه ۲، ۴، ۵ معادل $N = 45708$ بوده است. سپس با روش سهمیه ای، درصد خانوار هر ناحیه از خانوار کل بدست آمد و آن درصد در انتخاب نمونه ها اعمال شد. همچنین درصد خانوار در هر محله از خانوار کل ناحیه بدست آمد و آن درصد در انتخاب نمونه ها اعمال شد. بدین ترتیب در ناحیه ۲، محله ۸، ۹، ۱۴ با ۳۴، ۴۵ و ۲۵ خانوار، در ناحیه ۴، محله ۱، ۵، ۶، ۶۸، ۲۸ و ۱۷ خانوار و در ناحیه ۵، محله ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۹ و ۲۶ خانوار، و مجموعاً تعداد نمونه ۲۸۰ خانوار بدست آمد، ولی در مرحله جمع آوری اطلاعات که در سال ۱۳۷۹ انجام شد، تعداد ۳۷۳ پرسشنامه تکمیل شده کامل بدست آمد.

یافته های تحقیق

جمعیت جامعه نمونه تحقیق از میان خانوارهای ساکن در منطقه ۷ تهران که در زمان مراجعه، در محل حاضر بوده اند، انتخاب شدند که ۴۸ درصد جمعیت مورد مطالعه مرد و ۵۲ درصد زن بوده اند. ۱۶/۸ درصد از جمعیت مورد مطالعه کمتر از ۲۰ سال سن، ۳۰/۲ درصد بین ۲۰ الی ۲۹ سال، ۳۴/۷ درصد بین ۳۰ الی ۳۹ سال، ۶/۶ درصد بین ۴۰ الی ۴۹ سال، ۶/۹ درصد بین ۵۰ الی ۵۹ سال و ۲/۸ درصد از جمعیت مورد مطالعه ۶۰ سال و بالاتر بوده اند. در خصوص میزان تحصیلات پاسخگویان، ۲۱ درصد از شهروندان مورد مطالعه دارای تحصیلات کمتر از دیپلم، ۴۹/۲ درصد تحصیلات دیپلم، ۲۶/۱ درصد لیسانس، ۲/۷ درصد فوق لیسانس و بالاتر بوده اند. در خصوص وضعیت تاهل پاسخگویان، ۶۹/۱ درصد مجرد، ۲۳/۸ درصد ازدواج کرده، ۱/۹ درصد بدون همسر در اثر متارکه، و ۵/۲ درصد بدون همسر در اثر فوت همسر بوده اند.

در خصوص بعد خانوار، ۹/۳ درصد پاسخگویان دارای بعد خانوار تا ۲ نفره، ۴۱/۴ درصد تا ۴ نفره، ۳۸/۴ درصد تا ۶ نفره و ۱۰/۹ درصد ۷ نفر و بیشتر بوده اند.

در خصوص مدت زمان سکونت در محل، ۲۳/۲ درصد کمتر از ۵ سال در محل فعلی زندگی می‌نمایند، ۲۳/۸ درصد بین ۵ تا ۹ سال، ۲۱/۸ درصد بین ۱۰ تا ۱۴ سال، ۱۳/۶ درصد بین ۱۵ تا ۱۹ سال و ۱۷/۶ درصد ۲۰ سال و بیشتر در محل مورد سکونت فعلی زندگی کرده‌اند. ۶۹/۸ درصد از پاسخگویان مالک واحد مسکونی خود هستند، ۲۷/۲ درصد اجاره ای، و ۳ درصد واحد مسکونی در برابر خدمت، رایگان و غیره داشته‌اند.

برای تعیین میزان مشارکت اجتماعی شهروندان بر اساس مقیاس بیکر (۱۰ سوال)، ۲۹/۲ درصد پاسخگویان میزان مشارکت اجتماعی پائین (کمتر از ۲۳ امتیاز)، ۶۵/۴ درصد مشارکت متوسط (۲۴ تا ۳۸ امتیاز)، و ۵/۴ درصد مشارکت بالا (امتیاز ۳۹ و بالاتر) را کسب کرده‌اند.

در خصوص میزان احساس مالکیت بر اموال عمومی شهر، ۱/۵ درصد از پاسخگویان، پاسخ زیاد و بسیار زیاد، ۳/۳ درصد تا حدودی، ۲۵/۵ درصد کم، ۳۹/۳ درصد بسیار کم و ۳۰/۴ درصد پاسخ اصلاً را اعلام داشته‌اند. در خصوص میزان رضایت‌مندی از خدمات شهری، ۱۱/۵ درصد پاسخ زیاد و بسیار زیاد، ۱۷/۳ درصد تا حدودی، ۷۰/۷ درصد کم و بسیار کم را اعلام داشته‌اند.

در خصوص معنی و مفهوم مشارکت اجتماعی از نظر شهروندان مطابق جدول شماره (۱)، ۴۲/۴ درصد از پاسخگویان با جمله «مشارکت یعنی ارائه کمک فکری» موافق هستند، ۵۷/۶ درصد مخالف؛ ۸/۶ درصد با جمله مشارکت یعنی ارائه کمک مالی موافق هستند، ۹۱/۴ درصد مخالف؛ ۲۵/۳ درصد با جمله «مشارکت یعنی ارائه پیشنهاد» موافق هستند، حال آنکه ۷۴/۷ درصد مخالف هستند؛ ۱۶/۷ درصد با جمله «مشارکت یعنی همکاری عملی و اجرایی» موافق هستند، ۸۳/۳ درصد مخالف؛ ۴۴/۲ درصد با جمله «مشارکت یعنی رعایت قوانین و مقررات شهری» موافق هستند، ۵۵/۸ درصد مخالف؛ همچنین ۱۵/۹ درصد با جمله «مشارکت یعنی کمک در تصمیم‌گیریهای محله‌ای» موافق هستند، ۸۴/۱ درصد مخالف.

۲۹/۷ درصد پاسخگویان معتقدند چنانچه در امور شهری مشارکت نمایند، پاداش ناشی از عمل مشارکتی نصیبشان می‌گردد، ۵۹/۸ درصد تا حدودی، و ۱۰/۵ درصد از پاسخگویان معتقدند چنانچه در امور شهری مشارکت نمایند پاداش ناشی از عمل مشارکتی دریافت نمی‌نمایند.

جدول شماره (۱) توزیع طرز تلقی شهروندان از مفهوم مشارکت اجتماعی در امور شهری

معنی و مفهوم مشارکت اجتماعی از نظر شهروندان منطقه	فراوانی	درصد
ارائه کمک فکری	موافق	۱۵۹
	مخالف	۵۷/۶
ارائه کمک مالی	موافق	۳۳
	مخالف	۹۱/۴
ارائه پیشنهاد	موافق	۹۵
	مخالف	۷۴/۷
همکاری عملی و اجرایی	موافق	۶۳
	مخالف	۸۳/۳
رعایت قوانین و مقررات شهری	موافق	۱۶۵
	مخالف	۵۵/۸
کمک در تصمیم گیریهای محلی	موافق	۶۰
	مخالف	۸۴/۱

۱۰/۵ درصد پاسخگویان تمایل بسیار زیادی دارند که در تصمیم گیریهای محلی مشارکت نمایند، ۱۴/۵ درصد تمایل زیاد، ۳۶/۵ درصد تا حدودی، ۲۳/۳ درصد کم و ۱۱/۳ درصد بسیار کم و ۳/۹ اصلاً را اعلام داشته اند.

همچنین ۲۳ درصد از پاسخگویان در خصوص میزان تمایل مشارکت عملی و اجرایی در مدیریت شهری پاسخ بسیار زیاد و زیاد را اعلام داشته اند، ۳۳/۸ درصد تا حدودی، و ۳۹/۱ درصد پاسخ کم و بسیار کم و ۴/۱ درصد اصلاً را اعلام داشته اند.

ضمناً میزان تمایل بسیار زیاد و زیاد پاسخگویان برای مشارکت در نظارت بر امور شهری ۱۹/۲ درصد است، ۴۱/۳ درصد تا حدودی، و ۳۹/۵ درصد پاسخ کم و بسیار کم را اعلام داشته اند.

بر طبق آزمون بعمل آمده، میزان مشارکت اجتماعی زنان از مردان بیشتر است. بنابراین بین متغیر میزان مشارکت اجتماعی و متغیر جنسیت در سطح معنی داری ۰/۰۱ رابطه وجود دارد. در این تحقیق رابطه معنی داری بین متغیر مشارکت اجتماعی و متغیر سطح تحصیلات مشاهده نشده است. همچنین در این تحقیق رابطه معنی داری بین متغیر مشارکت اجتماعی و متغیر شغل ملاحظه نشده است. این پژوهش نشان داد که بین میزان مشارکت اجتماعی و بعد خانوار رابطه معنی داری وجود دارد، بطوری که هر قدر تعداد اعضای خانوار بیشتر باشد، میزان مشارکت اجتماعی نیز بیشتر می شود. این تحقیق نشان داد که بین متغیر

میزان مشارکت اجتماعی و نگرش شهروندان در قبال پاداش ناشی از عمل مشارکتی رابطه معنی داری وجود ندارد.

جدول شماره (۲) میزان مشارکت شهروندان در سطوح مختلف را نشان می دهد:

جدول شماره (۲): توزیع درصد میزان مشارکت شهروندان در سطوح مختلف

کم	متوسط	زیاد	مشارکت در امور شهری
۵۱/۷	۳۸/۸	۱۲/۵	میزان مشارکت در ارزیابی عملکرد خدمات شهری
۴۷/۴	۳۶/۳	۱۶/۳	میزان مشارکت در ارائه پیشنهاد
۳۶/۷	۳۷/۹	۲۵/۹	میزان مشارکت در تصمیم گیریهای محلی
۴۰/۸	۳۵/۲	۲۴	میزان مشارکت عملی و اجرایی در امور شهری
۴۲/۳	۳۵/۷	۲۲	میزان مشارکت در نظارت بر امور شهری

جدول شماره ۳ رابطه میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و احساس مالکیت بر اموال

عمومی شهر را نشان می دهد:

جدول شماره (۳): رابطه میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و احساس مالکیت بر اموال عمومی شهر

جمع	زیاد	متوسط	کم	احساس مالکیت بر اموال عمومی
				میزان مشارکت اجتماعی
۳۶	۳	۴	۲۹	کم
۲۴۴	۱۵۲	۴۰	۵۲	متوسط
۹۳	۶۳	۱۷	۱۳	زیاد
۳۷۳	۲۱۸	۶۱	۹۴	جمع

χ^2 محاسبه شده ($\chi^2 = ۲۱/۴۰$) با درجه آزادی $df = ۴$ در سطح معنی داری $p < ۰/۰۱$ رابطه معنی داری بین متغیر میزان مشارکت اجتماعی و احساس مالکیت بر اموال عمومی شهر را نشان می دهد. بدین ترتیب هرچه احساس مالکیت بر اموال عمومی شهر بیشتر باشد میزان مشارکت اجتماعی نیز بیشتر می شود. این پژوهش نشان داد که بین دو متغیر میزان مشارکت اجتماعی و نگرش شهروندان در خصوص ارائه کمک فکری از مفهوم مشارکت در سطح $۰/۰۵$ رابطه معنی داری وجود دارد. همچنین بین دو متغیر میزان مشارکت اجتماعی و طرز تلقی ارائه کمک مالی از مفهوم مشارکت رابطه ای ملاحظه نشد.

جدول زیر رابطه میزان مشارکت شهروندان و نگرش آنان در خصوص دادن پیشنهاد به مفهوم مشارکت را نشان می دهد.

جدول شماره (۲) رابطه میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و طرز تلقی دادن پیشنهاد از مفهوم مشارکت

جمع	مشارکت به معنی ارائه پیشنهاد		میزان مشارکت اجتماعی
	خیر	بلی	
۱۹	۴	۱۵	کم
۲۴۳	۶۹	۱۷۴	متوسط
۱۱۱	۲۲	۸۹	زیاد
۳۷۳	۹۵	۲۷۸	جمع

بین دو متغیر میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و طرز تلقی ارائه پیشنهاد از مفهوم مشارکت ارتباط معنی داری در سطح ۰/۰۵ وجود دارد. همچنین در این تحقیق بین میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و طرز تلقی همکاری عملی و اجرایی از مفهوم مشارکت رابطه‌ای ملاحظه نشد.

جدول زیر ارتباط میزان مشارکت اجتماعی و طرز تلقی مداخله در تصمیم‌گیریهای محلی از مفهوم مشارکت را نشان می دهد.

جدول شماره (۵): رابطه میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و نگرش در مورد تصمیم‌گیریهای محلی

جمع	مشارکت به معنی دخالت در تصمیم‌گیریهای محلی		میزان مشارکت اجتماعی
	خیر	بلی	
۱۰۹	۱۳	۹۶	کم
۲۴۳	۳۹	۲۰۴	متوسط
۲۱	۸	۱۳	زیاد
۳۷۳	۶۰	۳۱۳	جمع

χ^2 محاسبه شده $\chi^2 = 7/52$ با درجه آزادی $df = 2$ در سطح معنی داری $p < 0/05$ وجود رابطه میان میزان مشارکت اجتماعی و نگرش شهروندان در خصوص مشارکت به معنی دخالت در تصمیم‌گیریهای محلی را نشان می دهد.

بر اساس آزمون آنالیز واریانس یکطرفه بمنظور نمایش تفاوت میانگین نمره مشارکت اجتماعی بر حسب وضعیت تاهل، مقدار آزمون فیشر ($F = 5/42$) در سطح $0/001$ معنی دار است. بنابراین به لحاظ آماری تفاوت موجود در میانگین نمره مشارکت اجتماعی در طبقات مختلف وضعیت تاهل معنی دار می‌باشد. از اینرو می‌توان گفت بین دو متغیر مشارکت اجتماعی شهروندان و وضعیت تاهل آنان رابطه وجود دارد. همچنین بر اساس آزمون آنالیز واریانس یکطرفه بمنظور نمایش تفاوت میانگین نمره مشارکت اجتماعی بر حسب مدت زمان سکونت در محل، مقدار آزمون فیشر ($F = 3/55$) در سطح $0/01$ معنی دار است.

پس می‌توان گفت بین دو متغیر مشارکت اجتماعی شهروندان و مدت زمان سکونت در محل رابطه وجود دارد. هرچه مدت زمان سکونت در محل بیشتر باشد، میزان مشارکت اجتماعی شهروند بیشتر می‌شود.

بر اساس آزمون آنالیز واریانس یکطرفه بمنظور نمایش تفاوت میانگین نمره مشارکت اجتماعی، بر حسب سن، محل تولد و نوع مالکیت واحد مسکونی، تفاوتی ملاحظه نشد.

نتیجه گیری و پیشنهادات

بر اساس نظر دورکیم، هنگامی که شهروندان نسبت به محیط اجتماعی خود احساس تعلق نمایند، شرایط لازم برای اجتماعی اخلاقی فراهم می شود و با افزایش تعلق اجتماعی مشارکت اجتماعی نیز افزایش می یابد.

رابرت دال در تحقیق خود رویکرد رفتارگرایی اجتماعی از مشارکت، معتقد است چنانچه افراد نسبت به پاداش ناشی از عمل مشارکتی باور نداشته و یا دریافت آن را دوردست ببینند، تمایل کمتری برای مشارکت خواهند داشت. همچنین دال بیان می دارد که بین میزان تصور فرد از کارآیی اش و میزان مشارکت او ارتباط وجود دارد. به عبارت دیگر کسانی که تصور می کنند کارآیی بیشتری در امور مشارکتی دارند، میزان مشارکت آنها بیشتر است. نتیجه تحقیق حاضر نیز مؤید این نظر است، بطوری که ارتباط معنی داری بین میزان توانایی شهروندان برای کنش های مشارکتی در امور شهری و میزان مشارکت آنها وجود دارد. بر این اساس هر قدر شهروندان احساس قوی تری برای فعالیت های مشارکتی خود داشته باشند به همان نسبت بر میزان مشارکت آنها افزوده خواهد شد. لیپست در مطالعه خود در حوزه مشارکت و عوامل مرتبط با آن درباره کشورهای غربی دریافت: مردان بیشتر از زنان مشارکت دارند، تحصیلکرده ها بیشتر مشارکت دارند، شهرنشینان بیش از روستائیان، افراد سنین ۲۵ تا ۵۵ سال بیش از جوانترها، متاهلین بیش از مجردین، ساکنین قدیمی محله بیش از تازه واردین، مشارکت دارند. یافته های تحقیق حاضر نشان داد که میزان مشارکت زنان بیش از مردان، افراد جوان بیش از افراد مسن، مجردین بیش از متاهلین بوده که بر خلاف نتایج لیپست بوده است، اما در خصوص مشارکت ساکنین قدیمی محله بیش از تازه واردین، یافته های این تحقیق مؤید یافته های تحقیق لیپست است.

جمعیت نمونه تحقیق از میان خانوارهای ساکن در منطقه ۷ تهران انتخاب شدند. در بین سوالات پرسشنامه به متغیرهایی مانند سن، جنس، محل تولد، میزان تحصیلات، شغل، بعد خانوار، وضعیت تاهل، مدت زمان سکونت در محل، توجه شد. همچنین در مورد سطح مشارکت اجتماعی پاسخگویان، یافته ها نشان داد که ۲۹/۲ درصد مشارکت اجتماعی پائین، ۵۶/۴ درصد مشارکت اجتماعی متوسط و ۱۴/۴ درصد مشارکت اجتماعی بالا داشته اند.

به علاوه میزان رضایت مندی شهروندان از خدمات شهری، میزان احساس تعلق اجتماعی پاسخگویان، طرز تلقی شهروندان از مفهوم و معنی مشارکت، طرز تلقی شهروندان از

اینکه عمل مشارکتی پاداشی را به همراه دارد، طرز تلقی شهروندان از تمایل برای مشارکت در مدیریت شهری مورد سنجش قرار گرفت.

در این تحقیق رابطه معنی داری بین میزان مشارکت اجتماعی در مدیریت شهری و متغیرهای میزان تحصیلات و شغل ملاحظه نشد. البته باید توجه داشت که در تحقیقات دیگر با ابعاد وسیعتر ممکن است نتایج دیگری بدست آید. همچنین نتایج این تحقیق نشان داد که بین میزان مشارکت اجتماعی و میزان احساس مالکیت بر اموال عمومی شهر ارتباط معنی داری وجود دارد. این امر در مورد وضعیت تأهل نیز صادق است.

یافته های این تحقیق نشان داد که هرگاه طرز تلقی از مفهوم مشارکت به ارائه پیشنهادات تعبیر شود میزان مشارکت اجتماعی افزایش می یابد، ولی هرگاه طرز تلقی از مفهوم مشارکت بعد مالی و پرداخت وجه یا بعد عملی و اجرایی به خود گیرد، میزان مشارکت اجتماعی کاهش می یابد. نتایج این تحقیق نشان داد که بین میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و مدت زمان سکونت آنها در محل ارتباط معنی داری وجود دارد.

در خصوص ارائه پیشنهادات، نکته مهم و اساسی این است که با توجه به اینکه میزان احساس مالکیت بر اموال عمومی شهر توسط شهروندان بسیار ضعیف است، بطوریکه ۵۹/۹ درصد پاسخگویان اموال عمومی شهر را مانند اموال شخصی خود نمی دانند، ضرورت دارد با آموزش های مناسب احساس مالکیت در شهروندان تقویت شده و نیز مشارکت در مدیریت شهری محسوس می گردد. همچنین با توجه به اینکه میزان رضایت از خدمات شهری در سطح پائینی بوده و ۷۱/۲ درصد از پاسخگویان اظهار نارضایتی کرده اند، لذا با مطالعه و بررسی عوامل نارضایتی شهروندان از خدمات شهری و برنامه ریزی دقیق برای جلب مشارکت اجتماعی شهروندان در مدیریت شهری، موجبات رضایتمندی آنان فراهم خواهد شد.

نتایج تحقیق نشان داد که میزان تعلق اجتماعی شهروندان ضعیف است و شهروندان نسبت به محیط زندگی خود احساس تعلق و یگانگی ندارند. ساختار زندگی شهری شرایطی را ایجاد نموده که منافع عمومی در مقابل منافع شخصی رنگ باخته است. فردی که از روستا به شهر مهاجرت می کند، بعد از اقامت بعنوان شهرنشین محسوب می شود اما هنگامی که با قوانین و مقررات و مناسبات محیط جدید آشنا می شود، آن را پذیرفته و قواعد آن را رعایت نماید شهروند خواهد شد، و چنانچه نسبت به آن احساس تعلق نماید، منافع عمومی برای او به اندازه منافع فردی اهمیت می یابد و در این شرایط مشارکت اجتماعی در امور شهری خواهد داشت. پیشنهاد می شود با افزایش برنامه های آموزش فرهنگی و اجتماعی، حقوق زندگی

شهری به شهروندان شناسانده شود تا زمینه مشارکت اجتماعی آنان در مدیریت شهری فراهم تر شود.

این تحقیق نشان داد که شهروندان منطقه ۷ تهران نزدیک ترین مفهومی که از مشارکت اجتماعی در ذهن خود دارند مشارکت در رعایت قوانین و مقررات شهری و مشارکت در ارائه کمک فکری بوده است و دورترین مفهومی که از مشارکت در ذهن داشته اند مشارکت عملی و اجرایی بوده است.

همانگونه که ملاحظه می شود شهروندان در اموری که جنبه قانونی پیدا می کند و جزء الزامات زندگی شهری است (نظیر رعایت قوانین و مقررات شهری) و نیز در اموری که آسانتر می باشد (ارائه پیشنهاد و نظر) آمادگی بیشتری برای مشارکت دارند. بنابراین مشارکت شهروندان در چارچوب مقررات و قوانین بیشتر امکان پذیر خواهد بود.

همچنین تحقیق نشان داد ۲۹/۸ درصد پاسخگویان اظهار داشته اند عمل مشارکت برایشان پاداش همراه دارد. بنابراین پیشنهاد می شود مشارکت شهروندان در سطح محل انجام شود تا فاصله بین دریافت پاداش و انجام عمل کمتر شود.

پیشنهاد می شود برای جلب مشارکت اجتماعی شهروندان در مدیریت شهری، گروه های همیار در سطح محل تشکیل شود. بعلاوه با توجه به نتایج این تحقیق، افرادی که مدت زمان سکونت آنها در محل زیاد است بیش از سایرین آماده مشارکت هستند، لذا پیشنهاد می شود برنامه های مدیریت مشارکتی در امور شهری با جلب مشارکت شهروندانی که از ساکنان قدیمی تر محل هستند انجام پذیرد.

فهرست منابع فارسی:

- اوپنهایم، اان، طرح پرسشنامه و سنجش نگرش ها، مترجم: مرضیه کریم نیا، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.
- بیرو. آلن، فرهنگ علوم اجتماعی، مترجم: باقر ساروخانی، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۶۶.
- توسلی، غلام عباس، «طرح آسیب ها و انحرافات و رابطه آن با مشارکت اجتماعی»، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
- چلبی، مسعود، «وفاق جمعی»، نامه علوم اجتماعی، تهران، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، جلد دوم، شماره ۲، ۱۳۷۲.
- حامد مقدم، احمد، «مشارکت و توسعه روستایی» مجموعه مقالات سمینار جامعه شناسی توسعه، تهران، انتشارات سمت، جلد دوم، ۱۳۷۰.
- دواس، دی، ا، روش پیمایشی در تحقیق اجتماعی، مترجمان: مریم رفعت جاه و همکار، تهران، مرکز ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۷۵.
- رضایی، عبدالعلی، «مشارکت اجتماعی هدف یا ابزار توسعه»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۱۰، ۱۳۷۵.
- رفیع پور، فرامرز، کند و کاوها و پنداشته ها، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۰.
- سیف الدینی، فرانک، مشارکت مردمی در برنامه ریزی توسعه، مجله علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه شیراز، دوره دوازدهم، شماره دوم، ۱۳۷۱.
- شادای طلب، ژاله، «مشارکت مردم در مدیریت»، ماهنامه جهاد، تهران، سال ۱۲، شماره ۱۶۲، تیر ماه ۱۳۷۲.
- شایگان، فریبا، عوامل مؤثر بر حضور و مشارکت مردم در مساجد در سه منطقه تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۸.
- طالب، مهدی، مدیریت روستایی در ایران، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۵.
- عمر، سالیما، دموکراسی مشارکتی و نهادهای توسعه مشارکتی، مترجم: عباس مخبر، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۵.
- قوام، عبدالعلی، توسعه سیاسی و تحول اداری، تهران، انتشارات قومس، چاپ دوم، ۱۳۷۳.
- کیوی، ریمون و همکار، روش تحقیق در علوم اجتماعی، مترجم: عبدالحسین نیک گهر، تهران، نشر فرهنگ معاصر، ۱۳۷۱.
- گیدنز، آنتونی، جامعه شناسی، مترجم: منوچهر صبوری کاشانی، تهران، انتشارات نی، ۱۳۷۳.
- محسنی تبریزی، علیرضا، «بیگانگی مانعی برای مشارکت و توسعه ملی، بررسی رابطه میان بیگانگی و مشارکت اجتماعی - سیاسی»، نامه پژوهش، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره یک، مرکز پژوهشهای بنیادی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳.
- منصور فر، کریم، روشهای آماری، تهران، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
- ویزبرگ، تحقیق پیمایشی و تحلیل داده ها، مترجم: جمال عبادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶.

- وینر، مایرون، نوسازی جامعه، مترجم: رحمت مقدم مراغه ای، تهران، انتشارات شرکت سهامی کتب جیبی، ۱۳۵۳.
- هریسون، دیوید، جامعه شناسی نوسازی و توسعه، مترجم: علیرضا کلدی، تهران، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۷۶.
- هانتینگتون، ساموئل، سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، مترجم: محسن ثلاثی، تهران، نشر علم، ۱۳۷۵.

فهرست منابع انگلیسی :

- Bamberg M. (1986) "The Role of Community Participation in Development Planning and Project Management", Report of Workshop on Community Participation held in Washington D.C., September 22-25, 1986.
- Fagence M. (1977) Citizen Participation in Planning, London: Pergamon Press.
- Horton S. et al. (1980) Participation in Social and Political Activities, International Encyclopedia of Social Science, Vol.2, P.456, San Francisco: Jossey- Bass Publishers.
- Josif E. (1996) "Community Participation", Community Development Journal, Vol. 33, No.7, Nov.
- Lerner D. (1958) The Passing of Traditional Society, New York: The Free Press.
- McClelland, D. (1961) The Achieving Society, New York: The Free Press.
- Smith, B.C. (1998) "Participation without Power: Surface or Development", Community Development Journal, Vol. 11, No.3. July.

مهاجرت بین استانی و باز - توزیع جمعیت

در ایران طی سالهای ۷۵-۱۳۶۵

مرتضی کشتکار*

چکیده

مهاجرت^۱ و باز - توزیع جمعیت^۲ در داخل کشور از مهمترین عواملی هستند که سیاستگذاران جامعه برای هدایت جمعیت به بخش های مختلف اقتصادی باید به آنها توجه داشته باشند. در بررسی های دموگرافیک، مطالعه تغییرات جمعیتی حاصل از مهاجرت امری ضروری است، در این مطالعه کوشش شده است تا ابتدا مهاجرت های بین استانی در فاصله سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ مورد بررسی قرار گیرد و سپس تأثیر مهاجرت و افزایش طبیعی جمعیت در باز توزیع جمعیت در این دوره، معین گردد. همچنین استانهای مهاجرپذیر و مهاجرفرست مشخص شده اند، تنها ۶ استان کشور مهاجرپذیر و بقیه استانها مهاجرفرست بوده اند. در مجموع طی سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ مجموع قدر مطلق خالص مهاجرت های استانهای کشور ۱۱۲۶۵۳۴ نفر بوده است.

واژگان کلیدی

مهاجرت بین استانی ، باز- توزیع جمعیت، برون کوچان ، درون کوچان

*- کارشناس ارشد جمعیت شناسی و دبیر دبیرستانهای تنگستان

1 - Migration

2 - Redistribution of population

مقدمه

مهاجرت یک پدیده خالصاً اجتماعی - اقتصادی است که نتیجه مجموعه پیچیده ای از عوامل اجتماعی، روان شناختی، اقتصادی و سیاسی است.

فرایند مهاجرت امری پیچیده است که نه تنها حجم و رشد جمعیت یک جامعه را تحت تأثیر قرار می دهد، بلکه تغییرات قابل ملاحظه ای را در ساخت و توزیع جمعیت ایجاد می کند. مهاجرت از دیرباز به عنوان یک عامل مؤثر بر حجم نیروی کار، توزیع نیروی کار برحسب مهارت، آموزش، تخصص و اشتغال، فرصتهای شغلی، پس انداز، سرمایه گذاری و تولید بوده است. مهاجرت همچنین عاملی است که پی آمدهای اجتماعی و روان شناختی برمبداً و مقصد مهاجرت داشته است.

مهاجرت همواره یک جزء مهم شهرنشینی، توسعه اقتصادی، تغییرات اجتماعی و سازمان سیاسی بوده است. مهاجرت با تغییر پایگاه، شغل و موقعیت مکانی فرد نیز مرتبط است. علاوه بر این تحلیل مهاجرت نیازمند پیش بینی مهاجرت با روشهای دموگرافیک می باشد.

با توجه به مقدمه فوق مطالعه مهاجرت و باز - توزیع جمعیت در کشور از اهمیت بسزایی برخوردار است. این مطالعه از دو بخش عمده تشکیل شده است. در بخش نخست به بررسی مهاجرت در کشور پرداخته و بخش دوم به مطالعه باز - توزیع جمعیت اختصاص یافته است.

منابع اطلاعات

منبع اصلی اطلاعات مورد استفاده در مطالعه مهاجرت و باز - توزیع جمعیت بین استانهای مورد بررسی برای تعیین استانهای مهاجرفرست و مهاجرپذیر و باز - توزیع جمعیت طی سالهای ۷۵ - ۱۳۶۵، اطلاعات حاصل از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵ است. در این پژوهش تفاوت تعداد مهاجران وارد شده به استان از تعداد مهاجران خارج شده از استان محاسبه شده و نتیجه حاصل بیانگر خالص مهاجرت در هر استان می باشد. در استانهایی که خالص مهاجرت (موازنه مهاجرت) منفی بوده، مهاجرفرست و استانهایی که خالص مهاجرت (موازنه مهاجرت) آنها مثبت بوده، مهاجرپذیر بوده اند.

اهداف مطالعه

دو هدف عمده در این پژوهش مدنظر قرار گرفته است. هدف اول شناخت استانهای مهاجرپذیر و مهاجرفرست، تعیین نقش مهاجرت در تغییرات جمعیتی آنها و محاسبه میزان خالص مهاجرت در استانهای مورد مطالعه می باشد. هدف دوم مطالعه و بررسی حجم و میزان باز - توزیع جمعیت کشور طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ است. علاوه بر این میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت و میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از افزایش طبیعی جمعیت در کشور نیز بررسی شده است.

روش پژوهش

در این مطالعه از روش مستقیم یعنی استفاده از آمارهای سرشماری جمعیت سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ استفاده شده است. جمعیت سال ۱۳۶۵ از نشریه سرشماری جمعیت سال ۱۳۶۵ کل کشور استخراج شده و جمعیت سال ۱۳۷۵ و خالص مهاجرت نیز از نشریه سرشماری سال ۱۳۷۵ کل کشور گرفته شده است.

مهاجرت

مهاجرت در لغتنامه جمعیت شناسی سازمان ملل چنین تعریف شده است: "مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی جمعیت است که بین دو واحد جغرافیایی صورت می گیرد این تحرک جغرافیایی، تغییر اقامتگاه از مبدأ یا محل حرکت به مقصد یا محل ورود می باشد. اینگونه مهاجرتها را مهاجرت دائم گویند و باید آن را از اشکال دیگر حرکات جمعیت که متضمن تغییر دائمی محل اقامت نمی باشد، تفکیک کرد" (زنجانی، ۱۳۷۶)

برلسون (Berelson, 1972) چهار دسته عوامل اقتصادی، سیاسی، محیطی و اجتماعی را در تغییرات جمعیتی مؤثر می داند. این عوامل در کنش متقابل با چهار متغیر جمعیتی یعنی حجم جمعیت، میزان رشد جمعیت، ترکیب جمعیت و توزیع مکانی جمعیت در شکل دهی به کیفیت زندگی جمعیت مؤثرند. از اینرو درک روابط علی بین عوامل اجتماعی - فرهنگی و متغیرهای جمعیتی در شکل دهی به سیاستهای جمعیتی ضروری است.

وینر (Weiner, 1975) سه دلیل مهم برای مداخله دولت ها در تغییر جریانهای مهاجرتی نام می برد که عبارتند از: ۱- تراکم شهری و سایر مسائل مربوط به شهرنشینی ۲- حفظ ساختار قومی و اجتماعی موجود جامعه ۳- بسط کنترل دولت بر جمعیت و جامعه. باز -

توزیع بهینه نیروی کار ماهر و غیرماهر در مناطق روستایی و شهری را نیز باید به دلایل فوق افزود.

مهاجرت از یک دیدگاه می تواند به دو نوع مهاجرت‌های داخلی و مهاجرت‌های بین‌المللی تقسیم شود. مهاجرت‌های بین‌المللی مستلزم عبور از مرزهای بین‌المللی است (مهاجرت از یک کشور به کشور دیگر) در حالی که مهاجرت‌های داخلی در درون مرزهای یک سرزمین انجام می‌شود و به دو دسته مهاجرت‌های درون‌استانی و مهاجرت‌های بین‌استانی تقسیم می‌شود. اگر مهاجرت در درون شهرستان‌های یک استان انجام گیرد، مهاجرت درون‌استانی و اگر از یک استان به استان دیگر انجام شود، مهاجرت بین‌استانی است. هریک از اشکال فوق می‌تواند به صورت مهاجرت ناخالص یعنی مجموع برون‌کوچان و درون‌کوچان و مهاجرت خالص یعنی تفاضل مهاجرین وارد شده به یک محل و مهاجرین خارج شده از آن محل اندازه‌گیری شود.

مهاجرت بین‌استانی

همانطور که در جدول شماره ۱ دیده می‌شود، طی سالهای ۷۵-۱۳۶۵ جمعیت کشور از ۴۹۴۴۵۰۰۰ نفر به ۶۰۰۵۵۰۰۰ نفر افزایش یافته است. رقم کل افزایش جمعیت در این دوره ۱۰۶۱۱۰۰۰۰ نفر بوده است. در این میان استان تهران با ۲۴۲۱۰۰۰ نفر بیشترین تعداد تغییرات جمعیت در فاصله دو سرشماری را داشته است. استانهای خوزستان، خراسان، اصفهان، فارس، مازندران، سیستان و بلوچستان و آذربایجان غربی به ترتیب با ۱۰۶۵۰۰۰، ۷۶۷۰۰۰، ۶۲۸۰۰۰، ۶۲۳۰۰۰، ۶۰۹۰۰۰، ۵۲۶۰۰۰، ۵۲۴۰۰۰ نفر بعد از تهران بیشترین تعداد تغییرات جمعیت در این دوره را داشته‌اند. (در هریک از استانهای مذکور بیش از نیم میلیون نفر افزایش جمعیت وجود داشته و در مجموع بیش از نیمی از افزایش جمعیت طی این دوره در ۸ استان فوق‌الذکر اتفاق افتاده است.

خالص مهاجرت در فاصله این دوره ۱۱۲۶۵۳۴ نفر بوده است. (توضیح اینکه خالص مهاجرت به عنوان قدرمطلق خالص مهاجرت استانها اطلاق شده است چون نمی‌توان گفت که خالص مهاجرت ایران در فاصله سالهای مذکور ۱۱۲۶۵۴۴ نفر بوده است.) از میان ۲۶ استان مورد مطالعه، ۶ استان تهران، اصفهان، خوزستان، قم، سمنان و یزد به ترتیب با ۳۵۰۲۸۳، ۷۱۰۷۳، ۶۱۳۴۹، ۵۰۶۲۹، ۱۷۶۸۲، ۱۲۱۵۱ نفر مهاجرپذیر بوده‌اند، یعنی رقم خالص مهاجرت در آنها مثبت است. (البته باید توجه داشت که خالص مهاجرپذیری استان خوزستان

عمدتاً ناشی از بازگشت مهاجران جنگ تحمیلی به این استان بوده است). شایان ذکر است که در بین استانهای مهاجرپذیر، استان تهران به تنهایی بیش از مجموع پنج استان مهاجرپذیر دیگر، خالص مهاجرتی مثبت داشته است. بدین ترتیب استان تهران بیشترین رقم خالص مهاجرت (موازنه مثبت) و استان یزد کمترین رقم خالص مهاجرت (موازنه مثبت) را داشته اند. (نگاه به جدول ۱)

علاوه بر این ۲۰ استان دیگر مهاجر فرست بوده اند. در بین استانهای مهاجرفرست (با موازنه منفی) استانهای آذربایجانشرقی، کرمانشاه، لرستان، همدان، اردبیل و بوشهر به ترتیب با ۸۸۴۵۸ - ، ۶۱۶۹۵ - ، ۵۸۶۰۶ - ، ۴۴۳۵۶ - ، ۳۹۵۵۶ - و ۳۸۹۳۷ - نفر بیشترین مهاجرفرستی را داشته اند. کمترین رقم خالص مهاجرفرستی (موازنه منفی) نیز در استان آذربایجانغربی (۱۳۹۷-نفر) دیده شده است. (نگاه به جدول ۱).

محاسبه میزان خالص مهاجرت نیز نشان می دهد که در مجموع ۶ استان کشور در این دوره میزان خالص مهاجرت مثبت داشته اند (همان استانهایی که خالص مهاجرت در آنها مثبت بوده است). از میان این استانها، استان قم با $\frac{6}{89}$ درصد بیشترین میزان خالص مهاجرپذیری را داشته و استانهای سمنان، تهران، اصفهان، خوزستان و یزد به ترتیب با میزانهای $\frac{3}{85}$ ، $\frac{3}{52}$ ، $\frac{1}{97}$ ، $\frac{1}{91}$ ، $\frac{1}{83}$ درصد بعد از آن قرار گرفته اند، یعنی مهاجرپذیر بوده اند. از سوی دیگر میزان خالص مهاجرت در ۲۰ استان کشور منفی بوده است. یعنی مهاجرفرست بوده اند، که از آن جمله استان بوشهر با میزان خالص مهاجرفرستی $\frac{5}{74}$ - درصد در صدر قرار داشته است. بعد از آن استانهای چهارمحال و بختیاری، لرستان، کرمانشاه، اردبیل و زنجان به ترتیب با میزان های $\frac{6}{47}$ - ، $\frac{3}{97}$ - ، $\frac{3}{84}$ - ، $\frac{3}{59}$ - و $\frac{3}{44}$ - درصد قرار گرفته اند. (نگاه به جدول ۱)

رقم کل تغییرات جمعیتی ناشی از رشد طبیعی جمعیت در این دوره ۹۴۸۴۴۶۶ نفر محاسبه شده است. استان تهران با ۲۰۷۰۶۱۷ نفر همچنان در صدر قرار گرفته و استانهای خوزستان، خراسان، فارس، مازندران و اصفهان به ترتیب با ۱۱۲۶۳۴۹ ، ۷۷۱۱۴۱ ، ۶۴۷۸۶۳ ، ۶۳۶۵۲۹ و ۵۵۶۹۲۷ نفر بعد از تهران بیشترین تعداد تغییرات جمعیتی ناشی از رشد طبیعی جمعیت را به خود اختصاص داده اند. (نگاه به جدول شماره ۱). همچنین در طی این دوره کمترین رقم تغییرات جمعیتی ناشی از رشد طبیعی جمعیت در استان سمنان با ۶۶۳۱۸ نفر بدست آمده است.

جدول شماره ۱ - میزان خالص مهاجرت و تعداد جمعیت کشور در سرشماریهای سال ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵

استان	جمعیت سرشماری ۱۳۶۵ (به هزار)	جمعیت سرشماری ۱۳۷۵ (به هزار)	تغییرات جمعیت در فاصله دو سرشماری (به هزار)	خالص مهاجرت طی ۱۳۶۵-۷۵	تغییرات جمعیت ناشی از رشد طبیعی	میزان خالص مهاجرت (درصد)
آذربایجان شرقی	۳۰۷۸	۳۳۲۶	۲۴۸	-۸۸۲۵۸	۳۲۶۲۵۸	-۲/۷۶
آذربایجان غربی	۱۹۷۲	۲۲۹۶	۵۲۴	-۱۳۹۷	۵۲۵۳۹۷	-۰/۰۶
اردبیل	۱۰۳۶	۱۱۶۸	۱۳۲	-۳۹۵۵۶	۱۷۱۵۵۶	-۳/۵۹
اصفهان	۳۲۹۵	۳۹۲۳	۶۲۸	۷۱۰۷۳	۵۵۶۹۲۷	۱/۹۷
ایلام	۳۸۲	۴۸۸	۱۰۶	-۶۹۶۲	۱۱۲۹۶۲	-۱/۶۰
بوشهر	۶۱۲	۷۲۴	۱۱۲	-۳۸۹۳۷	۱۷۰۹۳۷	-۵/۷۲
تهران	۸۷۵۵	۱۱۱۷۶	۲۴۲۱	۳۵۰۳۸۳	۲۰۷۰۶۱۷	۳/۵۲
چهارمحال	۶۳۱	۷۶۱	۱۳۰	-۳۲۲۹۹	۱۶۲۲۹۹	-۲/۶۷
خراسان	۵۲۸۱	۶۰۴۸	۷۶۷	-۴۱۳۱	۷۷۱۱۳۱	-۰/۰۷
خوزستان	۲۶۸۲	۳۷۲۷	۱۰۴۵	۶۱۳۳۹	۱۱۲۶۳۳۹	۱/۹۱
زنجان	۶۲۹	۱۰۳۷	۴۰۸	-۳۳۸۶۲	۱۳۱۸۶۲	-۳/۲۲
سمنان	۴۱۷	۵۰۱	۸۴	۱۷۶۸۲	۶۶۳۱۸	۳/۸۵
سیستان	۱۱۹۷	۱۷۲۳	۵۲۶	-۱۲۵۹۲	۵۳۰۵۹۲	-۱/۰۰
فارس	۳۱۹۴	۳۸۱۷	۶۲۳	-۲۴۸۶۳	۶۲۷۸۶۳	-۰/۷۱
قم	۶۱۷	۸۵۳	۲۳۶	-۵۰۶۲۹	۱۸۵۳۷۱	۶/۸۹
کردستان	۱۰۷۸	۱۳۴۶	۲۶۸	-۳۷۱۳۵	۳۰۵۱۳۵	-۳/۰۶
کرمان	۱۶۲۳	۲۰۰۴	۳۸۱	-۳۴۸۲	۳۸۷۳۸۲	-۰/۳۵
کرمانشاه	۱۳۳۶	۱۷۷۹	۴۴۳	-۶۱۶۹۵	۳۰۴۶۹۵	-۳/۸۲
کهگیلویه	۴۱۲	۵۲۲	۱۱۰	-۵۵۲۱	۱۳۷۵۲۱	-۱/۱۶
گیلان	۲۰۸۱	۲۴۴۲	۳۶۱	-۱۷۷۷۲	۱۷۸۷۷۲	-۰/۸۲
لرستان	۱۳۶۷	۱۵۸۳	۲۱۷	-۵۸۶۰۶	۲۷۵۶۰۶	-۳/۹۷
مازندران	۳۳۱۹	۴۰۳۸	۷۱۹	-۲۷۵۲۹	۶۳۶۵۲۹	-۰/۷۲
مرکزی	۱۰۸۲	۱۲۲۹	۱۴۷	-۹۵۰۸	۱۵۶۵۰۸	-۰/۸۲
هرمزگان	۷۶۲	۱۰۶۲	۳۰۰	-۹۳۸۳	۳۰۹۳۸۳	-۱/۰۴
همدان	۱۵۰۶	۱۶۷۸	۱۷۲	-۲۳۳۵۶	۲۱۶۳۵۶	-۲/۷۹
یزد	۵۷۲	۷۵۱	۱۷۷	۱۲۱۵۱	۱۶۳۸۳۹	۱/۸۳
جمع	۲۹۳۳۵	۶۰۰۵۵	۱۰۶۱۰	۱۱۲۶۵۳۳	۹۲۸۳۳۶۶	

باز - توزیع جمعیت

در حالیکه مهاجرت‌های بین المللی، می تواند توزیع جمعیت دنیا را در کشورها و مناطق مختلف را تغییر دهد، مهاجرت‌های داخلی، توزیع جمعیت در استانها و مناطق جغرافیایی مختلف یک کشور را تغییر می دهد. منظور از باز - توزیع جمعیت، تعداد افرادی ست که باید دوباره توزیع شود تا توزیع جمعیت در ابتدای دوره ی مورد مطالعه (سرشماری نخست) بدست آید. (Bhaskar,1980).

البته باید توجه داشت، همچنانکه پیشتر نیز گفته شد، مهاجرت تنها عامل تغییر توزیع جمعیت یا تغییر سهم جمعیتی مناطق مختلف یک کشور نیست، باروری و مرگ و میر نیز دو عامل اساسی دیگر باز - توزیع جمعیت هستند. در جدول شماره ۲ شاخص و میزانهای باز - توزیع جمعیت محاسبه شده است.

شاخص باز - توزیع^۱

در مطالعات جمعیتی ، شاخص باز - توزیع جمعیت با استفاده از رابطه زیر محاسبه می شود:

$$I = \sum \frac{P_{ei}^0 - P_{ei}^1}{2}$$

در این فرمول ، شاخص باز - توزیع جمعیت، P_{ei}^0 درصد جمعیت یک منطقه در ابتدای دوره و P_{ei}^1 درصد جمعیت آن منطقه در انتهای دوره ی مورد مطالعه است. شاخص باز - توزیع جمعیت در دوره ی مورد مطالعه در ایران محاسبه و برابر است با (۳/۴ درصد).

$$I = \sum \frac{6/28}{2} = 3/14$$

بیشترین مقدار شاخص باز - توزیع جمعیت به ترتیب مربوط به استانهای تهران و خوزستان با شاخص منفی و آذربایجان شرقی با شاخص مثبت می باشد.

جدول شماره ۲- میزان باز- توزیع جمعیت در استانهای کشور در سرشماری های ۷۵- ۱۳۶۵

استان	جمعیت سرشماری ۱۳۶۵ (به هزار)	جمعیت سرشماری ۱۳۷۵ (به هزار)	خالص مهاجرت طی ۱۳۶۵-۷۵	درصد جمعیت استان در سرشماری ۱۳۶۵	درصد جمعیت استان در سرشماری ۱۳۷۵	تفاضل درصد جمعیت در سرشماریهای ۱۳۶۵-۱۳۷۵	مقدار باز-توزیع جمعیت ناشی از افزایش طبیعی	مقدار باز-توزیع جمعیت
آذربایجانشرقی	۲۰۷۸	۲۳۲۶	-۸۸۲۵۸	۶/۲۳	۵/۵۲	۰/۶۹	۲۲۹۶۲۹	۳۴۱۱۷۱
آذربایجانغربی	۱۹۷۲	۲۴۹۶	-۱۳۹۷	۳/۹۹	۳/۱۶	-۰/۱۷	-۸۲۶۶۰	-۸۴۰۵۷
اردبیل	۱۰۳۶	۱۱۶۸	-۳۹۵۵۶	۲/۱۰	۱/۹۲	۰/۱۶	۱۱۸۶۶۸	۷۹۱۱۲
اصفهان	۳۲۹۵	۳۹۲۳	۷۱۰۷۳	۶/۶۷	۶/۵۲	۰/۱۳	-۶۷۹۲	۶۳۲۷۹
ایلام	۳۸۲	۲۸۸	-۶۹۶۲	۰/۷۷	۰/۸۱	-۰/۰۲	-۱۲۸۱۶	-۱۹۷۷۸
بوشهر	۶۱۲	۷۲۲	-۳۸۹۳۷	۱/۲۲	۱/۲۲	۰/۰۰	۳۸۹۳۷	۰
تهران	۸۷۵۵	۱۱۱۷۶	۳۵۰۳۸۳	۱۷/۷۱	۱۸/۶۱	-۰/۹۰	-۷۹۵۳۸۸	-۲۴۵۰۰۵
چهارمحال	۶۳۱	۷۶۱	-۳۲۲۹۹	۱/۲۸	۱/۲۷	۰/۰۱	۳۷۲۲۲	۲۹۲۵
خراسان	۵۲۸۱	۶۰۲۸	-۴۱۴۱	۱۰/۶۸	۱۰/۰۷	۰/۶۱	۳۰۵۷۵۶	۳۰۱۱۶۱۵
خوزستان	۲۶۸۲	۳۷۲۷	۶۱۳۳۹	۵/۲۲	۶/۲۲	-۰/۸۲	-۲۶۶۷۹۸	-۲۰۵۲۲۹
زنجان	۹۲۹	۱۰۳۷	-۳۳۸۶۲	۱/۸۸	۱/۷۳	۰/۱۵	۱۰۸۰۳۰	۷۳۱۶۸
سمنان	۴۱۷	۵۰۱	۱۷۶۸۲	۰/۸۲	۰/۸۳	۰/۰۱	-۱۲۷۳۷	۲۹۲۵
سیستان	۱۱۹۷	۱۷۲۳	-۱۳۵۹۲	۲/۲۲	۲/۸۷	-۰/۲۵	-۲۰۷۹۱۱	-۲۲۳۵۰۲
فارس	۳۱۹۲	۳۸۱۷	-۲۲۸۶۳	۶/۲۶	۶/۳۶	-۰/۱۰	۷۳۳۰۸	۲۹۲۲۵
قم	۶۱۷	۸۵۳	۵۰۶۲۹	۱/۲۵	۱/۲۲	-۰/۱۷	-۱۳۲۶۸۶	-۸۴۰۵۷
کردستان	۱۰۷۸	۱۳۲۶	-۳۷۱۲۵	۲/۱۸	۲/۲۲	-۰/۰۶	۷۲۷۸	-۲۹۶۶۷
کرمان	۱۶۲۳	۲۰۰۲	-۶۲۸۲	۳/۲۸	۳/۳۳	-۰/۰۶	-۲۳۲۸۳	-۲۹۶۶۷
کرمانشاه	۱۲۳۶	۱۷۷۹	-۶۱۶۹۵	۲/۹۰	۲/۹۶	-۰/۰۶	۳۲۰۲۸	-۲۹۶۶۷
کهگیلویه	۴۱۲	۵۲۲	-۵۵۲۱	۰/۸۳	۰/۹۱	-۰/۰۸	-۳۲۰۳۵	-۳۹۵۵۶
گیلان	۲۰۸۱	۲۲۲۲	-۱۷۷۷۲	۴/۲۱	۴/۷۳	-۰/۲۸	۲۵۵۱۰۸	۲۳۷۳۳۶
لرستان	۱۳۶۷	۱۵۸۲	-۵۸۶۰۶	۲/۷۶	۲/۶۲	۰/۱۲	۱۱۷۹۳۰	۵۹۳۳۲
مازندران	۳۳۱۹	۴۰۲۸	-۲۷۵۲۹	۶/۹۱	۶/۷۱	۰/۲۰	۱۲۶۲۱۹	۹۸۸۹۰
مرکزی	۱۰۸۲	۱۲۲۹	-۹۵۰۸	۲/۱۹	۲/۰۵	۰/۱۲	۷۸۷۳۱	۶۹۲۲۴
هرمزگان	۷۶۲	۱۰۶۲	-۹۲۸۲	۱/۵۲	۱/۷۷	-۰/۲۳	-۱۰۴۲۳۰	-۱۱۳۷۲۲
همدان	۱۵۰۶	۱۶۷۸	-۲۳۳۵۶	۳/۰۵	۲/۷۹	۰/۲۶	۱۷۲۹۱۳	۱۲۸۵۵۷
یزد	۵۷۳	۷۵۱	۱۲۱۵۱	۱/۱۶	۱/۲۵	-۰/۰۹	-۵۶۶۵۲	-۲۳۵۰۱
جمع	۲۹۲۲۵	۶۰۰۵۵	۱۱۲۶۵۳۳	-	-	-		

حجم باز - توزیع

حجم باز - توزیع که بیانگر تعداد افرادی ست که باید دوباره توزیع شود تا توزیع جمعیت در ابتدای دوره ی مورد مطالعه بدست آید با فرمول زیر بدست می آید:

$$V_r = I * P^0$$

که در آن V_r حجم باز - توزیع جمعیت ، I شاخص باز توزیع جمعیت و P^0 جمعیت کل کشور در ابتدای دوره (در اینجا جمعیت سرشماری ۱۳۶۵) است.
حجم باز - توزیع جمعیت در ایران برابر است با:

$$V_r = \frac{3/14}{100} * 49445000 = 1552573$$

بیشترین مقدار باز - توزیع جمعیت در استانهای تهران و خوزستان با مقادیر منفی و آذربایجانشرقی و خراسان با مقادیر مثبت می باشد. (نگاه به جدول ۲)

میزان باز - توزیع

میزان باز - توزیع جمعیت عبارت از نسبت حجم باز - توزیع به جمعیت در میانه دوره ی مورد مطالعه و به روش زیر محاسبه می شود:

$$R = \frac{V_r}{P^0 + P^1} * K \Rightarrow R = \frac{2V_r}{P^0 + P^1} * K$$

در این رابطه نیز R بیانگر میزان باز توزیع جمعیت، V_r حجم باز توزیع و P_0 و P^1 به ترتیب تعداد جمعیت در ابتدا و انتهای دوره ی مورد مطالعه است.
میزان باز - توزیع جمعیت در ایران در این دوره برابر با ۲/۸۴ درصد می باشد:

$$R = \frac{2 * 1552573}{(49445 + 60055) * 100} * 100 = 2/84$$

باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت

حجم باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت عبارت از مجموع میانگین قدر مطلق خالص مهاجرت (موازنه مهاجرتی) است و با این فرمول محاسبه می شود:

$$R_m = \sum \frac{|NM_i|}{2}$$

در اینجا نیز R_m معرف باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت و NM_i خالص مهاجرت است. باز توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت در ایران در دوره مورد مطالعه ۵۶۳۲۶۷ نفر می باشد، یعنی:

$$R_m = \frac{1126534}{2} = 563267$$

میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت

این میزان نیز حاصل نسبت درصد باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت به جمعیت در میانه دوره ی مورد مطالعه است و به صورت زیر محاسبه می شود:

$$r_m = \frac{R_m}{P^0 + P^1} * 100 \Rightarrow \frac{2R_m}{P^0 + P^1} * 100$$

در این فرمول r_m میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت، R_m مقدار باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت و P^0 و P^1 نیز به ترتیب جمعیت در ابتدا و انتهای دوره ی مورد مطالعه می باشد.

میزان باز - توزیع = جمعیت ناشی از مهاجرت در این دوره ۱/۰۳ درصد محاسبه شده است، یعنی:

$$r_m = \frac{2 * 563267}{(49445 + 60055) * 1000} * 100 = 1/03$$

همانطور که ملاحظه می شود، از مجموع کل میزان باز - توزیع (۲/۸۴ درصد)، سهم میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت کمی بیشتر از یک سوم میزان باز - توزیع می باشد (۱/۰۳ درصد) لذا توجه به پدیده مهاجرت و نقش آن در باز - توزیع جمعیت از اهمیت زیادی برخوردار است.

باز-توزیع جمعیت ناشی از افزایش طبیعی

باز - توزیع جمعیت ناشی از افزایش طبیعی، حاصل تفاضل باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت از حجم کل باز - توزیع جمعیت می باشد، که طی دوره ی مورد مطالعه در ایران برابر با ۹۸۹۳۰۶ نفر می باشد:

$$R_g = V_r - R_m \Rightarrow R_g = 1552573 - 563267 = 989306$$

میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از افزایش طبیعی

این میزان حاصل تفاضل باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت از میزان کل باز - توزیع جمعیت است و به این روش محاسبه می شود:

$$r_g = R - r_m$$

که در آن r_g میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از افزایش طبیعی، R میزان باز - توزیع جمعیت، r_m میزان باز توزیع ناشی از مهاجرت است.

میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از افزایش طبیعی در ایران طی این دوره ۱/۸۱ درصد

بوده است:

$$r_g = 2/84 - 1/03 = 1/81$$

نتیجه گیری

در این مطالعه کوشش شده است تا ابتدا مهاجرت‌های بین استانی در فاصله سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ مورد بررسی قرار گیرد و سپس تأثیر مهاجرت و افزایش طبیعی جمعیت در باز - توزیع جمعیت در این دوره معین گردد.

در مطالعه مهاجرت‌های بین استانی با استفاده از داده های حاصل از سرشماری، خالص مهاجرت های بین استانی و تعیین استانهای مهاجرپذیر و مهاجرفرست کشور میزانهای خالص مهاجرت مورد نظر قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می دهد که: در مجموع طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ مجموع قدر مطلق خالص مهاجرت‌های استانهای کشور ۱۱۲۶۵۳۴ نفر بوده است. در میان ۲۶ استان کشور در سال ۱۳۷۵، استانهای تهران، اصفهان، خوزستان، قم، سمنان و یزد به ترتیب دارای بیشترین خالص مهاجرپذیری بوده اند. در ۲۰ استان نیز خالص مهاجرت منفی بوده یعنی مهاجرفرست بوده اند. در بین این استانها، آذربایجانشرقی، کرمان، لرستان، همدان، اردبیل و بوشهر به ترتیب دارای بیشترین مهاجرفرستی بوده اند. محاسبه میزانهای خالص مهاجرت نیز نشان می دهد که بیشترین میزان خالص مهاجرپذیری به میزان $6/89$ درصد در استان قم و کمترین میزان خالص مهاجرپذیری نیز در استان یزد با میزان $1/82$ درصد قرار داشته است. همچنین بیشترین میزان خالص مهاجرفرستی در استان بوشهر با میزان $5/74$ - درصد و کمترین میزان خالص مهاجرفرستی در استان آذربایجان غربی با میزان $0/06$ - درصد دیده شده است. (جدول ۱)

- مطالعه میزانهای باز - توزیع جمعیت در طی این دوره شاخص باز - توزیع جمعیتی را رقم $2/14$ درصد نشان داده است. براساس این شاخص حجم کل باز - توزیع جمعیت 1552572 نفر بوده است، که سهم باز - توزیع ناشی از مهاجرت 562267 نفر و سهم باز - توزیع ناشی از افزایش طبیعی جمعیت 989302 نفر می باشد. همچنین میزان باز - توزیع جمعیت $2/84$ درصد محاسبه گردیده که از این میان، میزان باز - توزیع جمعیت ناشی از مهاجرت $1/02$ درصد بوده است. علاوه بر این میزان باز توزیع ناشی از افزایش طبیعی جمعیت $1/81$ درصد به دست آمده است.

بدین ترتیب با توجه به نتایج حاصل از خالص مهاجرت‌های بین استانی و اینکه استانهای مهاجرپذیر کشور تنها ۶ استان بوده و سیل مهاجرت‌ها بسوی این استان‌ها سرازیر بوده و نظر به اهمیت نقش مهاجرت در باز - توزیع جمعیت در کشور، می‌توان نتایج این پژوهش را در برنامه ریزیهای جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی و لحاظ نمود تا به توزیع جمعیتی متناسب با امکانات استانهای کشور دست یافت.

فهرست منابع فارسی:

- زنجانی، حبیب اله، تحلیل جمعیت شناختی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی، دانشگاهها، تهران، ۱۳۷۶، ص ۲۱۲.
- مرکز آمار ایران؛ سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مهرماه ۱۳۶۵، نتایج تفصیلی کل کشور.
- مرکز آمار ایران؛ سرشماری عمومی نفوس و مسکن - ۱۳۷۵، نتایج تفصیلی کل کشور.

فهرست منابع انگلیسی:

- Berelson, B; Population policy, Population studies, xxV(2) July 1972.
- Bhaskar, D. Misra; An introduction to the study of population, South Asian publishers, New Delhi, 1980 P.270.
- Weiner, M-; Internal migration policies: purposes, interests, instruments and effects, Lexington Books, Mass. 1975 P. 65.

سنجش نگرش دانش آموزان دختر مراکز پیش دانشگاهی دولتی شهر تهران نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده و عوامل موثر بر آن *

حامد عطائی سعیدی**

چکیده

این تحقیق به دنبال سنجش نگرش دانش آموزان دختر مراکز پیش دانشگاهی دولتی شهر تهران نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده و عوامل موثر بر آن بوده است. همچنین تلاش بر این محور بوده است که به دو سؤال عمده پاسخ گوید:

الف) عوامل موثر بر نگرش دختران دانش آموز نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده کدامند؟

ب) دختران دانش آموز برای آینده خود چه آرزوها و برنامه ریزی‌هایی در زمینه ازدواج، اشتغال و تحصیل دارند؟

در این زمینه به طور عمده سه فرضیه مهم و اصلی مورد بحث و بررسی قرار گرفته اند، که به طور مجزا تاثیرات عوامل فرهنگی، بهداشتی - جمعیتی، اجتماعی را بر نگرش افراد نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده مورد مطالعه قرار می دهد. این تحقیق در مراکز پیش دانشگاهی دولتی و در سطح شهر تهران و در باره دانش آموزان دختر شاغل به تحصیل در این مراکز به اجرا درآمده است. از نکات و نتایج عمده ای که بدست آمده اند می توان به اعتقاد افراد به پذیرش برنامه های تنظیم خانواده (استفاده از وسایل پیشگیری، فاصله گذاری سنی میان موالید، کنترل و تحدید تعداد فرزندان) و اقدام به تشکیل خانواده و ازدواج با آگاهی و برنامه ریزی اصولی و منسجم (با یک تمایل تدریجی افراد به استقلال فکری و در عین حال احترام گذاردن به آداب و رسوم و سنت ها) و نهایتاً آگاهی افراد به عواقب و پیامدهای رشد جمعیت در جامعه اشاره کرد.

واژگان کلیدی

نگرش دانش آموزان دختر، پیش دانشگاهی، استقلال فکری، شهر تهران

*- مقاله حاضر خلاصه ای از پایان نامه تحصیلی نگارنده به عنوان «سنجش نگرش دانش آموزان دختر مراکز پیش دانشگاهی دولتی شهر تهران نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده و عوامل موثر بر آن» می باشد که با راهنمایی آقای دکتر حسین محمودیان و مشاوره آقایان دکتر محمد میرزایی و دکتر محمود قاضی ضابطی به انجام رسیده است. نگارنده بر خود فرض واجب میداند از جناب آقای دکتر محمد میرزایی به خاطر ویرایش علمی متن مقاله و ارائه پیشنهاد های سازنده کمال تشکر و قدردانی را بنماید.

مقدمه

موضوع و مسئله اساسی این پژوهش، بررسی و مطالعه نگرش دانش آموزان دختر مراکز پیش دانشگاهی دولتی شهر تهران نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده و عوامل موثر بر آن و نیز توصیف و بررسی آرزوها و تمایلات ازدواجی، شغلی و تحصیلی این افراد می باشد. به طور کلی هدف از این پژوهش، یافتن پاسخ به این سوالات می باشد:

عوامل موثر بر نگرش نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده دختران کدامند و دختران برای آینده خود چه آرزوها و برنامه ریزی‌هایی در زمینه ازدواج و اشتغال و تحصیل دارند؟

برای پاسخگویی به این سئوالات و شناسایی عوامل موثر و دستیابی به اهداف تحقیق از آنجایی که موضوع مورد مطالعه از یک طرف مربوط به نگرش و از طرف دیگر مربوط به تشکیل و تنظیم خانواده است، نظریه‌ها و مطالعات مربوط در این زمینه مورد بحث و بررسی قرار می گیرند. برخی از این نظریه‌ها به نقش گروه‌ها (گروه‌های تعلق و گروه‌های مرجع) در تشکیل نگرش‌ها تأکید می‌ورزند. برخی دیگر نیز به نقش تجارب فرد که در موقعیتهای مختلفی که کسب می‌کند، اشاره دارند. برخی دیگر از محققان نیز به نقش ساختار اجتماعی و نهادهای اجتماعی مخصوصاً پایگاه اقتصادی - اجتماعی فرد و تأثیر آموزش، شغل و جنسیت افراد در تکوین و تشکیل نگرش‌ها اهمیت می‌دهند. در این راستا تئوری کنش منطقی نیز به تأثیر باورها و اعتقادات فرد درباره یک موضوع و آگاهی افراد از نتایج یک رفتار تأکید می‌کند. همانند اکثر مطالعات قبلی، در این پژوهش نیز، تأکید اساسی بر روی تاثیر عوامل و عناصر اجتماعی، فرهنگی و ارزشی تشکیل دهنده نگرش است. این عوامل در سه طبقه یعنی عوامل فرهنگی، اجتماعی و بهداشتی - جمعیتی طبقه بندی شده اند و تأثیر آنها بر روی نگرش نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده مورد بررسی قرار گرفته است. در کنار این موضوع، آرزوها و تمایلات نوجوانان در سه زمینه ازدواج، تحصیل و اشتغال بررسی و توصیف شده اند.

ادبیات پژوهشی در ارتباط با موضوع مورد بررسی

در این قسمت به طور خلاصه به چند مورد از تحقیقات انجام یافته توسط افراد و سازمانهای مختلف در خصوص موضوع مورد بررسی، اشاره می‌شود:

در سال ۱۹۷۸ پژوهشی در میان ۵۷۴ پسر و ۴۷۳ دختر که بین سنین ۱۹-۱۶ سال بوده و در کلاسهای اول تا چهارم دبیرستان شهر شیراز تحصیل می کردند ، به اجرا در آمده است. در این مطالعه محقق معتقد است که در جامعه ایران ، نهاد ازدواج در سطح وسیعی بوسیله قواعد مذهبی هم در فرهنگ قبل از اسلام و هم در بعد از اسلام ،تنظیم شده است. این قواعد نه تنها هدف از ازدواج را تعریف و معین می کنند ، بلکه تعداد و نوع افرادی را که یک شخص می تواند با آنها ازدواج کند را نیز مشخص می نماید. در این مطالعه، محقق با در نظر گرفتن عناصر فرهنگی جامعه ایران در مورد ازدواج، از قبیل انزوای سنتی یعنی عدم دخالت و یا دخالت کم فرزندان در انتخاب همسر (خصوصا برای دختران) و نیز تأکید بر درون همسری (انتخاب همسر از خویشان و نزدیکان و ایل و تبار خود) و خصیصه دیگر فرهنگی یعنی پدرسالاری در جامعه ایران به مطالعه آرزوها و الگوهای ازدواج در میان نوجوانان پرداخته است . (قاضی طباطبایی و همکاران ، ۱۳۷۶ ، ۲۵)

در مطالعه دیگری تمایلات و آرزوهای نوجوانان ایرانی در زمینه ازدواج ، باروری، شغل و... در سال های ۱۹۷۴ ، ۱۹۸۲ ، ۱۹۸۵ - ۱۹۸۴ ، ۱۹۸۶ که مربوط به این زمینه بود، جمع آوری و استفاده شده اند . نتایج این شبکه از تحقیقات مرتبط و طولی به قرار زیر می باشند :

- میانگین سن دلخواه ازدواج بیشتر از مقداری بود که انتظار می رفت و بعد از انقلاب اسلامی ایران این مقدار ثابت بوده است .

- سن دلخواه ازدواج برای دختران پایین تر آمده است، اما این امر در مورد پسران سیر صعودی داشته است.

- در کل بعد خانوار مورد انتظار در سال ۱۹۸۴ کوچکتر از سال ۱۹۸۲ و در سال ۱۹۸۶ کوچکتر از سال ۱۹۸۴ بوده است.

- پسران در همه گروهها بیشتر از دختران خواستار خانواده های بزرگتر بوده اند.

- برای هر دو جنس با افزایش سطح تحصیلات ، ترجیح جنسی کاهش یافته است.

- اکثریت دختران خواهان داشتن شغل بوده اند.

- اکثریت پسران دوست داشته اند که همسرانشان شغلی نداشته باشند .

- آرزوهای تحصیلی پاسخگویان دختر بالاتر از سطح تحصیلی واقعی مادران آنها بوده

است. (قاضی طباطبایی و همکاران ، ۱۳۷۶ ، ۲۷ - ۲۵)

در تحقیق دیگری در ارتباط با موضوع تحت عنوان سن ازدواج در ایران، تأکید عمده بر تحولات خانواده و سن ازدواج قرار گرفته است. هم اکنون خانواده ایرانی در گرما گرم تحول است و به اصطلاح در مرحله انتقالی است. نفوذ تمدن مغرب زمین و پیشرفت های فرهنگی - اجتماعی چند سال اخیر باعث شده تا اساس خانواده آمیزه ای از خصوصیات غربی و فرهنگ سنتی ایران باشد. یکی از مواردی که در این تحولات دچار دگرگونی فراوان شده، سن ازدواج می باشد. عوامل مختلفی از جمله رشد فکری و معنوی باعث آگاهی بیشتر جوانان گردیده که نتیجتاً آنها را مشکل پسند نموده و به تدریج حق همسرگزینی را که زمانی به عهده پدر و مادر بوده، به خود جوانان واگذار نموده است. همزمان با توسعه اقتصادی جامعه و رشد فکری طبقه جوانان کشور، توقعات آنان نیز سیر صعودی پیموده و تمایل به داشتن خانه شخصی و علاقمندی به تجملات چون تزیینات منزل، رادیو، تلویزیون، اتومبیل و... مطرح شدن صفاتی غیرسنتی برای دختران از قبیل توجه به مدرک تحصیلی، شغل و موقعیت ممتاز خانوادگی و هماهنگی موارد ذکر شده با توافق فکری و جسمی در طرفین، ازدواج را بسیار مشکل می سازد و خواه نا خواه سن ازدواج را بالا می برد، زیرا فراهم آمدن امکانات و امتیازات مزبور به زمان بیشتری احتیاج دارد. نتیجه اینکه با افزایش سن ازدواج، عمومیت ازدواج کاهش یافته است. ضمناً باید دانست سن متوسط ازدواج در شهرها بالاتر از روستاهاست. (پور یوسفی، حمید، ۱۳۵۵)

در پژوهشی با عنوان ویژگیهای ازدواج و خانواده در تهران، اهداف و ویژگیهای تشکیل خانواده در شهر تهران مورد بررسی قرار گرفته است. بررسی ها نشان می دهند در تهران امکانات التذاذ به طور نسبی فراوان و در اختیار افراد است. امکان معاشرت های آزاد بین زن و مرد وجود دارد و از این لحاظ از آزادی نسبی بر خوردارند، نظارت اجتماعی و اخلاقی بسیار ضعیف است و فرد به سادگی می تواند این نیاز را بدون ازدواج نیز برآورده سازد. امروزه در جوامعی مانند تهران، نه تنها کودک کمکی به خانواده نمی کند بلکه کمک و حمایتی نیز دریافت می دارد و در بسیاری موارد باعث درد سر والدین می گردد. برای دیر رسی ازدواج در تهران به عواملی از جمله:

الف) لزوم کسب تخصص و مدرک برای تامین مالی زندگی فردی و تحصیلی

ب) تغییر طرز تفکر و مفهوم زندگی نزد تهرانی ها

پ) توجه خاص به دوره جوانی در زندگی فرد

ت) گرانی زندگی در تهران، اشاره گردیده است. (آقامیری، ثریا، ۱۳۵۳)

اهداف پژوهش

هدف کلی از این تحقیق شناسایی عوامل موثر بر نگرش دانش آموزان دختر مراکز پیش دانشگاهی دولتی شهر تهران نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده بوده و اهداف ویژه آن نیز به شرح ذیل می باشد:

۱. سنجش نگرش دانش آموزان دختر نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده .
۲. بررسی و مطالعه اینکه چگونه زمینه های فرهنگی - مذهبی بر نگرش ها، آرزوها و تمایلات نوجوانان در زمینه باروری ، ازدواج ، اشتغال و تحصیل تاثیر می گذارد.
۳. بررسی و مطالعه اینکه چگونه زمینه های خانوادگی، انتظارات والدین و روابط حاکم بر خانواده در شکل - گیری نگرش دانش آموزان دختر شهر تهران موثر است.
۴. نهایتاً ارائه پیشنهاد های سازنده و مناسب - مبنی بر یافته های علمی و تجربی این پژوهش - در زمینه تنظیم و برنامه ریزی نگرش ها ، آرزوها و نهایتاً رفتارهای بعدی نوجوانان شهر تهران در مورد ازدواج ، اشتغال ، تحصیل و تنظیم خانواده و باروری.

روش شناسی

«روش تحقیق در این بررسی ، تحقیق پیمایشی ست. از آنجایی که موضوع مطالعه در این پژوهش، بررسی و مطالعه نگرش ها و آرزوهای نوجوانان است، به علت محدودیت های زمانی، مکانی و مالی و شرایط سنی پاسخگویان و نیز ماهیت موضوع مورد مطالعه، استفاده از تکنیک پرسشنامه کتبی جهت اندازه گیری متغیرها و جمع آوری اطلاعات ترجیح داده شده است. سوالات پرسشنامه به صورت چند گزینه ای در یکی از سطوح اندازه گیری (اسمی - رتبه ای - فاصله ای - نسبی) طراحی شده اند.

تجزیه و تحلیل داده ها نیز در دو سطح انجام گرفته است:

۱. سطح توصیف که در این مرحله به تجزیه و تحلیل یک بعدی یا توصیف متغیرها پرداخته شده است.
۲. سطح تبیین و تحلیل که در این مرحله به منظور بررسی تاثیرات متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته با استفاده از نرم افزار SPSS و شاخص سازی و روش محاسبه پایداری درونی ، موضوع مورد مطالعه در میان دانش آموزان دختر مورد تحلیل قرار می گیرد.»

در این بخش سعی شده تا یافته های تحقیق در سه طبقه کلی تحت عناوین : شرایط کلی پاسخگویان؛ مانند سن، محل تولد و سایر متغیرها - آرزوها و تمایلات افراد و نهایتاً بررسی تحلیلی نتایج بدست آمده قرار گیرد. در قسمت شرایط کلی پاسخگویان، میانگین سنی افراد ۱۷/۸۶ سال می باشد. در این میان افراد دارای ۱۸ سال بیشترین فراوانی را دارند که ۴۸/۱٪ پاسخگویان را شامل می گردند. کم سن و سالتترین فرد ۱۶ سال و مسن ترین فرد ۲۴ سال داشتند. ۸۷/۶٪ پاسخگویان متولد تهران، ۶/۱٪ متولد شهرهای بزرگ، ۵/۹٪ در شهرهای کوچک و تنها ۰/۴٪ افراد در روستا متولد شده اند. در بخش آرزوها و تمایلات ۹۶/۶٪ پاسخگویان در نظر دارند تا در آینده شغلی برای خود انتخاب نمایند و تنها ۲/۴٪ افراد چنین تصمیمی نداشتند. ۷۸/۲٪ افراد با معاشرت قبل از ازدواج برای دختر و پسر موافق بوده، ۱۰/۲٪ بی نظر و ۱۱/۵٪ نیز با این عمل مخالف بوده اند. در مورد ازدواج با قوم و خویش نزدیک ۶۹/۵٪ مخالف، ۱/۱۹٪ بی نظر و تنها ۱۱/۴٪ موافق می باشند. این مطلب مؤید این است که مانند سابق تأکید بر روی ازدواج درون گروهی صورت نمی گیرد و در کنار آن عواقب خطرناک این نوع ازدواج از لحاظ پزشکی و بهداشتی برای افراد جامعه تا حدود زیادی روشن شده است. در مورد استفاده از وسایل ارتباط جمعی، افراد مورد بررسی در کل به نقش این وسایل اهمیت داده و آنرا مهم ارزیابی می نمایند. به طوری که در مورد روزنامه، کتاب و مجله بیشترین مورد استفاده از کتاب به میزان ۴۰٪، در مرحله بعدی روزنامه ۲۲/۹٪ و نهایتاً مجله به میزان ۱۸/۳٪ بوده است.

درباره اینکه منابع دریافت اطلاعات در خصوص برنامه های تنظیم خانواده کدامند و کدام منابع بیشتر مورد استفاده قرار می گیرند، نتایج بررسی حاکی از اینست که تلویزیون با ۲۴/۹٪ در رتبه اول و بعد از آن مادران خانواده با ۱۹/۷٪ قرار دارند. پس از این روزنامه ها، پزشکان، پدران خانواده، هم کلاسی ها، کتاب های درسی، دوستان خارج از مدرسه و نهایتاً رادیو قرار نمی گیرد که خود مؤید تأثیر مراجع اطلاعاتی خصوصاً رسانه ها در تکوین نگرش فرد می باشد.

افراد پاسخگو تمایل خود را در خصوص حیطة همسر گزینی مبتنی بر عامل مکانی نشان داده و بیشتر مایل به ازدواج با همشهریان (تهرانی) خود که با آنها قرابت جغرافیایی و فرهنگی دارند، می باشند. همچنین همسان همسری با در صد بالایی (۶۸/۵٪) مورد تأیید پاسخگویان قرار گرفت. افراد بیشتر ترجیح می دهند تا همسر آینده شان از نظر خانوادگی و وضع اجتماعی نسبت به آنها هم سطح و برابر باشد. از طرف دیگر ۸۸/۳٪ افراد مورد سؤال

به تساوی نقش زن و مرد در تصمیم گیری ها اعتقاد دارند. این اعتقاد به نوبه خود در تأیید نظر قبلی افراد در مورد انتخاب همسر هم سطح و همگون نیز می باشد. در جوامعی مانند جامعه ایران، مسائل اخلاقی، دینی و شرعی از جایگاه و اهمیت ویژه ای برخوردارند و می توان پیامدهایی را از نظر اجتماعی برای افرادی که از حیثه مورد نظرتخطی می نمایند متصور شد. نتایج بدست آمده از این پژوهش نیز نشان داد که ۶۱/۲٪ پاسخگویان وجود عواقب اجتماعی را برای مادرائی که بدون پیوند زناشویی صاحب فرزند می شوند، کاملاً تأیید می نمایند. در مقابل ۱۱/۷٪ افراد نیز مخالفت کامل خود را با موضوع ابراز داشته اند. تأمل در مسئله، گویای این واقعیت می باشد که نیاز به جلوگیری از ناکامی یا تنبیه به وسیله شخص یا گروهی دیگر در تکوین نگرش افراد بسیار مؤثر خواهد بود.

در خصوص تعداد فرزندان مطلوب برای خانواده ۷۰/۱٪ افراد اعتقاد به ۲ فرزند و ۱۹/۲٪ مایل به داشتن ۱ فرزند، ۴/۹٪ تعداد ۴ فرزند و ۴/۴٪ نیز تعداد ۳ فرزند را مطلوب می دانستند. در ضمن ۱/۱٪ پاسخگویان نیز ابراز داشتند که علاقه ای به داشتن فرزند ندارند. به علاوه ۳۰٪ دختران گذشت ۲ سال از ازدواج را برای تولد اولین فرزند مناسب تشخیص داده و ۲۴/۸٪ نیز فاصله زمانی ۲ سال را در این مورد مطلوب می دانند. ضمن بررسی نتایج مشخص گردید فاصله زمانی ۲ الی ۳ سال از نظر پاسخگویان برای فاصله گذاری بین دو تولد متوالی مورد علاقه و مطلوب آنها می باشد.

در ادامه بررسی آرزوها و تمایلات دختران، با نکات قابل توجهی مواجه گشتیم که اهم نظرات آنها به شرح ذیل بوده است:

- اعتقاد به ازدواج در فاصله سنی ۲۵- ۲۱ سال به عنوان سن مناسب ازدواج برای دختران
- بزرگتر بودن مرد از زن به هنگام تشکیل خانواده و یا به عبارتی رعایت اختلاف سنی زوجین
- تأکید بر اهمیت اشتغال زنان علی الخصوص در بیرون از خانه
- داشتن برنامه برای کنترل باروری و یا توافق افراد برای تعیین تعداد فرزندان
- تأکید بر استفاده از وسایل پیشگیری و آموزش زنان در این مورد به منظور فاصله گذاری مناسب میان موالید

- تأیید خطرات حاملگی برای مادر و فرزند در خصوص حاملگی های زیر ۲۰ سال و بالای ۳۰ سال
- تأیید ابتلا به سوء تغذیه برای فرزند و سندرم تخلیه مادر در مورد مولید نزدیک به هم
- امکان کاهش مراقبت از فرزندان با زیاد شدن تعداد آنها
- اعتقاد به تقدم ادامه تحصیل بر تشکیل خانواده همراه با انتخاب شغل مناسب قبل از فرزند آوری
- پذیرش نقش مثبت مذهب در تشکیل خانواده و رعایت فرایض مذهبی
- تأکید بر مشکلاتی چون کمبود مسکن و افزایش بی سوادى ناشی از افزایش جمعیت
- موافقت بارسوم خاص ازدواج مانند اجرای مراسم خواستگاری و جشن نامزدی و عروسی و رسم مهریه و دادن جهیزیه.
- در تحلیل دو متغیری داده ها نیز موارد زیر حائز اهمیت و تأمل می باشد :
- رابطه معنادار میان قصد فرد به ادامه تحصیل در یکی از سطوح تحصیلی با نظر پدر خانواده در این خصوص (در سطح ۱٪ و با ضریب ۰/۴۵۶)
- ارتباط معنادار میان موافقت پدر خانواده با اشتغال پاسخگو و توافق مادر خانواده در این مورد (در سطح ۱٪ و با ضریب ۰/۴۰۶)
- تأثیر مثبت نقش فرهنگ مذهبی جامعه در تشویق افراد به تشکیل خانواده (در سطح ۱٪ و با ضریب ۰/۳۳۴)
- تأثیر منفی هزینه های فرزند آوری در اقدام افراد به تشکیل خانواده (در سطح ۱٪ و با ضریب ۰/۱۹۰)
- تأکید بر نقش مثبت اطلاع رسانی وسایل ارتباط جمعی در مورد تشکیل خانواده (در سطح ۱٪ و با ضریب ۰/۱۷۵)
- ارتباط معنادار مابین اعتقاد افراد به تنظیم خانواده و استفاده از وسایل پیشگیری (در سطح ۵٪ و با ضریب ۰/۰۹۰)
- رابطه معنادار میان پذیرش برنامه تنظیم خانواده و بهبود وضعیت بهداشتی مادر و کودک (در سطح ۵٪ و با ضریب ۰/۰۹۹)
- در تحلیل چند متغیری داده ها (رگرسیون) چند متغیری، به تحلیل رگرسیونی چند گانه

از داده ها پرداخته می شود. هدف از این تحلیل مشخص نمودن سهم و تأثیر متغیرهای عمده تحقیق در تبیین نگرش نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده است.

جدول (۱) تحلیل مسیر برای تبیین نگرش نسبت به تنظیم خانواده
.. متغیرهایی که وارد معادله شده اند ..

متغیرها	Sigt	T	Beta	B
عامل فرهنگ - مذهب	۰/۰۲۱	-۲/۳۱۳	-۰/۱۲۲	-۰/۱۰۹
وسایل ارتباط جمعی - آگاهی بخشی	۰/۰۲۲	۲/۳۰۴	۰/۱۲۲	۷/۶۱E-۰۲
وسایل ارتباط جمعی - اطلاع رسانی	۰/۰۳۹	۲/۰۷۷	۰/۱۱۰	۹/۳۵E-۰۲

جدول (۲) تحلیل مسیر برای تبیین نگرش نسبت به تشکیل خانواده
.. متغیرهایی که وارد معادله شده اند ..

متغیرها	Sigt	T	Beta	B
عامل فرهنگ - مذهب	۰/۰۰۰	۶/۷۸۰	۰/۳۰۸	۰/۴۱۸
فواید و هزینه فرزند آوری	۰/۰۰۰	-۵/۳۵۰	-۰/۲۴۱	-۰/۷۰۱
وسایل ارتباط جمعی - اطلاع رسانی	۰/۰۰۵	۲/۸۲۹	۰/۱۲۹	۰/۳۷۳
ازدواج در سن دلخواه در جامعه	۰/۰۳۲	-۲/۱۵۸	-۰/۰۹۷	-۰/۲۸۶

آمارهای موجود گویای این واقعیت است که بیشتر از همه متغیرهای مستقل در مورد نگرش نسبت به تشکیل خانواده، متغیر عامل فرهنگ مذهبی جامعه بر نگرش نسبت به تشکیل خانواده مؤثر می باشد. علاوه بر این در میان دیگرمتغیرها، متغیرهای فواید و هزینه های فرزندآوری و نقش اطلاع رسانی وسایل ارتباط جمعی و چگونگی ازدواج در سن دلخواه در جامعه از تاثیرگذاری بیشتری بر این نگرش برخوردارند. در مورد نگرش نسبت به تنظیم خانواده، متغیر عامل فرهنگ مذهبی جامعه بیشترین تأثیر را دارد. پس از آن نقش آگاهی بخش وسایل ارتباط جمعی و تکنولوژیهای اطلاعاتی و مراکز مشاوره و نهایتاً نقش اطلاع رسانی وسایل ارتباط جمعی بر نگرش نسبت به تنظیم خانواده مؤثر است. ضمناً لازم به توضیح می باشد که نتایج بدست آمده براساس نگرش افراد مورد تحقیق بوده و احتمال دارد واقعیات جامعه به عنوان مثال تأثیر مذهب و یا وسایل ارتباط جمعی، بر تشکیل و تنظیم خانواده به گونه ای دیگر و یا غیر از آنی باشد که به صورت نظر افراد بیان شده است.

خلاصه و نتیجه گیری

در این تحقیق پس از بیان مسئله و تبیین اهمیت و ضرورت موضوع، شرحی مختصر از ادبیات پژوهشی مرتبط با مسئله و اهداف تحقیق را ارائه نموده و در مرحله بعدی به روش شناسی تحقیق، تکنیک جمع آوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل داده ها و نهایتاً به نکات مهم پژوهش پرداخته شده است.

در این میان همواره سعی بر این بوده که به دو سؤال اساسی و محوری بحث نیز پاسخ داده شود:

آرزوها و تمایلات تحصیلی، شغلی و ازدواجی نوجوانان و نیز نگرش آنان نسبت به تشکیل و تنظیم خانواده چگونه است؟

با توجه به نتایج پژوهش چه باید کرد و یا چگونه نگرش ها، تمایلات و آرزوهای دانش آموزان می تواند شکل صحیح و درستی پیدا کند؟ پس از ارائه موضوع و کلیات آن، طرح سوالات محوری و حرکت در جهت پاسخگویی به آنها، اهم نتایج بدست آمده به شرح ذیل جمع بندی و قابل ارائه می باشند:

نتایج تئوریکی این پژوهش در خصوص برنامه ریزی تحصیلی نوجوانان به وضوح مؤید نقش اساسی انتظارات والدین در برنامه ها و نگرش های تحصیلی فرزندان خانواده می باشد، به طوریکه پیوستگی معناداری میان انتظارات تحصیلی پدر خانواده و سطح تحصیلات دلخواه نوجوانان به چشم می خورد که خود بیانگر تاثیر احساس تعلق گروهی و نیز نقش گروههای اولیه خصوصاً خانواده بر شکل گیری نگرش افراد می باشد.

همچنین بر اساس مطالعه حاضر، اکثریت نوجوانان علاقمندند به درجات بالای آموزشی برسند و نیز آرزوهای تحصیلی آنان بالاتر از سطح تحصیلات واقعی مادرانشان می باشد. به علاوه نتایج حاصله در خصوص برنامه ریزی شغلی نوجوانان نشان می دهند والدین و انتظارات شغلی آنها نقش محوری در آرزوها و برنامه ریزی های شغلی نوجوانان ایفاء می کنند. طبق نتایج بدست آمده هم پدر و هم مادر خانواده با اشتغال به کار پاسخگویان توافق داشته و در کنار آن ۹۷٪ دختران دانش آموز خواهان داشتن شغل در آینده می باشند. دستاورد تئوریکی این مطالعه درخصوص ازدواج و تشکیل خانواده نشان می دهد، دختران خواهان همسرانی هستند که سنی بالاتر از آنها داشته باشند. در کنار آن نتایج حاصله بیانگر این واقعیتند که اکثریت خانواده ها دارای تعداد فرزندان کمتری نسبت به سال های گذشته بوده

و تغییری که از بعد کمی در خانواده ها صورت گرفته و می گیرد حرکت در مسیر هسته ای شدن آنهاست.

از مهمترین عوامل مؤثر بر گزینش همسر، عامل جغرافیایی است. بدین معنا که ازدواج در میان اشخاصی که از نظر مکانی به یکدیگر نزدیکتر هستند به مقیاس گسترده تری انجام می گیرد تا ازدواجی که معلول تصادف باشد. طبق نتایج، از نقطه نظر حیطه همسرگزینی مبتنی بر عامل مکانی و موقعیت اکثر پاسخگویان (۶۹٪) علاقمندند که با همشهریان خود که با آنها قرابت جغرافیایی و فرهنگی دارند ازدواج نمایند. نتیجه بدست آمده بیانگر این نکته است که جامعه ما علیرغم تغییرات و دگرگونیهایی که علی الخصوص در دهه های اخیر به خود دیده و شاهد و ناظر آن بوده، هنوز هم تا حد زیادی پایبند آداب و رسوم و سنت هایی است که از نسلهای پیشین به آن به ارث رسیده است. همچنان جوانان ما تمایل دارند از نظر مسائل فرهنگی و اجتماعی در یک حیطه خاص حرکت نموده و از آن محدوده خارج نشوند.

علاوه براین، مطالعه حاضر در خصوص حیطه همسرگزینی مبتنی بر خویشاوندی افراد نشان می دهد که اکثر پاسخگویان - در حدود ۷۰٪ آنها - علاقه ای به ازدواج با قوم و خویش نزدیک خود ندارند.

بنابراین ضروری ست این خصیصه اجتماعی و فرهنگی (ازدواج فامیلی) که تقریباً جایگاهی استوار و پایدار در میان نسل های گذشته ما دارد بیشتر مورد مذاقه و بحث و گفتگو قرار گیرد.

براساس نقطه نظرات جامعه شناسان خانواده، بسیاری از افراد مایلند که همسری اختیار نمایند که از بسیاری جهات با آنها همگون و برابر باشد (همسان همسری). طبق بررسی حاضر نیز حدود ۶۹٪ افراد مورد سوال مایلند که همسرشان از نقطه نظر خانوادگی و وضع اجتماعی هم سطح آنها باشند.

به نظر می رسد اولین شاخص همسرگزینی در ایران، انجام آن با دخالت والدین است. نتایج تحقیقات انجام شده در ایران نشان می دهد که تنها ۳۲٪ از پاسخگویان همسر آینده خود را شخصاً برگزیده اند که این نوع همسرگزینی و دخالت وافر والدین در این عمل را انزوای سنتی نام می گذارند. بر اساس نتایج پژوهش حاضر ۶۲/۸٪ افراد مایلند که شخصاً و با میل و سلیقه خودشان ولی نهایتاً با مشورت و تأیید والدین خود، همسرگزینی نمایند. این پژوهش در عین حال که وجود انزوای سنتی را در میان جامعه ما نشان می دهد، بیانگر سیر نزولی این

میزان در گزینش همسر در بین نوجوانان جامعه ما بوده و رفته رفته شاهد دخالت کمتر والدین در امر همسر گزینی خواهیم بود .

براساس نتایج به دست آمده ۷۸/۲٪ افراد با معاشرت قبل از ازدواج برای دختران و پسران موافق هستند. این مطلب مؤید اینست که نوجوانان جامعه ما خواستار حق انتخاب و آزادی رای بیشتری نسبت به سالها و دهه های گذشته می باشند. خواسته ای که شاید بیش از همه معلول آگاهی افراد نسبت به حقوق فردی و اجتماعی شان باشد .

یکی از دستاوردهای تئوریک این مطالعه در مورد نگرش افراد نسبت به تنظیم خانواده، مبین اعتقاد آنها به رابطه هزینه های اقتصادی و تعداد فرزندان مطلوب خانواده است . به این معنا که به نظر افراد مورد سؤال هر قدر میزان هزینه های اقتصادی زندگی بالاتر می رود تمایل افراد به فرزند آوری کاهش یافته و به تبع آن از تعداد فرزندان خانواده ها کاسته می شود.

همچنین نتایج حاصله حاکی از آن است که پاسخگویان حداکثر مایل به داشتن ۲ فرزند در فاصله ۳ سال بعد از ازدواج و رعایت حداقل فاصله سنی ۲ الی ۳ سال ما بین فرزندان خود می باشند که این نکات مؤید آگاهی افراد از مسائل و اقدامات انجام یافته در خصوص برنامه های تنظیم خانواده و پذیرش چنین برنامه هایی می باشد .

در نهایت نیز می توان به نظر افراد در خصوص پیامدهای عدم پذیرش برنامه های تنظیم خانواده و یا اجرای ناقص و نادرست آن من جمله بالا بودن رشد جمعیت در چنین جوامعی اشاره کرد. زمانی که اینگونه برنامه ها به دلایل مختلف در میان افراد جامعه با اقبال مناسب مواجه نباشد و یابه عبارتی در میان آنها نهادینه نگردد و یا از طرف دستگاههای ذیربط و مسئول سیاست و خط و مشی مناسب اتخاذ و اجرا نشود ، با عواقب متعددی از جمله افزایش رشد جمعیت روبرو خواهیم شد. در چنین شرایطی یکی از مشکلات پیش آمده کمبود مسکن برای افراد جامعه می باشد و در صورتی که مسکنی هم وجود داشته باشد نمی تواند به نسبت تعداد افرادی که در آن زندگی می کنند باشد و مسائلی از قبیل شرایط نا مساعد زندگی و مشکلات بهداشتی را در پی دارد، چنین کمبودهایی در پی مهاجرت وسیع به نواحی شهری نیز تشدید می گردد. اکثریت پاسخگویان به وجود این معضلات معتقد بوده و آنرا تأیید می نمایند.

پیشنهاده‌ها

از آنجایی که نتایج این پژوهش می‌تواند برای استفاده در تحقیقات آتی سودمند واقع گردد و از طرفی دارای اثرات مقطعی و کوتاه مدت نیز باشد که بر آن اساس بتوان نسبت به برنامه ریزی های مناسب اقدام نمود، ذیلاً پیشنهادهایی با توجه به دستاوردهای حاصله در خصوص موضوع مورد بحث ارائه میگردد:

- براساس یافته های تحقیق اکثریت قاطع پاسخگویان (۹۶/۶٪) در نظر دارند تا در آینده شغلی برای خود انتخاب نمایند . بنابراین لازم است که امکان اشتغال برای آنان فراهم شود. با درنظر گرفتن این مسئله که زنان در حدود نیمی از نیروی کار جامعه را تشکیل می دهند، برنامه ریزی صحیح، اصولی و منسجم در جهت استفاده مؤثر از این نیروی کار علاوه بر ایجاد اشتغال و بهبود نسبی وضعیت معیشتی خانواده ها در نهایت منجر به شکوفایی اقتصاد کشور و اثرات مثبت طولانی مدت اقتصادی و اجتماعی خواهد بود.

- با عنایت به تمایل افراد به معاشرت قبل از ازدواج میان دختران و پسران ، مناسب به نظر می رسد با در نظر گرفتن ساخت فرهنگی - مذهبی جامعه از یک سو و روند رو به رشد ارتباطات و مراودات اجتماعی از سوی دیگر و به منظور جلوگیری از تضادهای اجتماعی - فرهنگی و مذهبی، زمینه های مناسب این گونه ارتباطات در سطح جامعه و خانواده ها در چارچوب های منطقی و شناخته شده بر قرار و از سو گیری این نوع تمایلات در ابعاد غیر معقول و زیان بار ممانعت به عمل آید .

- در خصوص عدم تمایل دختران با ازدواج فامیلی، بهتر است خانواده هابیش از پیش به این نکته توجه نمایند که ازدواج فامیلی نه تنها امروزه از لحاظ پزشکی و بهداشتی و عواقب نامطلوبی که می تواند داشته باشد توصیه نمی شود، بلکه از لحاظ فرهنگی و اجتماعی نیز تأکید و اصرار بر چنین وصلت هایی حتی می تواند منجر به بروز مشکلات عاطفی و اخلاقی در سطح خانواده ها شده، نهایتاً به فرو پاشی ازدواج های نو پا و جدایی زوج های جوان هم برسد. با توجه به اقبال مساعد نوجوانان به وسایل ارتباط جمعی و استفاده مناسب آنها از روزنامه ها، کتب و مجلات بهتر است مسئولان امر توجه ویژه ای را صرف ارتقاء و بهبود کیفیت این منابع نموده، از روزمرگی و تکرار پرهیز کرده و بیشتر به مسائل و مطالبی بپردازند که در ضمن پاسخگویی به نیاز های اکثریت اقشار جامعه، خواسته ها و علایق جوانان را با توجه به مسائل روز جامعه تأمین و از گرایش آنان به منابع و مراجع فاقد صلاحیت جلوگیری نماید. اینگونه

وسایل می توانند با بهره گیری از دانش روز، اساتید و مشاورین مجرب و صاحب نظر و کسب اطلاع از نیازهای جامعه جوان ما به نحو مطلوب نقش اطلاع رسانی و آگاهی بخش خود را ایفا نمایند.

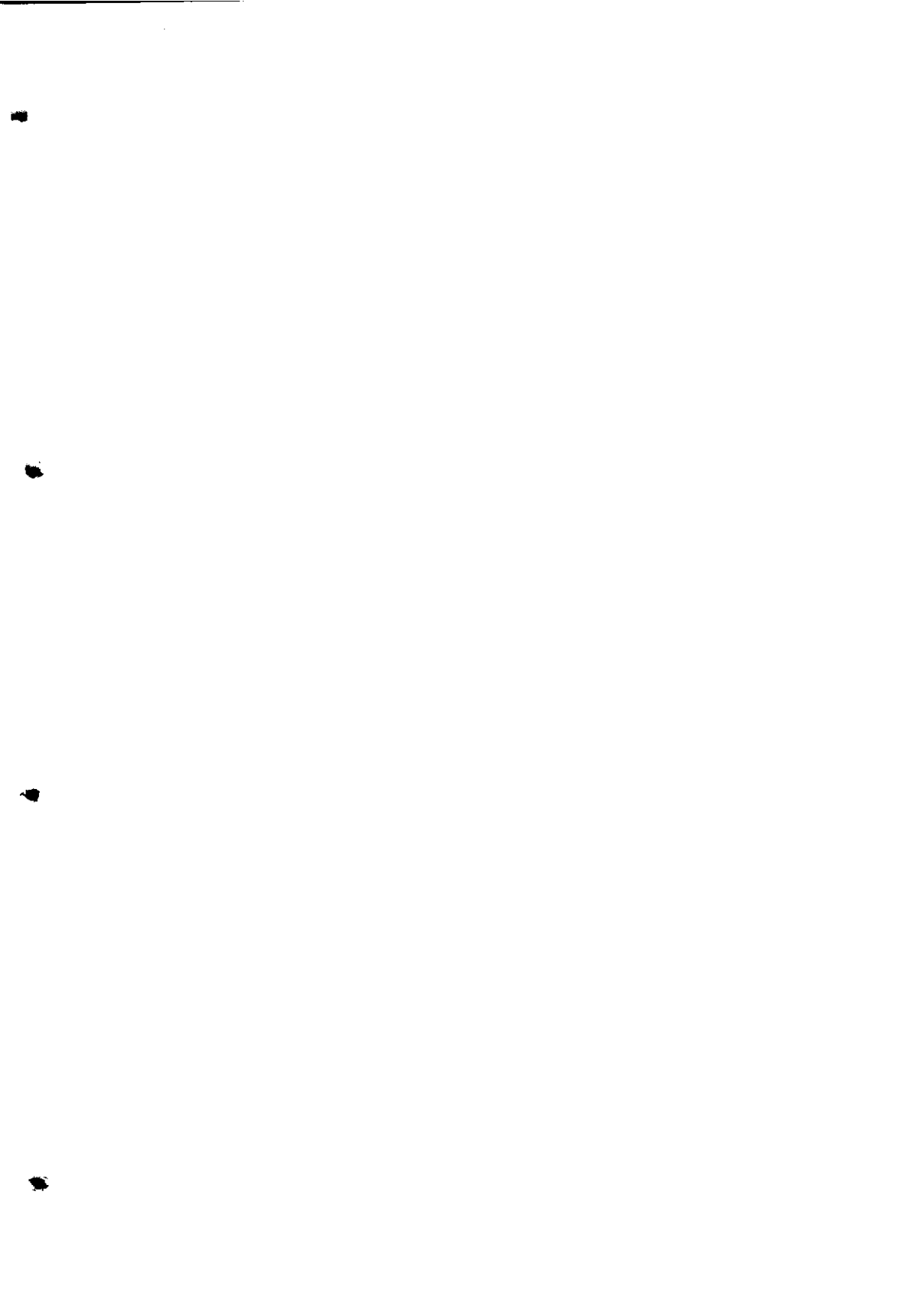
- در بخش خلاصه و نتیجه گیری به این موضوع که نوجوانان خواهان ازدواج با همشهریان (تهرانی) خود می باشند، اشاره گردید. این امر ضمن اینکه از لحاظ توجه نوجوانان به حفظ فرهنگ بومی و محلی حائز اهمیت می باشد، همت و سعی مسئولین امر را در خصوص بازنگری مسئله نیز می طلبد. لازم است با تصمیمات صحیح و اتخاذ سیاست منطقی، زمینه های فرهنگی و ریشه های اجتماعی موضوع به دقت بررسی شوند. در عصری که بیش از هر زمان دیگر ناظر فروپاشی مرزهای سنتی و سدهای فرهنگی مانع شونده برای برقراری ارتباط صحیح، متقابل و سازنده هستیم، نباید سنت ها و باورهای نادرست مانع پیوندها و تبادلات فرهنگی - اجتماعی باشند. در این میان رسانه های جمعی با بیان واقعیات و ایجاد محیطی صمیمی می توانند نقش سازنده خود را در خصوص معرفی عقاید و فرهنگ های متفاوت و نزدیکی هر چه بیشتر آنها به هم ایفا نمایند.

- ابراز علاقه اکثریت پاسخگویان به رعایت برنامه های تنظیم خانواده، نشانگر مؤثر بودن اقدامات انجام یافته در خصوص چنین برنامه هایی میباشد. با عنایت به اینکه توفیق برنامه های درازمدت مانند سیاست تنظیم خانواده مستلزم برنامه ریزی صحیح، اجرای مستمر و لاینقطع این برنامه هاست، لازم و ضروری به نظر می رسد که با دستیابی به اهداف کوتاه مدت برنامه قابل قبول - رسیدن نرخ رشد جمعیت به میزان ۱/۲ الی ۱/۴ درصد در کشورما - از اصول و اهداف بلند مدت برنامه غافل نشده و همچنان با اقدامات مؤثر همانند استمرار در اطلاع رسانی و آگاهی بخشی آحاد جامعه، بسط و گسترش مراکز مشاوره و آموزشی، تشویق و ترغیب افراد به استفاده از خدمات و وسایل مناسب و نهایتاً توجه به نیازها و خواسته های اجتماعی و فرهنگی مردم، زمینه های موفقیت را تا حد بسیار قابل قبول فراهم آوریم.

در خاتمه پیشنهاد می گردد ارتباط مؤثر و سازنده میان دستگاهها و سازمان های ذیربط و مسئول با سیاستهای مشخص و کاربردی و مرتبط با موضوع برقرار و ضمن نظارت بر اجرای درست برنامه های پیش بینی شده نتایج امر و مشکلات و موانع موجود و راه حل های علمی بررسی و بهترین آنها انتخاب شوند.

فهرست منابع:

- آقا میری، ثریا (۱۳۵۳)، «ویژگیهای ازدواج و خانواده در تهران»، پایان نامه کارشناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- پور یوسفی، حمید (۱۳۵۵)، «سن ازدواج در ایران»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- قاضی طباطبایی، محمود وهمکاران (۱۳۷۶)، «بررسی و مطالعه گرایش به باروری و عوامل مؤثر بر آن در میان نوجوانان اردبیل»، استانداری اردبیل، واحد تحقیقات اجتماعی.

بررسی علل افزایش جمعیت شهری در مقیاس ناحیه ای* (با تأکید بر استان خراسان)

دکتر محمدعلی احمدیان**

دکتر مهدی جهانی***

چکیده

با توجه به اینکه عدم تعادل در نظم فضایی جمعیت، مشکلات متعددی را برای کشور به وجود آورده است، این تحقیق بر آنست با شناخت عوامل مؤثر بر روند افزایش جمعیت شهری، زمینه مناسبی برای رفع مشکلات مزبور را فراهم نماید. به همین منظور از بین طبقات جمعیتی شهرهای استان خراسان ۹ شهر به عنوان نمونه انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفته است. یافته های تحقیق حاکی از رشد ۲/۹ درصدی جمعیت شهری، طی دوره ۷۵-۱۳۶۵ می باشد که تنها ۰/۹ درصد آن ناشی از مهاجرت بوده است. مهاجرت به شهرها، هم از نظر کمی و هم از نظر عوامل مؤثر بر آن، ارتباط معنی داری با طبقات جمعیتی شهرهای نمونه داشته است، لیکن در مجموع، انگیزه های شغلی و برخورداری از خدمات آموزشی، مهمترین علل مهاجرت به شهرها بوده است.

واژگان کلیدی

طبقات جمعیتی، نظم فضایی، جستجوی کار، جابجایی اجباری

*- این مقاله خلاصه پژوهشی است که با حمایت شورای پژوهش های علمی کشور و در قالب طرحهای ملی صورت گرفته است. سازمان مجری، دانشگاه فردوسی مشهد و تاریخ اتمام طرح سال ۱۳۸۰ بوده است. ضمناً پژوهش مزبور به عنوان پژوهش برگزیده استان خراسان، از سوی اداره ارشاد اسلامی استان خراسان انتخاب شده است.

** - عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی (مشهد)

*** - عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

مقدمه

تحولات جمعیتی ایران حاکی از آنست که کل جمعیت کشور در سال ۱۳۴۵ حدوداً ۱۹ میلیون نفر بوده است و از این تعداد، ۶ میلیون نفر شهرنشین بوده اند. در سال ۱۳۷۵ با افزایش جمعیت کشور به حدود ۶۰ میلیون نفر، جمعیت شهری به ۳۷/۵ میلیون نفر افزایش یافته است که ۶ برابر جمعیت شهری سال ۱۳۴۵ می باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۸). این در حالی است که طی همین دوره ی زمانی، جمعیت روستایی به ۲ برابر هم نرسیده است. این افزایش سریع جمعیت شهری از یک طرف منجر به گسترش سریع شهرها و افزایش مشکلات جوامع شهری شده است و از طرف دیگر با تخلیه جمعیت نقاط روستایی، تولیدات کشاورزی که نیاز جمعیت رو به افزایش کشور را تدارک می نموده است، رو به کاهش نهاده و وابستگی غذایی کشور را شدت می بخشد. لذا بررسی و تحلیل عوامل افزایش جمعیت شهری، از اهمیت بالایی برخوردار می باشد.

سابقه تحقیق

از انقلاب صنعتی به این طرف، پدیده شهرنشینی، به صورت مسأله ای بغرنج به وجود آمد. در سال ۱۸۰۰ میلادی تنها ۳/۱ درصد از جمعیت جهان در نقاط شهری زندگی می کردند لیکن این نسبت در سال ۱۹۰۰ به ۱۲/۱ درصد و در سال ۱۹۹۵ به حدود ۴۶ درصد افزایش پیدا کرد و پیش بینی می شود این رقم تا سال ۲۰۲۰ از ۶۰ درصد جمعیت کره زمین افزون گردد. (United Nations, 1998) علت این افزایش بی رویه جمعیت شهری، در کشورهای توسعه یافته، افزایش طبیعی جمعیت، به دلیل کاهش مرگ و میر از یک سو و تمرکز فعالیت های صنعتی در کانون های شهری از سوی دیگر بوده است. (هاگت، ۱۳۷۵) این پدیده در کشورهای در حال توسعه با تأخیر زمانی و علی متفاوت صورت گرفت که مهمترین آنها تفاوت میان نقاط شهری و روستایی به لحاظ زمینه های اشتغال، سطح دستمزدها، امکانات خدماتی و رفاهی و نظایر اینها می باشد. (Chapman, 1999)

تحلیلگران اقتصاد سیاسی، در مورد علل ساختاری افزایش جمعیت شهری در کشورهای اخیر، بر تأثیر پدیده وابستگی که از پیامدهای نظام سرمایه داری جهانی است، تأکید بیشتری می نمایند. (گیلبرت، ۱۳۷۶)

مشکلات ناشی از افزایش جمعیت شهری در کشورهای توسعه یافته، منشاء تحقیقات و ارائه راهبردهای متعددی گردید که از آن جمله می باید به مطالعات جورج تولی

(Tolley, 1989)، پل نوکس (Knox, 1998)، ایده ی باغ (شیعه، ۱۳۷۵) و نظایر آن اشاره نمود. همچنین در کشورهای در حال توسعه نیز از نیمه دوم قرن حاضر پژوهش های فراوانی در سطح جهانی (United Nations, 1998) و منطقه ای (United Nations, 2000) و ملی صورت گرفته است و استراتژیها و راهبردهای گوناگونی ارائه شده است که از جمله می توان به رویکرد «شهرهای کوچک» (Small Cities) توسط پراکاش ماتور (Mathur, 1982) و صلاح الشّخص (Salahel – Shakhs, 1974) و راهبرد روستا شهرها توسط فریدمن (سازمان مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۶۳) و مطالعاتی از این قبیل اشاره نمود. در ایران، افزایش سهم نفت در اقتصاد ملی و سیاست شبه مدرنیزاسیون توسط نظام حاکم، روند گرایش به شهرنشینی را از آغاز قرن حاضر، شدت بخشید. (سلطان زاده، ۱۳۶۷) مشکلات مترتب بر افزایش جمعیت شهری در دهه ۱۳۵۰ نگرانی هایی را برای نظام حاکم به وجود آورده و منتهی به مطالعاتی در این زمینه گردید که از آن جمله می توان به مطالعات گروه بتل و ستکوپ و .. جهت سازماندهی فضایی جمعیت و پژوهش های «مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران» که عمدتاً پدیده حاشیه نشینی را بنا به خواست سازمان مدیریت و برنامه ریزی (سازمان برنامه و بودجه) مورد مطالعه قرار دادند، اشاره نمود (علیزاده، کازرونی، ۱۳۶۳).

در سالهای بعد از انقلاب و به ویژه پس از جنگ تحمیلی، ساماندهی توزیع فضای جمعیت، انگیزه پژوهشهای متعددی گردیده است. از آن جمله می توان به مطالعات «مرکز جمعیت شناسی» وابسته به دانشگاه شیراز (اردشیری، ۱۳۷۵) و پژوهش های صورت گرفته توسط سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (سیدعلوی، ۱۳۷۴) و همچنین پژوهش های صورت گرفته در «مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری» وابسته به وزارت کشور (فصلنامه مدیریت شهری، ۱۳۸۰) و «مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران» وابسته به وزارت مسکن و شهرسازی (زنجان، ۱۳۷۱) اشاره نمود.

اهداف

باتوجه به اینکه رشد جمعیت شهری کشور بیش از نرخ رشد طبیعی می باشد هدف از این مطالعه تعیین سهم عوامل مختلف از جمله مهاجرت در افزایش جمعیت شهری است. همچنین شناخت علل مهاجرت ها به منظور ارائه راهبردهای لازم در جهت تثبیت نسبی جمعیت و توزیع متعادل آن در سکونتگاه های شهری و روستایی از اهداف عمده این تحقیق می باشد.

روش تحقیق

روش تحقیق تلفیقی از مطالعات کتابخانه ای و فعالیت های میدانی بوده است. در تحقیقات میدانی به انتخاب شهرهای نمونه، برحسب طبقات جمعیتی مبادرت گردیده است، به نحوی که شهرهای نمونه هم از بین طبقات جمعیتی مختلف و هم توزیع جغرافیایی مناسب داشته باشند. براین اساس ۹ شهر به شرح زیر انتخاب گردید.

از شهرهای کوچک: شهرهای طبس، سرخس و گناباد؛

از شهرهای متوسط: شهرهای تربت جام و شیروان؛

از شهرهای بزرگ: بیرجند، بجنورد و سبزوار؛

شهر مشهد نیز به عنوان تنها کلانشهر منطقه با ویژگیهای خاص خود به عنوان یک نمونه جداگانه به مجموع شهرهای نمونه افزوده شد. از مجموع شهرهای مذکور ۱۶۰۰ خانوار به روش خوشه ای و به عنوان نمونه انتخاب شده و با حداکثر خطای ۲ در هزار در سطح اطمینان ۹۵ درصد مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

فعالیت های میدانی و آماری

کلیه خانوارهای ساکن در نقاط شهری استان خراسان، جامعه آماری طرح را تشکیل می دهند. به منظور سهولت در اجرای آمارگیری و کاهش حجم عملیات اجرایی، شهرهای استان در ۴ گروه به شرح زیر طبقه بندی شده اند.

گروه (۱): شهرهای کوچک با جمعیت ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر؛

گروه (۲): شهرهای متوسط با جمعیت ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر؛

گروه (۳): شهرهای بزرگ با جمعیت ۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار نفر؛

گروه (۴): شهر مقدس مشهد به عنوان کلانشهر استان؛

در هر یک از سه گروه اول تعدادی شهر که دارای ویژگیهای مشترک اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با سایر شهرها می باشند مورد آمارگیری قرار گرفته اند. فهرست اسامی شهرها در گروه های فوق الذکر به شرح زیر است:

گروه (۱): سرخس، طبس و گناباد؛

گروه (۲): تربت جام و شیروان

گروه (۳) بجنورد، بیرجند و سبزوار؛

گروه (۴): مشهد؛

برای برآورد حجم نمونه، از معادلات زیر استفاده شده است:

$$(1) Yh = \frac{1}{Mh} \sum_{i=1}^{Mh} \frac{1}{Mh} \sum_{j=1}^{Mhi} Yhij$$

$Yhij$: اندازه صفت مورد نظر برای خانوار j ام در بلوک i ام در گروه h

Mhi : تعداد خانوار نمونه در بلوک i ام گروه h

Mh : تعداد بلوک نمونه در بلوک h

Yh : میانگین صفت مورد نظر در گروه h

$$(2) Y = \frac{\sum_{h=1}^4 KhYh}{\sum_{h=1}^4 Kh}$$

Kh : تعداد خانوار ساکن در گروه h

Y : میانگین صفت مورد نظر در شهرهای استان خراسان

یافته های تحقیق

براساس یافته های تحقیق، جمعیت شهری در شهرهای نمونه طی دوره ۷۵-۱۳۶۵ رشدی معادل ۲/۹ درصد در هر سال داشته است. حدوداً ۲ درصد از این رشد ناشی از رشد طبیعی جمعیت و ۰/۹ درصد نیز ناشی از مهاجرت بوده است. پایین بودن میزان مهاجرت به شهر مقدس مشهد ناشی از هجوم آوردن مهاجران به کانونهای جمعیتی حاشیه ای و نمونه ای خارج از محدوده قانونی شهر مقدس مشهد می باشد. در مورد رشد طبیعی جمعیت به ویژه در شهرهای کوچک به نظر می رسد فرهنگ روستائی حاکم بر مهاجرین وارد شده، عامل بالا بودن رشد طبیعی در چنین شهرهایی بوده است، به طوری که در شهرهای پرجمعیت تر، رشد طبیعی نسبتاً کمتری به چشم می خورد. به عنوان مثال طی دهه ۷۵-۶۵ میانگین تقریبی رشد طبیعی جمعیت برای شهرهای کوچک اندام (سرخس، طبس و گناباد) ۲/۲۳ درصد و برای شهرهای بزرگ اندام (بیرجند، بجنورد و سبزوار) ۲/۱۴ درصد و در کلانشهر مشهد ۱/۹۳ درصد بوده است.

جدول شماره ۱- نرخ رشد طبیعی و نرخ رشد مهاجرت خالص در شهرهای نمونه استان خراسان (در هزار)

۱۳۷۵-۷۸			۱۳۶۵-۷۵				۱۳۵۵-۶۵		شهر
نرخ رشد طبیعی			نرخ رشد سالانه	نرخ رشد مهاجرت**	نرخ رشد طبیعی			نرخ رشد سالانه*	
حداکثر	حداقل	برآورد			حداکثر	حداقل	برآورد		
۱۵/۹	۱۰/۵	۱۳/۲	۲۹/۶	۸/۹	۲۲/۰	۱۸/۴	۲۰/۷	۷/۲	نقاط شهری
۱۹/۹	۹/۱	۱۴/۵	۵۴/۵	۲۷/۴	۳۱/۶	۲۲/۶	۲۷/۱	۹/۳	سرخس
۱۸/۹	۴/۷	۱۱/۸	۵۴/۷	۳۰/۴	۳۰/۳	۱۸/۴	۲۴/۳	۲/۶	طیس
۲۳/۸	۴/۶	۱۴/۲	۳۴/۵	۱۴/۹	۲۳/۶	۱۵/۶	۱۹/۶	۷/۲	گناباد
۲۰/۴	۹/۸	۱۵/۱	۶/۸	-۱۷/۶	۲۸/۴	۲۰/۴	۲۴/۴	۱۱/۵	تربت جام
۱۹/۶	۱۰/۲	۱۴/۹	۳۶/۳	۱۲/۳	۲۷/۷	۲۰/۳	۲۴/۰	۸/۵	شیروان
۱۹/۱	۱۱/۵	۱۵/۳	۳۶/۷	۱۱/۰	۲۸/۷	۲۲/۷	۲۵/۷	۶/۹	بجنورد
۲۳/۶	۱۵/۴	۱۹/۵	۴۴/۵	۲۳/۳	۲۴/۸	۱۷/۶	۲۱/۲	۵/۷	بیرجند
۱۷/۸	۸/۸	۱۳/۳	۲۸	۹/۲	۲۱/۳	۱۶/۳	۱۸/۸	۶/۴	سبزوار
۱۴/۲	۹/۴	۱۱/۸	۲۵/۶	۶/۳	۲۱/۶	۱۷/۰	۱۹/۳	۸/۲	مشهد
۱۸/۰	۹/۲	۱۳/۶	۴۶/۶	۲۳/۳	۳۶/۲	۲۰/۴	۲۳/۳	-	گروه ۱
۱۸/۴	۱۱/۶	۱۵/۰	۲۵/۳	۱/۱	۳۶/۸	۲۱/۶	۲۴/۲	-	گروه ۲
۱۸/۳	۱۳/۳	۱۵/۸	۳۸/۶	۱۷/۲	۲۳/۲	۱۹/۶	۲۱/۴	-	گروه ۳
۱۴/۲	۹/۴	۱۱/۸	۲۵/۶	۶/۳	۲۱/۶	۱۷/۰	۱۹/۳	-	گروه ۴

ویژگیهای مهاجرتی نقاط شهری

۱- مهاجرفرستی

از ۱۶/۹ درصد خانوارهای ساکن در شهرهای استان خراسان، فرد یا افرادی در سالهای پس از ۱۳۶۵ مهاجرت کرده و در نقاط دیگری از کشور یا خارج کشور ساکن شده اند. این نسبت در گروههای مختلف شهری از ۱۱/۶ درصد تا ۲۰/۴ درصد متفاوت است. در جدول زیر درصد خانوارهایی که فرد یا افرادی از آنها مهاجرت کرده اند ارائه شده است.

*- ستون ۲ و ۷ بر مبنای اطلاعات حاصله از سرشماری های ۱۳۷۵-۱۳۶۵-۱۳۵۵ تعیین شده است.

**- ستون فوق از تفاضل ستونهای ۳ و ۷ به دست آمده است.

جدول شماره ۲- خانوارهای نمونه ای که بعد از سال ۱۳۶۵، فرد یا افرادی از آنها مهاجرت کرده اند

شهر	درصد خانوارها
نقاط شهری	۱۶/۹
سرخس	۸/۶
طبس	۲۰/۴
گناباد	۲۰/۰
ترتت جام	۱۰/۹
شیروان	۲۲/۱
بجنورد	۱۵/۰
بیرجند	۱۶/۷
سبزوار	۲۶/۸
مشهد	۱۱/۶
گروه ۱	۱۶/۵
گروه ۲	۱۷/۲
گروه ۳	۲۰/۴
گروه ۴	۱۱/۶

مقصد مهاجرت های صورت گرفته در شهرهای نمونه را در سه بخش می توان مورد

بررسی قرار داد:

۱- گروه مهاجرینی که اغلب در شهرستان خودشان جابه جا شده اند که شامل شهرهای ترتت جام و سرخس می باشد (در ترتت جام ۳۵/۷ درصد و در سرخس ۲۵ درصد مهاجران در محدوده شهرستان خودشان جابه جا شده اند).

۲- مهاجرینی که به شهرستان های دیگر استان مهاجرت نموده اند. شهرهای طبس، گناباد و مشهد در این گروه قرار می گیرند. از شهرهای مذکور، طبس و گناباد، که در گروه شهرهای کوچک هستند، هرکدام بیش از ۵۰ درصد مهاجرانشان را فقط به مشهد یعنی کلانشهر استان، گسیل داشته اند.

۳- مهاجرینی که به خارج استان سفر کرده اند. شهرهای سبزوار و بجنورد هرکدام بیش از ۶۰ درصد و بیرجند و شیروان بیش از ۵۰ درصد مهاجران خود را به خارج از استان فرستاده اند.

شهرهای سبزوار و بجنورد بیش از ۳۰ درصد و شیروان کمتر از ۳۰ درصد از مهاجرانشان را عازم تهران نموده اند. به نظر می رسد، مجاورت با راه مواصلاتی تهران - مشهد در این امر تأثیر تعیین کننده ای داشته است.

یافته های تحقیق حاکی از آن است که شهرهای مشهد و تهران به عنوان کلانشهرهای پرچاندبه کشور، جمعاً ۶۸ درصد مهاجرین گناباد، ۵۷ درصد مهاجران طبس، ۵۰ درصد مهاجران شیروان، ۵۰ درصد مهاجران بجنورد و ۵۴ درصد مهاجران سبزوار را به خود جذب نموده اند. مشهد به طور عمده، مقصد مهاجران شهرهای کوچک اندام استان بوده است در صورتی که مهاجران شهرهای بزرگ اندام استان، تهران را به عنوان مقصد برگزیده اند.

در بین شهرهای بزرگ اندام استان، شهر بیرجند، به لحاظ موقعیت جغرافیایی و مجاورت با استان سیستان و بلوچستان، ۳۵ درصد مهاجرانش را به تهران و مشهد و ۲۵ درصد را به سیستان و بلوچستان فرستاده است. و این امر، شهر مزبور را از سایر شهرهای هم ردیف خود که مقصد عمده مهاجرانشان، تهران و مشهد بوده است متمایز نموده است.

قابل ذکر است که، ۱۳/۲ درصد از مهاجرین با هدف جستجوی کار، شهرهای استان را ترک کرده اند. ۲۸/۲ درصد، جهت ادامه تحصیل خود یا فرزندان و بستگان، ۲۸/۷ درصد به صورت اجباری (سربازی، زندان و...) و ۱۸/۹ درصد به صورت تبعی (ازدواج و ...) مهاجرت نموده اند.

۲- مهاجرپذیری

۲۴/۳ درصد از خانوارهای ساکن در شهرهای استان خراسان که مورد پرسشگری قرار گرفته اند از سال ۱۳۶۵ به بعد در شهرهای نمونه ساکن شده اند. این نسبت در شهرهای مختلف استان از ۱۹/۳ در مشهد تا حدود ۴۰ درصد در طبس و تربت جام در نوسان بوده است.

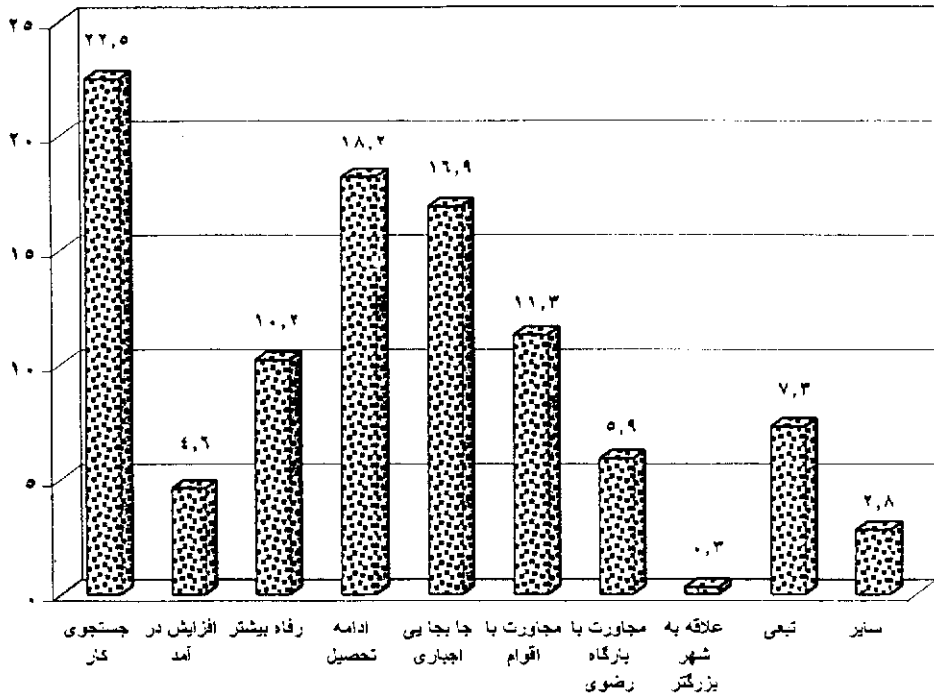
۲۲/۵ درصد از خانوارهای مهاجر با هدف جستجوی کار سرپرست خانوار، در شهرها ساکن شده اند. ۴/۶ درصد به دلیل افزایش درآمد، ۱۰/۲ درصد جهت رفاه بیشتر، ۱۸/۲ درصد برای ادامه تحصیل، ۱۶/۹ درصد به دلایل اجباری، ۱۱/۳ درصد به منظور مجاورت با اقوام، ۰/۳ درصد به دلیل علاقه به زندگی در شهر بزرگتر و ۷/۳ درصد به صورت تبعی به شهرهای استان طی سالهای ۷۸-۱۳۶۵ مهاجرت نموده اند. در جدول شماره ۳ علل مهاجرت خانوارها به شهرهای استان آمده است.

جدول شماره ۳- ویژگی های عمده شهرهای نمونه استان خراسان از نظر مهاجریذیری

شهر	جستجوی کار	ادامه تحصیل	جابجایی اجباری
سرخس	x		x
طبس			x
گناباد	x		
تربت جام	x	x	
شیروان		x	
بجنورد	x	x	
بیرجند	x		
سبزوار	x	x	
مشهد	x		
گروه ۱	x		
گروه ۲		x	
گروه ۳		x	
گروه ۴			

از میان علل و انگیزه های مهاجرت به شهرهای نمونه، جستجوی کار از اولویت بالایی برخوردار است. چنانچه ۴۳ درصد مهاجرینی که به سرخس وارد شده اند و ۴۱/۵ درصد مهاجرین به گناباد و حدود ۳۵ درصد مهاجرین به سبزوار، جستجوی کار را به عنوان مهمترین انگیزه برای مهاجرت عنوان کرده اند. در مورد شهر مشهد، برخلاف انتظار، تنها ۱۹/۳ درصد به انگیزه فوق الذکر مهاجرت نموده اند. در مورد مشهد، بدون تردید می باید بخش مهمی از اینگونه مهاجرین را در کانونهای جمعیتی واقع در حاشیه و حومه شهر جستجو کرد، که در محاسبات این تحقیق، منظور نشده اند.

نمودار الف) علل مهاجرت به شهرهای نمونه استان خراسان (درصد)

از بین مهاجرین به شهرهای نمونه، ۴۲/۱ درصد آنها منشأ روستایی و ۵۷/۹ درصد منشأ شهری داشته اند. در بین شهرهای نمونه، شیروان و تربت جام با حدود ۸۰ درصد و بجنورد با ۷۲ درصد و گناباد با ۶۰ درصد، از بین مهاجرین به شهرهای نمونه، ۴۲/۱ درصد آنها منشأ روستایی و ۵۷/۹ درصد منشأ شهری داشته اند. در بین شهرهای نمونه، شیروان و تربت جام با حدود ۸۲ درصد و بجنورد با ۷۲ درصد و گناباد با ۶۰ درصد، بیشترین مهاجران روستایی را به خود جذب نموده اند. در حالی که مشهد با ۲۷ درصد در پایین ترین رتبه قرار داشته است. از بین شهرهای نمونه، مشهد با جذب ۷۳ درصد از مهاجرینی که منشأ شهری داشته اند، در بالاترین رتبه به لحاظ مهاجرت های شهری. شهر قرار داشته است که قاعدتاً در ارتباط با سیر کلی، مهاجرت های پلکانی توجیه می شود. شهر تربت جام با جذب ۱۷ درصد از مهاجرت های شهری در پایین ترین رتبه قرار داشته است.

در مورد وضعیت اشتغال مهاجرین، قبل از مهاجرت، ملاحظه می شود که حدود ۶۵ درصد آنها قبلاً در مشاغل خدماتی فعالیت داشته اند. بخش کشاورزی با حدود ۲۵/۷ درصد، رتبه دوم اهمیت را به لحاظ وضعیت اشتغال مهاجرین در سالهای قبل از مهاجرت داشته است. در این بین، مهاجرین وارده به شهرهای میانه اندام یعنی شهرهای تربت جام، گناباد و به خصوص شیروان، بیشترین میزان اشتغال شان در بخش کشاورزی بوده است.

جدول شماره ۴ - درصد مهاجرین (نمونه) برحسب علاقه یا عدم علاقه به بازگشت به محل اقامت قبلی (درصد)

شهر	علاقمند به بازگشت به محل اقامت قبلی	غیرعلاقمند به بازگشت به محل اقامت قبلی
نقاط شهری	۲۴/۵	۷۵/۵
سرخس	۳۵/۰	۶۵/۰
طبس	۱۱/۹	۸۸/۱
گناباد	۲۰/۲	۷۹/۸
تربت جام	۱۷/۸	۸۲/۲
شیروان	۱۴/۴	۸۵/۶
بجنورد	۳۲/۹	۶۷/۱
بیرجند	۲۵/۴	۷۴/۶
سبزوار	۴۷/۴	۵۲/۶
مشهد	۲۱/۶	۷۸/۴
گروه ۱	۲۱/۷	۷۸/۳
گروه ۲	۱۵/۹	۸۴/۱
گروه ۳	۳۶/۹	۶۳/۱
گروه ۴	۲۱/۶	۷۸/۴

با توجه به اینکه مهاجرت به نقاط شهری، بستگی به میزان رضایت مندی مهاجران از شرایط زندگی و سطح درآمد در مقصد دارد، لذا با طرح سوآلاتی این میزان مورد سنجش قرار گرفت. نتایج حاصله حاکی از آن است که وضع اقتصادی ۴۲/۶ درصد از مهاجرین به شهرها

بعد از مهاجرت بهتر شده است. وضع ۳۷/۹ درصد تفاوتی نکرده است و در مورد ۱۷/۷ درصد وضع بدتر شده است. نتایج به دست آمده همچنین حکایت از آن دارد که در شهرهای بزرگتر، میزان رضایت مندی از اقدام به مهاجرت بیشتر بوده است. چنانچه این میزان برای شهرهای کوچک اندام حدود ۳۶ درصد و برای مهاجرین شهرهای بزرگ اندام ۴۱/۵ و برای مشهد بیش از ۴۵ درصد عنوان شده است.

یکی از مهمترین نتایج به دست آمده در این تحقیق آن است که، اگر چه حدود ۶۰ درصد از مهاجرین اظهار کرده اند که به لحاظ اقتصادی وضع آنها تفاوتی نکرده و یا بدتر هم شده است، لیکن تنها ۲۴/۵ درصد کل مهاجرین اظهار تمایل به بازگشت نموده اند. این امر می تواند حاکی از آن باشد که اقدام به مهاجرت و تداوم آن، علاوه بر انگیزه های اقتصادی، علل دیگری نیز دارد که به کیفیت زندگی شهری، دسترسی به خدمات و امکانات شهری و مواردی از این قبیل مربوط می شود. بدیهی ست تا زمانی که تفاوت های ساختاری بین نقاط شهری و روستایی و نیز میان نقاط شهری کوچکتر و شهرهای بزرگ، در زمینه اشتغال، درآمد، تفاوت سطح دستمزدها و امکانات خدماتی و غیره باقی باشد، می توان پیش بینی نمود که جریان های مهاجرتی نیز استمرار یابد.

برست منابع فارسی:

- اردشیری، مهرداد، زاهدانی، سیدسعید، بررسی برخی عوامل عمده اقتصادی، فرهنگی و اقلیمی مهاجرت بین استانی در دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی (طرح پژوهشی)، مرکز جمعیت شناسی دانشگاه شیراز، ۱۳۷۵.
- زنجانی، حبیب الله، جمعیت کشور و چگونگی توزیع آن در سطح زمین تا سال ۱۳۹۰، مجموعه مقالات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۱.
- سلطان زاده، حسین، مقدمه ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، سپهر، ۱۳۶۷.
- سیدعلوی، سیدحسین، وضع موجود و آینده نگری توسعه جامعه شهری، سازمان مدیریت و برنامه ریزی (برنامه و بودجه)، ۱۳۷۴.
- شیعه، اسماعیل، مقدمه ای بر برنامه ریزی شهری، مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۷۵، صص ۲۴-۳۹.
- علیزاده، محمد، کازرونی، کاظم، مهاجرت و شهرنشینی در ایران، سازمان مدیریت و برنامه ریزی (برنامه و بودجه)، ۱۳۶۳.
- فریدمن، جان و مایک داگلاس، توسعه روستا شهری (به سوی راهبرد جدید برنامه ریزی منطقه ای در آسیا)، سازمان مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۶۳.
- گیلبرت، آلن و جوزف گاکلر، شهرها، فقر و توسعه (شهرنشینی در جهان سوم) ترجمه پرویز کریمی ناصری، شهرداری تهران، ۱۳۷۶.
- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور ۱۳۷۷، سازمان مدیریت و برنامه ریزی، زمستان ۱۳۷۸، صص ۶۱.
- وزارت کشور، مدیریت و برنامه ریزی کشور، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۶، تابستان ۱۳۸۰.
- هاگت، پیتر، جغرافیا، ترکیبی نو، جلد دوم، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، انتشارات سمت، ۱۳۷۵، صص ۱۳۵-۳۶.

فهرست منابع انگلیسی:

- Chapman, Simon, **Complete Geography**, Oxford University Press, 1999, p.193.
- Knox, Paul, **Places and Regions in Global Context**, Human Geography, Printice Hall, 1998.
- Mathur, Prakash, **Small Cities and Nations Development**, United Nations Center for Regional Development, 1982.
- Salahel – Shakhs, **Urbanization Development and Regional Planning in Africa**, 1974.
- Tolly, George, **The Economic of Urbanization and Urban Policies in Developing Countries**, The World Bank, Washington, 1989.
- United Nations, **World Development Report, 1999-2000**.
- United Nations, **World Urbanization Prospects**, New York, 1998, p.2.

تحلیل محتوای کتب درسی دوره راهنمایی تحصیلی از لحاظ کاربرد مفاهیم جمعیتی*

محمود بحرانی**

چکیده

این تحقیق با هدف تحلیل کتب دوره راهنمایی تحصیلی از لحاظ توجه به آموزش های جمعیتی به اجرا درآمده است. بدین منظور کلیه کتاب های آموزشی دوره سه ساله راهنمایی تحصیلی به عنوان جامعه آماری تحقیق مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند. اطلاعات جمع آوری شده در زیرمجموعه های مرتبط با مفاهیم جمعیتی دسته بندی شده و در جداول داده ها ثبت گردیده اند. نتایج به دست آمده نشان دهنده آن است که تعداد مفاهیم جمعیتی بکار رفته در کتاب های دوره راهنمایی قابل ملاحظه است. به طوری که در مجموع ۶۵۷ مورد از این مفاهیم از کتاب های یاد شده استخراج شده است. اغلب این مفاهیم مربوط به درس جغرافیا بوده اند و پراکندگی آنها در سایر کتاب ها کم است. البته در مقایسه با نتایج تحقیق مشابه قبل به نظر می رسد در کتاب های جدید از تمرکز مفاهیم جمعیتی در کتاب های جغرافیا اندکی کاسته شده و در سایر دروس هم این مفاهیم کمی توسعه داده شده اند. همچنین از لحاظ پیام های هشداردهنده نسبت به پیامدهای منفی رشد جمعیت نیز در کتاب های جدید توجه بیشتری شده است. اما به هر حال بیش از ۸۰ درصد آنها در این باره موضع گیری خاصی نداشته اند.

واژگان کلیدی

درس جغرافیا، کتب درسی، دوره راهنمایی، گرایش مثبت

*- این مقاله مربوط به گزارش طرح تحقیقاتی مصوب دانشگاه شیراز به شماره ۱۳۶ C - ۱۳۹۰ - PC - ۷۹ می باشد.

** - عضو هیئت علمی مرکز جمعیت شناسی دانشگاه شیراز

مقدمه

کشورهای در حال توسعه با بهره مندی از پیشرفت های بهداشتی و تکنولوژیکی به دست آمده موفق شدند نرخ مرگ و میر را کاهش دهند اما با ثابت ماندن نرخ باروری این امر به رشد شتابان جمعیت منجر شد (قنبر، ۱۳۷۴). که خطر بالقوه ای برای روند توسعه این کشورها می باشد، چرا که با توجه به محدودیت منابع طبیعی مشکلات اقتصادی - اجتماعی فراوانی را در پیش رو دارند. رشد بی رویه جمعیت عبارت از آن است که منابع و امکانات موجود نتواند موجب ایجاد یک زندگی متعادل برای افراد آن جامعه شود (متین، ۱۳۷۳). طبق بررسی به عمل آمده از سوی سازمان ملل در سال ۱۹۶۴ در مورد باور کشورها نسبت به رشد جمعیت بسیاری از کشورها به خطرات و پیامدهای نامطلوب رشد جمعیت بر منابع اشاره کردند در حالی که گروه دیگری (بیشتر کشورهای در حال توسعه یا کم توسعه یافته) نه تنها توجهی به ناملایمات و تنگناهای اقتصادی حاصل از رشد جمعیت نداشتند بلکه نتایج مثبتی برای توسعه جمعیت قایل بودند (قنبر، ۱۳۷۴).

براین اساس کاهش نرخ باروری به میزان زیادی تحت تأثیر باورهای جامعه و سطح شناخت و آگاهی های افراد آن قرار دارد. مطالعاتی که در زمینه مسائل مربوط به رشد جمعیت صورت گرفته اغلب میزان آگاهی و نوع نگرش اقشار مختلف را نسبت به مسائل جمعیتی و یا شیوه های پیشگیری مورد بررسی قرار داده اند. اما نحوه آگاهی بخشیدن و منابع آموزشی کمتر مورد مطالعه قرار گرفته است. آگاهی های عمومی بیشتر از طریق رسانه های جمعی ارائه می شود که به طور پراکنده صورت می گیرد. اگر این آموزش ها از طریق کتاب های درسی در دوره های آموزش عمومی مثل دوره های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی انجام گیرد همه گیری آن بسیار گسترده خواهد بود، زیرا دامنه جمعیت تحت تعلیم در این دوره ها، وسیع و فراگیر است. براین اساس تجزیه و تحلیل کتاب های درسی دوره راهنمایی از لحاظ آموزش مسائل جمعیتی در این تحقیق مدنظر قرار گرفته است و از این طریق عملکرد آموزش و پرورش به عنوان رکن اصلی تعلیم و تربیت در جامعه مورد ارزیابی قرار می گیرد. طی این بررسی، مطالب درسی از لحاظ میزان آموزش و تکرار مفاهیم جمعیتی مورد کنکاش قرار گرفته است.

از دیگر اهداف پژوهش حاضر مقایسه نتایج آن با نتایج حاصل از تحقیق مشابهی است که توسط بوستانی و کاشانی در سال ۱۳۵۴ به عمل آمده است. آنان نیز در یک بررسی کلی به تجزیه و تحلیل مفاهیم جمعیتی به کار رفته در کتاب های درسی دوره راهنمایی پرداختند. با توجه به گذشت بیش از یک ربع قرن از آن بررسی و نیز تحولات اجتماعی فرهنگی - اقتصادی

و جمعیتی فراوانی که در این مدت به وجود آمده است لازم بود این بررسی مجدداً صورت گیرد. از طرفی در بررسی قبلی به بیان میزان فراوانی مفاهیم اکتفا شده و به تحلیل محتوای پیام ها از لحاظ چگونگی نگرش نسبت به رشد جمعیت توجهی نشده بود که در اینجا این نقیصه مورد توجه قرار گرفته است.

روش تحقیق

اطلاعات مورد نیاز در این تحقیق به شیوه اسنادی (کتابخانه ای) جمع آوری شده اند. جامعه آماری این تحقیق شامل مجموعه کتاب های درسی دوره سه ساله راهنمایی تحصیلی سال ۸۱-۱۳۸۰ بوده است. روش انجام کار به این ترتیب بود که با مطالعه و بررسی دقیق هر کتاب به تحلیل محتوای مفاهیم جمعیتی مندرج در آن مبادرت می گردید. مفاهیم جمعیتی در این تحقیق تمام کلمات، عبارات ها، جملات و تصاویری بوده اند که به طور صریح یا ضمنی با موضوع جمعیت در ارتباط می باشند. بر این اساس این تحلیل محتوا زیرمجموعه های رشد جمعیت، مرگ و میر، ازدواج، مهاجرت، سکونت و نظایر آن را در بر گرفته است. پس از فهرست برداری از مفاهیم، آنها را در زیرمجموعه های مختلف طبقه بندی نموده و سپس توسط دو نفر کارشناس ارشد علوم اجتماعی بازخوانی و مورد ارزیابی مجدد قرار گرفتند. همچنین در این بررسی پیام های اطلاعاتی از لحاظ نوع رویکرد و گرایش یا موضع گیری آن در باره رشد جمعیت و عواقب آن به سه دسته گرایش مثبت، منفی و خنثی دسته بندی شده اند که گرایش مثبت نشان دهنده آنست که پیام عواقب رشد جمعیت را مفید و مثبت بیان کرده است. گرایش منفی نشان دهنده آنست که پیام مبین عواقب نامطلوبی برای افزایش جمعیت بوده و گرایش خنثی نشان دهنده آنست که از آن پیام نسبت به مسئله جمعیت موضع گیری خاصی استنباط نمی شود. از آنجا که تأکید در اینجا بر مسائل جمعیتی بوده است لذا هر جا واژه مردم بدون ارتباط با موضوع جمعیت شناختی و یا واژه شهر بدون اشاره به شهرنشینی به کار رفته است شمارش نشده اند. همچنین واژه هایی مثل هجرت یا تولد و یا فوت و مرگ و میر یکی دو نفر یا افراد خاص به عنوان واژه های جمعیتی شمارش نگردیده اند. مواردی مثل پرندگان مهاجر یا سال هجری نیز از این دسته اند.

یافته ها

مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های اول و دوم و سوم

در جداول شماره ۱ الی ۳ که در پی می آید مفاهیم جمعیتی استخراج شده به ترتیب از کتاب های پایه اول، دوم و سوم راهنمایی ارائه شده است. در این جدول ها زیر هر عنوان کتاب، جمع تعداد اجزای اطلاعاتی استخراج شده در این پژوهش که حاصل از کتاب های سال تحصیلی ۸۱-۸۰ می باشند همراه با تعداد اجزای اطلاعاتی گزارش شده در پژوهش مشابه قبلی (بوستانی و حجت کاشانی، ۱۳۵۴) ذکر شده است. یادآور می شود در پژوهش قبلی آن دسته از اجزای اطلاعاتی که مستقیماً به مسائل جمعیتی نپرداخته اند در داخل پرانتز ذکر شده اند.

در پژوهش حاضر پیام های اطلاعاتی از لحاظ نوع به دو دسته نوشتاری و نقشه یا تصویر تقسیم شده اند. همچنین پیام ها از لحاظ سوگیری آنها نسبت به مسئله رشد جمعیت به سه گروه دسته بندی شده اند. چنانکه قبلاً هم اشاره شد پیام هایی که رشد جمعیت را مفید و سازنده دانسته اند در گروه پیام های دارای سوگیری مثبت به شمار آمده اند. پیام هایی که رشد بی رویه جمعیت را نامطلوب دانسته اند در گروه پیام های منفی و آنهایی که سوگیری خاصی از آنها استنباط نمی شده به عنوان پیام های خنثی به شمار آمده اند.

همانگونه که در این جدول ملاحظه می شود، بخش عمده مطالبی که در زمینه مفاهیم جمعیتی مطرح شده صرفاً جنبه آموزش های اجتماعی و جغرافیایی یا واژه شناسی داشته و موضع گیری خاصی نسبت به رشد و افزایش جمعیت در آنها یافت نمی شود. تنها بخش محدودی از پیام های جمعیتی چنین موضعی را اتخاذ کرده اند که تعدادی از آنها به طور مستقیم پدیده رشد و افزایش جمعیت جهان یا شهرهای بزرگ را به عنوان یک مشکل و پدیده ای نامطلوب مطرح کرده اند که می بایست در باره آن چاره اندیشی شود. به طرز کلی از مجموع ۶۵۷ جزء اطلاعاتی که در پژوهش حاضر به عنوان مفاهیم جمعیتی استخراج شده است، ۹۶ مورد آنها (۱۴/۶ درصد مفاهیم) نسبت به مسئله افزایش جمعیت دارای موضع گیری منفی بوده و تلویحاً بر لزوم توجه به مشکل رشد جمعیت اشاره دارند. اغلب این مفاهیم مربوط به کتاب های پایه دوم و سوم می باشند. ۲۰ مورد از آنها (۳ درصد) نیز که به مطالبی همچون رشد جمعیت شهرهای قدیم و آبادانی آنها یا افزایش پیروان ادیان اسلام یا مسیحت اشاره داشته اند که موضع گیری آنها نسبت به رشد و افزایش جمعیت مثبت ارزیابی شده است. شرح بیشتر این مطلب به جدول شماره ۴ موکول می گردد.

جدول ۱- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
عــــــــــــوم							
(۶۲)		۳			۳	۸	جمع
						۳	- طرح سؤال در باره افزایش جمعیت و نیازهای انسانها
	۲			۲		۲	- نقشه پراکندگی جمعیت و میزان بارندگی در کشور
		۱			۱	۱	- افزایش جمعیت کره زمین
	۲				۲	۲	- جمعیت گیاهی و جانوری
تعلیمات اجتماعی							
۴۱						۴۲	جمع
	۱۶			۵	۱۱	۱۶	- خانواده و تعریف آن
	۲۶			۱۲	۱۴	۲۶	- گروه های دوستی، ورزشی، سیاسی و غیره
تاریـــــــــخ							
$۱+(۴) = ۵$						۸۰	جمع
	۱۴			۴	۱۰	۱۴	- کوچ نشینی
	۵				۵	۵	- روستای نشینی
	۱۴			۱	۱۳	۱۴	- شهر نشینی
	۱				۱	۱	- صحراگردی
	۲				۲	۲	- یکجا نشینی
	۵				۵	۵	- ساکنان
	۶				۶	۶	- مهاجرات اقوام قدیم ایرانی
	۲۰				۲۰	۲۰	- مهاجرت پیامبر (ص) و مسلمانان
	۱	۱	۵		۷	۷	- جمعیت شهرهای قدیم
	۲				۲	۲	- تعریف خانواده و اجتماع
	۲				۲	۲	- افزایش پیروان مسیح (ع)

ادامه جدول ۱- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
فارسی							
۱+ (۲) - ۵	۳				۳	۳	جمع
	۲				۲	۲	- اشاره به جمعیت تظاهرکنندگان و نمازگزاران
	۱				۱	۱	- تعریف واژه اقامت
تعلیمات دینی							
						۲	جمع
	۱				۱	۱	- پراکندگی جنبندگان در زمین
			۱		۱	۱	- گرایش به اسلام و افزایش پیروان آن
آموزش حرفه و فن							
۱۵						۵	جمع
	۴				۴	۴	- تغییر شکل سکونتگاهها، پیدایش شهرها
	۱				۱	۱	- تأثیر ازدیاد بی رویه جمعیت بر آلودگی و نابودی محیط زیست
ریاضی							
۲۰+ (۱۴) - ۳۲						۱۶	جمع
	۱				۱	۱	- تابلو جمعیت برازجان (آموزش کردکردن اعداد)
	۱۴				۱۴	۱۴	- آمار جمعیت شهرها (آموزش کردکردن اعداد)
	۱				۱	۱	- رشد جمعیت (طرح مسئله)

ادامه جدول ۱- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
آموزش قرآن مجید							
-						۱۶	جمع
	۱				۱	۱	- اسکان در بریهشتهای جاویدان
	۱				۱	۱	- واژه قری به معنای روستا
	۱				۱	۱	- واژه بیت به معنای خانه
	۴			۴		۴	- تصاویری در رابطه با جهاد یا مضمون سد محکمی از مؤمنان
	۱				۱	۱	- پراکندگی بشر در روی زمین
	۱				۱	۱	- جمعیت کره زمین
							- جمعیت جهان و تفاوت خطوط سرانگشتان آنها (نشانه قدرت الهی)
	۱				۱	۱	- خلق زوجی برای انسان
	۱				۱	۱	- واژه ازواجاً
	۱				۱	۱	- واژه میت
	۲				۲	۲	- خداوند زنده سازنده مردگان
	۱				۱	۱	- بی اطلاع بودن انسان از محل مردن خود
عربی							
-						۱	جمع
	۱				۱	۱	- جمعیت عرب زبانان

ادامه جدول ۱- ماهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
جغرافیا							
۱۸۰-(۷۸)+۱۵۲						۶۴	جمع
	۱				۱	۱	- جمعیت ایران نسبت به کشورهای خاورمیانه
	۱				۱	۱	- جمعیت خاورمیانه
	۲۲			۸	۱۴	۲۲	- تراکم جمعیت نواحی مختلف ایران
-	۱۰			۳	۷	۱۰	- توسعه شهرها و علل آن
		۱۳		۵	۸	۱۳	- مشکلات افزایش جمعیت در شهر تهران
	۴				۴	۴	- آمار جمعیت شهر تهران
	۷			۲	۵	۷	- علل افزایش جمعیت تهران
	۵				۲	۲	- کوچ نشینی
	۴			۲	۲	۴	- توسعه روستایی
آموزش هنر							
-						۰	جمع

جدول ۲ - مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
عــــــــــــوم							
						۸	جمع - جمعیت زیاد، فقر و بیسوادی و مهاجرت از علل کمبود مواد غذایی در کشورهای استوایی - نمودار افزایش جمعیت جهان
	۲			۱	۳	۳	
	۵				۴	۵	
تعلیمات اجتماعی							
						۱۵	جمع - ازدواج و تشکیل خانواده - تشکیل گروه ها - پیدایش شهرها و شهرنشینی - ازدحام جمعیت و پراکندگی انسانها روی زمین
	۲				۲	۲	
	۵				۵	۵	
	۶			۱	۵	۶	
	۱	۱			۲	۲	
تاریـــــــــخ							
						۲۳	جمع - صحرانگیزی و بیابانگردی - قتل عام و کشتار در جنگهای قدیم - مهاجرت مسلمانان - جمعیت عامل رونق آبادی و شهرهای قدیم
۵+(۷)-۱۲	۳				۳	۳	
	۱۰				۱۰	۱۰	
	۷			۱	۶	۷	
			۳		۳	۳	
فارســــــــی							
						۳	جمع - افزایش جمعیت، مصرف مواد خام و تخریب جنگلها - تعداد آوارگان جنگ - توجه به جمعیت در نگارش انثاء در باره محل سکونت
۳+(۳)-۶		۱			۱	۱	
	۱				۱	۱	
	۱				۱	۱	

ادامه جدول ۲- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
تعلیمات دینی							
۶				۴	۴	۵	جمع - جمعیت زیاد مسلمانان در جهان و قدرت و عظمت آنها
						۴	- نقشه پراکندگی جمعیت مسلمانان در جهان
						۱	
آموزش حرفه و فن							
۱۱			۲		۲	۶	جمع - کاهش ذخایر آب و آلودگی آب در اثر افزایش جمعیت و توسعه شهرنشینی
						۲	- افزایش جمعیت، نیاز بیشتر به محصولات غذایی و ابداء روشهای جدید، تهیه و نگهداری آنها
						۲	- آلودگی آبها، مرگ ومیر آبزیان بعنوان منابع اصل غذای انسان و نیز بیماری و مرگ ومیر انسانها
ریاضی							
	۱			۱		۲	جمع - تصویر یک خانواده
						۳	- طرح مسئله در باره رشد جمعیت
آموزش قرآن مجید							
-	۱					۲	جمع - شباهت تولید مثل گیاهان به انسانها
						۱	

ادامه جدول ۲- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
			۱			۱	- هلاکت کافران
						۰	عربی
جغرافیا							
۵۲۲۰(۲۲)-۵۱۶						۱۱۸	جمع
	۵	۳		۳	۵	۸	- جمعیت قاره آسیا در مقایسه با جمعیت جهان
	۱۶			۲	۱۶	۱۸	- پراکندگی و تراکم جمعیت در قاره آسیا
	۱۳	۱۵		۳	۲۵	۲۸	- افزایش جمعیت و پیامدهای آن
		۱			۱	۱	- ازدواج در سنین پایین عامل زیاد جمعیت
	۱۱				۱۱	۱۱	- سرشماری
		۲			۲	۲	- مهاجرت روستائینان به شهر
	۷				۷	۷	- مهاجرت انگلیسی ها به استرالیا و آمریکا
		۳			۳	۳	- رشد شهرنشینی در آسیا
	۳				۳	۳	- جمعیت قاره آفریقا در مقایسه با قاره های دیگر

ادامه جدول ۲- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب	
	مثبت	منفی	خنثی	نوشتاری	نقشه یا تصویر			
							جغرافیا	
					۱	۵	۶	- پراکندگی و تراکم جمعیت در آفریقا
		۴			۱	۳	۴	- سریع بودن رشد جمعیت در آفریقا
		۶				۶	۶	- عوامل کاهش دهنده جمعیت آفریقا
	۳					۲	۳	- جمعیت قاره اروپا
	۸				۱	۷	۸	- تراکم و پراکندگی جمعیت اروپا
	۲					۲	۲	- گسترش شهرنشینی در آمریکای جنوبی
								- رشد جمعیت و زاد و ولد در آمریکای لاتین نسبت به آمریکای شمالی
	۲					۲	۲	- کاربرد واژه جمعیت در موارد دیگر
	۳				۳		۳	
							۰	انگلیسی
							۰	آموزش هنر

جدول ۳- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه سوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
عــــــــــــــــوم							
۲۰- (۲) + ۱۸						۱۵	جمع - افزایش جمعیت جلبکها - خطر شیوع بیماری در مناطق پرجمعیت
	۱				۱	۱	
		۱			۱	۱	
	۱۲				۱۲	۱۲	- تولید مثل گیاهی و جانوری
	۱				۱	۱	- ۲۵ میلیون کشته در اثر شیوع بیماری طاعون در اروپا
تعلیمات اجتماعی							
۷- (۵) + ۲						۵	جمع - تعریف جامعه - نسبت نمایندگان مجلس به جمعیت
	۴				۴	۴	
	۱				۱	۱	
تاریــــــــخ							
۱۶- (۸) + ۸						۱۱	جمع - مرگ و میر در اثر قحطی - جنگ اول و دوم جهانی - کشتار مردم به دست شاهان صفاک
	۱				۱	۱	
	۲				۲	۲	
	۸				۸	۸	
فارسی							
۲- (۱) + ۳						۶	جمع - اصفهان یکی از شهرهای پرجمعیت و آباد ایران - مشهد با دو میلیون جمعیت پرجمعیت ترین شهر پس از تهران - جمعیت بازدیدکنندگان از نمایشگاه
			۲		۲	۲	
	۳				۳	۳	
	۱				۱	۱	

ادامه جدول ۳- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه سوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نوشتاری	نقشه یا تصویر		
تعلیمات دینی							
۹-۸+۱						۶	جمع - مهاجرت مسلمانان به مدینه و حبشه
	۳				۳	۳	
	۱				۱	۱	- متلاشی شدن جمعیت کفار
	۱				۱	۱	- به قتل رسیدن خوارج
	۱				۱	۱	- شهادت مسلمانان
						۰	انگلیسی
						۰	آمادگی دفاعی (پسران)
						۰	آموزش هنر
آموزش حرفه و فن							
۳						۲	جمع - تأثیر صنایع شیمیایی در تأمین غذا برای جمعیت رو به ازبیدار کشور
	۲				۲	۲	
۱۵-۱۱+۴						۰	ریاضی
آموزش قرآن مجید							
-						۱	جمع - نسبت جمعیت مسلمانان به کل جمعیت دنیا
			۱		۱	۱	عربی
۰						۲	جمع - تکرار واژه مقاتلین
	۲				۲	۲	

ادامه جدول ۳- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه سوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
							جغرافیا
۳۱۰						۱۸۸	جمع
	۲۶	۶		۷	۱۵	۲۲	- پراکندگی و تراکم جمعیت جهان
	۲۰	۱	۳	۱	۲۳	۲۴	- پیدایش شهرها و گسترش شهرنشینی
	۱۱	۷		۵	۱۳	۱۸	- افزایش جمعیت جهان
		۵		۱	۴	۵	- افزایش جمعیت جهان و نیاز به مواد غذایی و خطر قحطی
		۴		۰	۴	۴	- افزایش جمعیت و کمبود آب
	۱	۴		۱	۴	۵	- افزایش جمعیت و مسائل آموزش و پرورش
							- افزایش جمعیت و آلودگی هوا و نابودی محیط زیست و منابع طبیعی
		۴		۱	۳	۴	- افزایش جمعیت و مشکل مسکن
		۵				۵	
	۳۰			۱۰	۲۰	۳۰	- عوامل طبیعی جذب و دفع جمعیت
	۱۱				۱۱	۱۱	- دلایل مهاجرت (دلایل طبیعی، سیاسی و اجتماعی و فرهنگی)
	۲۱			۲	۱۹	۲۱	- مهاجرت، تعریف و انواع آن
	۵				۵	۵	- کوچ نشینی
	۱	۱			۲	۲	- رشد جمعیت
	۴				۴	۴	- مرگ و میر ناشی از قحطی و بیماری های واگیر در گذشته
	۱۳	۷			۲۰	۲۰	- کاربرد های دیگر واژه جمعیت

مقایسه فراوانی مفاهیم جمعیتی در کتاب های مختلف

از مجموع ۶۵۷ جزء اطلاعات مربوط به مفاهیم جمعیتی استخراج شده در این پژوهش بیشترین تعداد یعنی ۳۷۰ مورد آنها (۵۶/۳ درصد) از کتاب های جغرافیا به دست آمده است. بعد از جغرافیا کتاب های تاریخ با مجموع ۱۷/۴ درصد فراوانی مفاهیم جمعیتی در مرتبه دوم قرار دارند و سپس تعلیمات اجتماعی (۹/۴ درصد) و علوم (۴/۶ درصد) در مراتب بعدی قرار می گیرند. همچنین کتاب جغرافیا با بیشترین فراوانی اجزاء پیام های دارای جهت گیری منفی (۱۳/۶ درصد کل پیام ها) مهمترین منبع هشداردهنده نسبت به عوارض منفی رشد جمعیت به حساب می آید. پس از آن کتاب های علوم قرار دارند که ۲ درصد اجزاء پیام های منفی را در برداشته اند. جمع ستونی اجزاء اطلاعاتی کل کتاب های سه ساله دوره راهنمایی نشان می دهد که در مجموع ۸۰/۵ درصد آنها موضع گیری خاصی نسبت به پدیده رشد جمعیت نداشته اند. ۱۶/۵ درصد به جنبه های منفی و ۳/۳ درصد به جنبه های مثبت رشد جمعیت اشاره داشته اند (اختلاف جزئی مجموع ارقام درصدی نسبت به صد ناشی از گرد کردن اعداد است).

جدول شماره ۲- مقایسه کتاب های مختلف دوره راهنمایی از لحاظ فراوانی و درصد مفاهیم جمعیتی با توجه به جهت گیری محتوای پیام ها نسبت به مسئله رشد جمعیت

موضوع کتاب	جمع کل		جهت گیری پیام ها					
			مثبت		منفی		خنثی	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
علوم	۳۱	۴/۶	۰	۰	۱۳	۲/۰	۱۸	۲/۷
تعلیمات اجتماعی	۶۲	۹/۴	۰	۰	۱	۰/۲	۶۱	۹/۳
تاریخ	۱۱۴	۱۷/۴	۸	۱/۲	۱	۰/۲	۱۰۵	۱۶/۰
فارسی	۱۲	۱/۸	۲	۰/۳	۱	۰/۲	۹	۱/۴
تعلیمات دینی	۱۳	۲/۰	۶	۰/۹	۰	۰	۷	۱/۱
آموزش حرفه و فن	۱۳	۲/۰	۰	۰	۲	۰/۳	۱۱	۱/۷
ریاضی	۲۰	۳/۰	۰	۰	۰	۰	۲۰	۳/۰
آموزش قرآن	۱۹	۲/۹	۱	۰/۲	۰	۰	۱۸	۲/۷
عربی	۳	۰/۵	۱	۰/۲	۰	۰	۲	۰/۳
جغرافیا	۳۷۰	۵۶/۳	۳	۰/۵	۸۹	۱۳/۶	۲۷۸	۴۲/۳
آموزش هنر	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
انگلیسی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
آمادگی دفاعی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جمع ستونی	۶۵۷	۱۰۰	۲۱	۳/۳	۱۰۷	۱۶/۵	۵۲۹	۸۰/۵

در پژوهش های قبلی چنین دسته بندی صورت نگرفته است. اما با توجه به شرح جداول داده های این پژوهش چنین برآورد می شود که حدود $4/8$ درصد از اجزاء اطلاعاتی حاوی پیام های هشداردهنده در باره رشد جمعیت بوده اند. براین اساس چنین برمی آید که در کتاب های جدید آموزشی توجهی بیشتری به مسئله رشد جمعیت شده است.

مقایسه نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش مشابه قبلی

در جدول شماره ۵ تعداد مفاهیم جمعیتی مندرج در کتاب های دوره راهنمایی که طی این تحقیق استخراج شده اند و یافته های تحقیق مشابه قبلی که در سال ۱۳۵۴ گزارش شده است با یکدیگر مقایسه شده اند. در این جدول نیز در ستون های مربوط به یافته های پژوهش قبلی، ارقام داخل پرانتز نشان دهنده تعداد اجزاء اطلاعاتی ست که مستقیماً به مسائل جمعیتی نپرداخته اند.

ارقام مربوط به تعداد مفاهیم جمعیتی مندرج در این جدول نشان می دهد که بیشترین تعداد مفاهیم جمعیتی چه در این پژوهش و چه در پژوهش قبلی مربوط به کتاب های جغرافیا بوده است. به طوری که $56/3$ درصد مفاهیم جمعیتی استخراج شده در این تحقیق و $80/3$ درصد مفاهیم استخراج شده در پژوهش قبلی از کتاب های جغرافیا بوده است.

جدول ۵- مقایسه تعداد مفاهیم جمعیتی مندرج در کتاب های دوره راهنمایی براساس یافته های این پژوهش و پژوهش

قبلی

پایه / موضوع کتاب	اول راهنمایی		دوم راهنمایی		سوم راهنمایی		جمع دوره راهنمایی	
	پژوهش حاضر	پژوهش قبلی	پژوهش حاضر	پژوهش قبلی	پژوهش حاضر	پژوهش قبلی	پژوهش حاضر	پژوهش قبلی
فارسی	۳	۱+(۳)	۳	۳+(۳)	۶	۱+(۱)	۱۲	۵+(۸)
عربی	۱	-	۰	-	۲	۰	۳	۷+(۸)
تعلیمات دینی	۲	۰	۵	۶	۶	۱+(۸)	۱۳	۲۹
حرفه و فن	۵	۱۵	۶	۱۱	۲	۳	۱۳	۲۴+(۱۵)
ریاضی	۱۶	۲۰+(۱۴)	۲	۰	۰	۲+(۱)	۲۰	۱۸+(۶۵)
علوم	۸	(۶۳)	۸	۰	۱۵	۱۸+(۲)	۳۱	۱۴+(۲۰)
تاریخ	۸۰	۱+(۵)	۲۳	۵+(۷)	۱۱	۸+(۸)	۱۱۴	۴۳+(۵)
تعلیمات اجتماعی	۲۲	۲۱	۱۵	۰	۵	۲+(۵)	۶۲	۹۸۴+(۸۲)
جغرافیا	۶۴	۱۵۲+(۱۸)	۱۱۸	۵۲+(۶۲)	۱۸۸	۳۱۰	۳۷۰	-
آموزش قرآن	۱۶	-	۲	۲	۱	-	۱۹	-
انگلیسی	-	-	۰	-	۰	-	۰	-
آمادگی دفاعی	-	-	۰	-	۰	-	۰	-
آموزش هنر	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
جمع ستونی	۲۴۷	۲۰۳+(۱۰۳)	۱۸۴	۵۴۷+(۷۴)	۲۴۶	۳۳۷+(۲۵)	۶۵۷	۱۱۲۴+(۲۰۳)

از این مقایسه مشخص می شود که با گذشت زمان و جدی تر شدن مسئله رشد جمعیت، به آموزش های مرتبط با جمعیت در سایر متون درسی هم توجه بیشتری شده چنانکه فراوانی این مفاهیم در کتاب های آموزشی دیگر افزایش یافته است. در بعضی کتاب ها مثل ریاضی، علوم و اجتماعی سال دوم راهنمایی که در پژوهش قبلی هیچگونه مفهومی جمعیتی استخراج نشده بود، مشاهده می کنیم در این پژوهش تعدادی از این مفاهیم یافت شده است.

بدین ترتیب به نظر می رسد که سیاست های آموزشی اخیراً به سمت توسعه آموزش های جمعیتی به متون مختلف آموزش پیش می رود، به طوری که پراکندگی مفاهیم جمعیتی در کتاب های دیگر افزایش یافته و از تمرکز آن در کتاب جغرافیا کاسته شده است. البته تعداد جزء اطلاعات استخراج شده در پژوهش قبلی در مجموع بیش از تعداد جزء اطلاعات استخراج شده در این پژوهش بوده است. اما این مقایسه به چند دلیل قابل استناد نیست، از جمله اینکه تعریف دقیقی از مفاهیم جمعیتی در تحقیق قبلی صورت نگرفته تا براساس آن مقایسه ای صورت گیرد. از طرفی برخلاف آنچه انتظار می رفت با توجه به تغییراتی که در متن کتاب ها به وجود آمده همخوانی چندانی بین مقوله های مختلف هم وجود ندارد. همچنین ارقامی که در پژوهش قبل در داخل پرانتز ذکر شده است. وضعیت نامعلومی دارد و مبنای مقایسه را با مشکل مواجه می سازد. از این رو به ناچار باید از مقایسه تعداد جزء اطلاعات در دو پژوهش صرف نظر کرد.

نتیجه گیری

از بررسی متون آموزشی دوره راهنمایی تحصیلی در این پژوهش پی می بریم که تعداد مفاهیم جمعیتی به کار رفته در کتاب های این دوره آموزشی قابل ملاحظه است، اما از جنبه محتوایی جهت گیری این آموزش ها و پیام هایی که از خلال آنها استنباط می شود نسبت به رشد بی رویه جمعیت که نگرانی های زیادی را در سطح جهان به همراه داشته است اغلب خنثی بوده و از این جنبه چیز زیادی را به دانش آموزان گوشزد نمی کند.

از نتایج پژوهش قبلی هم چنین بر می آید که علی رغم اینکه اجزاء اطلاعاتی بیشتری در کتاب های آموزشی قبلی پیرامون مفاهیم جمعیتی وجود داشته است اما در مجموع هشدارهای کمتری نسبت به رشد جمعیت داده شده است. همچنین کتاب های جدید از صراحت بیشتری در بیان مسائل جمعیتی برخوردارند به طوری که در کتاب جغرافیای سال اول راهنمایی یک درس به مشکلات ناشی از جمعیت زیاد شهر تهران اختصاص یافته است. در کتاب جغرافیای سال سوم راهنمایی نیز در مبحث دیگری مسئله جمعیت تهران آشکارا بیان شده است. در کتاب های جدید آموزشی پراکندگی مفاهیم جمعیتی و توسعه آنها به کتاب های دیگر به غیر از جغرافیا هم اندکی نسبت به دو دهه قبل افزایش یافته است، هر چند هنوز زمینه های بسیاری وجود دارد که می تواند برای طرح مسائل جمعیتی مناسب باشد. یکی از این زمینه ها کتاب های تعلیمات اجتماعی است که موضوع آنها با مسائل جمعیتی ارتباط تنگاتنگی دارد. اما چنانکه مشاهده کردیم، مفاهیم جمعیتی مندرج در این کتاب ها اندک و پیام های هشداردهنده مورد انتظار نیز بسیار ناچیز بودند. بنابراین با توجه به فراگیر بودن دوره های آموزشی ابتدایی و راهنمایی جا دارد در کتاب های آموزشی این دوره ها بیش از این به مسائل روز دنیا و آموزش های لازم در این رابطه توجه شود که یکی از آنها بحران جمعیت می باشد. در حال حاضر میزان قابل توجهی از مفاهیم جمعیتی در کتاب های آموزشی دوره راهنمایی گنجانده شده است. این میزان دانش جغرافیایی خوبی را به کودکان می آموزد و اطلاعات مناسبی را در اختیار آنها قرار می دهد. اما اگر بخشی از اهداف آموزشی هم متوجه پیامدهای منفی رشد بی رویه جمعیت باشد در این صورت نباید از آموزش های موجود توقع چندانی داشته باشیم که این هدف را هم بطور خود به خود جامه عمل بپوشاند. زیرا کودکان این سنین هنوز از لحاظ فرآیندهای شناختی قادر به کاربردهای انتزاعی از قضایا در سطح گسترده نیستند، چنانکه ممکن است در نظر کودکان حتی جمعیت زیاد، یک وجه قدرت و زورمندی یا اقتدار یک ملت به حساب آید.

بنابراین خوب است در کتاب های درسی این آموزش ها به صورت ملموس تری ارائه شوند و به اندازه کافی هم تکرار و تمرین شوند.

نکته آخر در رابطه با تحلیل محتوا است. براساس تجربه حاصل از این تحلیل پیشنهاد می شود محققینی که قصد تحلیل محتوای متن های آموزش را دارند، اهداف خود را بر صرف شمارش واژگان یا مفاهیم خاص متمرکز ننمایند. بلکه با توجه به تفاوت هایی که بین این نوع تحلیل محتوا با تحلیل محتوایی که معمولاً در مورد سخنرانی ها و در حوزه مسائل سیاسی به کار می رود، در تحلیل متون آموزشی خوب است پیام های قابل استخراج از متن هدف تحلیل قرار گیرند. چون نهایتاً این محتوای یک پیام است که می تواند آموزشی را در برداشته باشد و شناخت افراد را در مورد مسئله ای بهبود بخشد یا اصلاح نماید وگرنه صرف تکیه بر اجزاء اطلاعاتی و مفاهیم مجرد، اطلاعات چندانی از محتوای یک متن را بازگو نمی کند. در این پژوهش با تعیین جهت گیری پیام ها نسبت به مسئله رشد جمعیت سعی شد تا قدری از شمارش صرف مفاهیم فراتر رفته و در محتوای پیام ها تعمقی صورت گیرد.

فهرست منابع:

- بوستانی، منیژه، فاطان حجت کاشانی، (۱۳۵۴)، تجزیه و تحلیل کتاب های درسی دوره راهنمایی تحصیلی «مفاهیم جمعیتی» دانشگاه شیراز، مرکز جمعیت شناسی.
- فروتن، یعقوب، ۱۳۸۰، پژوهش در زمینه آگاهی و نگرش جمعیتی والدین آینده، جمعیت، شماره ۳۸-۳۷، ص ۹۲-۱۱۱.
- قنبر، افسانه، ۱۳۷۴، رشد نامناسب جمعیت تهدیدی برای توسعه انسانی، جمعیت، شماره ۱۳ و ۱۴، ص ۹۷-۱۱۰.
- متین، عطا...، ۱۳۷۳، ابعاد دیگر از رشد بی رویه جمعیت و لزوم توجه و تحقیق، جمعیت شماره ۸ و ۹، ص ۶۳-۶۸.

فصلنامه جمعیت شامل مقالات علمی و نتایج تحقیقات جمعیتی زیربط می باشد. حق اشتراک یکی از منابع تأمین مخارج این نوع نشریات است. در صورتی که مندرجات و روش فصلنامه را می پسندید و ماندگاری آنرا برای جامعه مفید می دانید ما را یاری کنید.

بهای اشتراک سالانه (۴ شماره) با احتساب هزینه پستی برای:
 مؤسسات، شرکتها و مراکز تحقیقاتی و اشخاص حقیقی و حقوقی ۲۰۰۰۰ ریال
 اساتید و دانشجویان ۱۵۰۰۰ ریال

شرایط اشتراک:

۱. تکمیل فرم زیر و ارسال آن به آدرس: تهران، خیابان امام خمینی، شماره ۱۸۴، کد پستی ۱۱۱۳۶، سازمان ثبت احوال کشور، دبیرخانه فصلنامه جمعیت. (صندوق پستی ۱۱۱۳۶۵/۶۶۹)
۲. ارسال فیش بانکی حق اشتراک به حساب جاری ۹۰۲۰۵ بانک ملی شعبه حافظ میدان حسن آباد.
۳. برای دانشجویان و اساتید، تأییدیه واحد آموزش زیربط مبنی بر اشتغال به آموزش یا تحصیل.

✂

برگ تقاضای اشتراک در فصلنامه جمعیت:

کد اشتراک: □□□□-□□□□	
نام شرکت / مؤسسه:	نام خانوادگی:
نام:	شغل:
میزان تحصیلات:	نشانی:
کد پستی:	کد پستی:

در صورت نیاز به اطلاعات بیشتر با تلفنهای ۶۷۰۵۹۵۹ و ۶۷۰۷۱۳۳ داخلی ۴۸۷ و دورنویس ۶۷۰۶۰۵۰ دبیرخانه فصلنامه تماس حاصل فرمایید.

A CONTENT ANALYSIS OF THE TEXTBOOKS OF THE GUIDANCE CYCLE IN REGARD TO POPULATION CONCEPTS

By: Mahmood Bahrani

■ The present study aimed to a content analysis of the textbooks of the guidance cycle in regard to population concepts. All of the books for this education cycle have been analyzed as statistical population. And the data have been categorized in subsets related to population concepts.

The obtained results shows that the quantitative of population concepts in this books is considerable. On the whole 657 instances of the concepts were extracted from the books. Most of them were from geography textbooks and the dispersion in other texts is relatively low. Comparing to the results of a previous resembles research it seems that population concepts in the new geography textbooks have been reduced a little and in other textbooks this concepts have been developed. Also warning messages about consequences of irregular population growth is increased in the new textbooks. However, more than 80 percent of the messages have not any positive or negative orientation about population growth.

Key words:

Content analysis, Population concepts, Statistical population, Geography textbooks

STUDY OF THE CAUSES OF THE URBAN POPULATION INCREASE IN REGIONAL SCALE

By: Dr. M.A. Ahmadian & Dr. M. Jahani

■The imbalance of the spatial distribution order of the population within the urban areas has caused several problems for the country.

This study tries to determine factors affecting population increase, so that to create suitable grounds for solving those problems.

To this end, urban population grouping of 9 cities of Khorasan province are selected as sample for the study.

The findings indicate 2.9 percent growth in the urban population during 1986-96 (1365-1375), only 0.9 percent of which is resulted from immigration.

Immigration to cities has always had a significant relation to urban population strata of the chosen cities both quantitatively and from the point of view of the factors affecting them.

The most important causes of the immigration to urban areas are occupational reasons and also to benefit from educational services.

Key words :

Urban spatial distribution, population growth, urban population group.

**MEASURING PRE-UNIVERSITY GIRL
STUDENTS' ATTITUDES OF TEHRAN CITY
TOWARDS
FORMATION OF FAMILY, FAMILY PLANNING AND
FACTORS AFFECTING THEM**

By: Hamed Ataee Saedi

■ The purpose of this study is to measure pre-university girl student's attitudes of Tehran city towards formation of family, family planning and their influential factors.

In this regard it has been tried to answer two main and related questions as follows:

1. What are the influencing factors upon girl students attitude?
2. What are the girl students expectations and their plannings for marriage, occupation and education?

This study was conducted in pre-university educational institute of Tehran and covers only the girl students. Most of these students will constitute the female population of Tehran in the near future and also will participate in fertility process of population.

Therefore the outcome will help interested researchers for their economic, cultural, sanitary and demographic projects and prospects.

The collected data was processed by the SPSS software and Path analyses' technique and the findings were analyzed by it.

The most important findings of this study in terms of student's attitude were, the acceptance of family planning (believing the use of preventive means and birth distance), organizing family and marriage with rational planning and with pre awareness (gradual tendency of individuals towards having independent thinking and at the same time respecting the customs and traditions) and finally awareness of the population increase consequences within our own society.

Key words:

Family formation, Pre-university girl student, path- analyses.

- On the other hand, the study reveals that the amount of redistribution of population during the censuses were 1552573 migrants. Among them, the share of redistribution due to migration and natural increase has been calculated 563267 and 989303 migrants respectively.
- Finally, the rate of redistribution has been 2.84 percent, from which, that of migration and natural increase have been 1.03 and 1.81 percent respectively.

Key words:

Redistribution of population, Migration, Geographical movement

INTER PROVINCIAL MIGRATION AND REDISTRIBUTION OF POPULATION IN IRAN DURING 1986-1996

By: Morteza Keshtkar

■ Migration is usually defined as a geographical movement involving in a change from a usual place of residence.

While fertility and mortality are two basic components of population growth, the other basic factor is migration.

The process of migration is complex and purely a socioeconomic phenomenon, which is a result of a complex mechanism involving social, psychological, economic, political, institutional and other determinants. It not only affects the size and growth of population of an area but it can also produce remarkable alterations in the structure and distribution of population.

This paper aims to study and utilize the net inter provincial migration and identify the migrant sending and migrant receiving provinces as well as the redistribution of population in Iran, during 1986 and 1996.

Some results and conclusions reached by this study are as follows:

- The volume of net inter provincial migration from 1986 to 1996 has been 1126534 migrants.
- Six provinces namely; Tehran, Isfahan, Khoozestan, Qum, Semnan and Yazd were the most migrant receiving areas respectively.
- It has also shown that, the twenty other provinces were migrants sending areas.
- Another finding, reached by the study shows that the rate of net inter provincial migration occurred in six provinces have been positive, among them, Qum province had the highest rate with 6.89 percent. The other provinces have had negative rates, from which, Bushehr province with -5.78 percent has held the foremost position.

CITIZENS' ATTITUDES TOWARD PARTICIPATION IN URBAN MANAGEMENT

By: Dr. Alireza Kaldi

■The purpose of this study is "A survey on the attitudes of citizens about social participation in urban management in the district 7 in Tehran, and the factors influencing their attitudes.

This study is based on psychological & sociological perspectives of social participation.

The method of study is survey research. Data was obtained by questionnaire. To do so, the proportionate stratified sampling has been used to select a sample of 373.

The most important findings of this study are as follows:

There are direct relationships between citizens' attitudes and sex, marital status, dependency ratio, period of residence and ownership feeling on urban public properties.

Key words:

Urban management, Citizens attitudes, Participation., Stratified Sampling

POPULATION

Published by:
**NATIONAL ORGANIZATION FOR CIVIL
REGISTRATION**

Under the Supervision of:
Dr. Ali Akbar Rahmani
Editor in chief:
Dr. Mohd. Javad Mahmoudi

Address: No. 184, Imam Khomeini Ave. Tehran, Iran.

Email : [pop_quarterly @ yahoo.com](mailto:pop_quarterly@yahoo.com)

Web: WWW.NOCR.IR

☎ 009821 6706050